XX vek

Pol Langran

uvod u permanentno obrazovanje

bigz

BIBLIOTEKA
XX VEK

I*

Urednik
IVAN ČOLOVIĆ

Pol Langran

UVOD U PERMANENTNO OBRAZOVANJE

DRUGO, PROŠIRENO IZDANJE

BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD
BEOGRAD, 1976.

Novo izdanje *Uvoda u permanentno obrazovanje,* knjige kojom je 1971. započela ova biblioteka, znatno se razlikuje od prvog izdanja, jer sadrži i kompletan tekst Langranove knjige *Čovek u razvoju (L'homme du devenir),* objavljene 1975. Langran razmatra teorijsku situaciju nastalu u vezi sa razvojem i širenjem koncepcije permanentnog obrazovanja, za koju se zalažu mnogi istaknuti savremeni istraživači širom sveta, pa i u Jugoslaviji. U središtu Langranovog interesovanja nalaze se problemi u vezi sa obrascem čoveka i društva koje koncepcija permanentnog obrazovanja podrazumeva ili treba da oblikuje.

Naslovi originala
Paul Lengrand
INTRODUCTION A L'EDUCATION PERMANENTE

Prevela s francuskog
Vlatka Culek

Paul Lengrand
L'HOMME DU DEVENIR

Prevela s francuskog
Stamenka Uvalić

Korice
IVAN MESNER, akad. slikar

Tehnički urednik
Avram Jocović

UVOD U PERMANENTNO OBRAZOVANJE

Permanentno obrazovanje zaokuplja duhove. Ono je tema razgovora, podstiče diskusije, ima istaknuto mesto u govorima državnika. No kakav je njegov značaj, šta ono znači — može li se efikasno koristiti kao analitičko sredstvo i smernica za akciju? To su neka od pitanja na koja ova mala sveska nastoji da pruži elemente odgovora. Ona s razlogom nosi naziv »Uvod«, jer na sadašnjem stupnju razmišljanja o permanentnom obrazovanju i njegovoj praktičnoj primeni moguće je samo govoriti o njegovom pojmu i putevima za njegovo dalje razvijanje.

Autor je u prvom delu pokušao da utvrdi izvestan broj iskušenja, za koje ljudi našeg vremena moraju da se intelektualno, fizički i osećajno pripreme, ako ne žele da budu poraženi. No uočavanje nekog problema, bez obzira na njegov značaj, nije nikada bilo dovoljno i za njegovo rešavanje. Potrebne su svesti koje ga jasno shvataju, ljudi koji pružaju otpor, koji negoduju, žele, koji se opredeljuju; jednom reči, potrebne su snage. Na ovim stranicama opisane su neke od tih snaga, čija akcija predstavlja onu dinamiku neophodnu svim promenama.

Autor ostvaruje svoju nameru kroz niz analiza značenja, dimenzija, i posebnih ciljeva permanentnog obrazovanja i završava predlažući elemente strategije obrazovne akcije. Naglašava potrebu da se i u teoriji i u

praksi ciljevi i proces obrazovanja posmatraju u celini, bez obzira da li se odnose na decu, omladinu ili odrasle.

Ovo delo, izdato povodom Međunarodne godine obrazovanja nije namenjeno samo prosvetnim stručnjacima, već i širokoj javnosti, koja je stalno zaokupljena sudbinom obrazovanja.

I

ISKUŠENJA SAVREMENOG ČOVEKA

Za čoveka, za sve ljude, život je uvek značio niz iskušenja: starenje, bolest, gubitak dragog bića; susreti i, naročito, susret muškarca sa ženom i žene sa muškarcem; izbor životnog druga ili drugarice; rat, revolucije koje nisu poštedele niz generacija; rođenje deteta; tajne života, zagonetke vasione; smisao našeg života, odnosi smrtnog bića prema beskonačnosti; zanimanje; potraga za novcem, porezi; političko i versko angažovanje; ropstvo i sloboda (politička, društvena, ekonomska); snovi i stvarnost.

Ova iskušenja oduvek postoje ne gubeći ništa od svoje snage i aktuelnosti, vrše na čoveka stalni pritisak, iako su za svaku pojedinačnu sudbinu i u svakom posebnom društvu originalno isprepletana i različito stepenovana. Ovim osnovnim datama čovekove sudbine pridružuje se početkom ovog veka sa sve većom žestinom niz novih izazova, koji u velikoj meri menjaju uslove života pojedinaca ili društva, čineći akciju ljudi složenijom i težom, dovodeći u pitanje tradicionalne sheme objašnjavanja sveta i delanja.

Od ovih činjenica, koje najčešće imaju karakter izazova navešćemo najznačajnije, i to onako kako se danas javljaju.[1])

---

[1]) Jasno je da svaki od ovih činilaca ima različitu važnost i značenje, u zavisnosti od pojedinca, osobenosti njegovog temperamenta i vizije, sredine, zanimanja, nivoa razvoja, vladajućih ideologija i režima.

UBRZANE PROMENE

Nije ni novost ni otkriće da se svet stalno menja. Već je grčki pesnik i filozof Heraklit objavio: »Panta rei«. Sve teče. I doista, oduvek su se menjali pejsaži života. Ideje, običaji, shvatanja, menjali su se od generacije do generacije. Borba između starog i novog sigurno je konstanta istorije.

Međutim, novo je ubrzanje ritma preobražaja. Inovacije koje su nekoć zahtevale rad nekoliko generacija, sada se javljaju za života samo jedne generacije. Iz decenije u deceniju ljudi se suočavaju sa fizičkim, intelektualnim i moralnim svetom, koji donosi tako velike preobražaje da ranija objašnjenja više nisu dovoljna.

S druge strane, duh često zaostaje za evolucijom struktura.

Svet više ne nalikuje slici koju su ljudi o njemu stvorili u svom detinjstvu. Postaje im neshvatljiv (a ubrzo i neprijateljski). Ravnoteža između stvarnosti života i predstave koju svaki čovek o njoj mora da stekne stalno zahteva da se svet zamišlja onakvim kakav jeste, onakvim kakav postaje, kako na političkom tako i na fizičkom planu. Bez tog napora ljudi postaju stranci u sferi u kojoj moraju da žive. Oni više ne prepoznaju okolinu u kojoj žive i, konačno, ne prepoznaju više ni sami sebe. Nikada nije bila potrebna takva živost i elastičnost u tumačenju promenljivih podataka o našem svetu.

Ma kakav naglasak stavili na svaki od elemenata naše sudbine, svima je zajedničko to što pred obrazovanje i prosvetne radnike postavljaju pitanja i zahteve, čija veličina i raznovrsnost potresa tradicionalnu zgradu pedagoških ideja i metoda. Tehnike i strukture koje su

postavile mnogobrojne generacije, da bi znanja i odgovarajuće veštine svojstvene određenom društvu bile prenete od starijih na mlađe, od oca na sina, u velikoj meri nisu više efikasne, tako da i sama uloga i tradicionalne funkcije obrazovne akcije postaju predmet preocenjivanja i kritičkih ispitivanja, a samo obrazovanje sve više mora da traži nove puteve.

DEMOGRAFSKA EKSPANZIJA

Jedan od najvećih problema u većini zemalja predstavlja brza ekspanzija stanovništva. Jedna od prvih i najevidentnijih posledica je kvantitativna. Zahtev za obrazovanjem stalno raste, utoliko više što se, uporedo sa povećavanjem broja ljudi, razvija i potpuno opravdano osećanje da pravo na obrazovanje treba da bude opšte. Takođe, u isto vreme se brzo produžava trajanje života. U izvesnim zemljama ljudi i žene dostižu i prelaze prosek od sedamdeset godina. Štaviše, i tamo gde je to trajanje još uvek veoma kratko, ono će zahvaljujući naporima medicine, ubrzo dostići četrdeset, pa čak i pedeset godina prosečne starosti.

Da bi se držao korak sa ovom ekspanzijom stanovništva, ne mora samo da se promeni opseg obrazovanja, već i njegova funkcija, a gotovo i priroda.

Ma kako bilo brzo i obuhvatno, dejstvo tradicionalnih struktura škole, univerziteta, školskih instituta, ne može da bude dovoljno za ovaj zadatak. .U zemljama u razvoju, tek posle mnogih generacija školska oprema će odgovarati potrebama dece i omladine. Edukativni napor mora da se produži preko školskog uzrasta, da bi obezbedio raspodelu znanja i posebne tipove obrazo-

vanja koji će u sve većoj meri biti potrebni pojedincima i društvima. Ova akcija može uostalom da se zamisli samo pomoću masovnog korišćenja svih velikih modernih sredstava širenja znanja i obrazovanja van tradicionalnih funkcija obrazovanja.

S druge strane, očuvanje i iskorišćavanje prirodnih resursa mogu da se obezbede samo uz ogromna ulaganja znanja i sposobnosti svih stanovnika naše planete.

Ako se prihvati princip po kojem razmnožavanje vrste treba da bude podvrgnuto kriterijima racionalnosti i ravnoteže između potreba i raspoloživih resursa izgleda da je jedino obrazovanje u stanju da donese efikasna i trajna rešenja problema koji se tiče dostojanstva čoveka i žene, kao i uslova njihove egzistencije.

RAZVOJ NAUČNIH I TEHNIČKIH ZNANJA

Napredak nauke i tehnički preobražaj postepeno dopiru do svih ljudi. Mnogo puta je ukazano na veoma brze promene do kojih dolazi u oblasti tehnologije. Jula 1965. sastala se u Unesku međunarodna grupa eksperata da bi proučila probleme obrazovanja inženjera. Učesnici su konstatovali da su otkrića ili postupci, koji su u nauci pre dvadeset godina bili avangardni, često već zastareli. Elektronsku cev smenio je tranzistor, koji sad prepušta mesto mikrokolima.

Ako želimo da formiramo inženjere sposobne da se prilagode tehnici sutrašnjice, kažu takođe ovi eksperti, treba, pre svega, naučiti učenike da uče, jer oni moraju da uče kroz čitav život. To ne važi samo za inženjere, već isto tako i za lekare, ekonomiste, i uopšte za stručnjake svih disciplina, kako književnih tako i naučnih.

Danas se jezici više ne uče kao pre dvadeset godina, a discipline književne kritike doživele su čitavu revoluciju primenom karakterologije, sociologije, fenomenologije i uporedne književnosti u izučavanju dela, autora, škola i struja.

Ko nije u toku, osuđen je da bude prevaziđen. Nemojmo zamišljati da se taj zakon odnosi samo na naučnike i visoke stručnjake. U mnogim oblastima industrije ili poljoprivrede nameće se potreba novih koncepcija i tehnikâ na svim nivoima proizvodnje.

Opasnost od tehnološkog zaostajanja predstavlja u svim zemljama stalnu brigu znatnog dela aktivnog stanovništva. Ona uostalom predstavlja jedan od glavnih motiva čitavog jednog sektora obrazovanja odraslih.

POLITIČKI IZAZOV

Politički događaji su bez sumnje dominantan faktor u životu sve širih slojeva stanovništva sveta.

Promene do kojih dolazi u društvenim, ekonomskim i tehnološkim strukturama sveta propraćene su ne manje stalnim menjanjem strukturâ na političkom planu. Ljudi koji danas navršavaju pedeset godina, osim u nekim privilegovanim zemljama, preživeli su dva ili tri rata, nekoliko revolucija i bezbrojne promene režima. Od 125 zemalja koje su danas članice Uneska, više od jedne trećine steklo je nezavisnost tek u toku poslednjih deset godina. Ne može se ni zamisliti da bi svet, takav kakav jeste, mogao jednom za svagda da se stabilizuje u svojim sadašnjim strukturama. Ljudima naše generacije dešava se da se za godinu dana, ponekad samo za dan, odjednom nađu u novoj vrsti države, koja donosi nove

tipove političkog, pravnog ili društvenog uređenja, značajne promene strukture društvenih klasa, pojavu nove rukovodeće klase, razradu novih oblika odnosa između građanina i vlasti.

Osnovna politička opredeljenja su zacelo samo indirektno uslovljena obrazovanjem. U društvu dolazi do rascepa između snaga progresa i snaga stabilnosti, do opredeljivanja između pravde i reda, jer to nameću faktori koji u mnogome prevazilaze želje, ukuse, sklonosti i odbojnosti pojedinaca. Konce pokreću interesi, strasti, ideologije, revolt, poslušnost. No, iako obrazovanju ne pripada presudna uloga u pokretanju zbivanja, na njemu je da utiče na njihovu pripremu, iskoriščavanje i njihove posledice na planu života grupa i pojedinaca.

Prvi element koji se izdvaja pripada čisto intelektualnoj kategoriji. Često se dešava da duh zaostaje za razvojem struktura. No i više od toga. Promene na političkoj sceni dovode, u sve bržem ritmu, do često presudnih promena uloga i funkcija namenjenih pojedincu, pored njegovog uobičajenog položaja obaveštenog i blagonaklonog posmatrača.

Uopšte, sam sadržaj pojma (i uloge) građanina stalno podleže preispitivanju. Priroda i oblici vladavine, broj i stepenovanje sloboda, stav prema administraciji i vlasti nisu određeni jednom za svagda. Kako izbeći podvrgavanje koncepcija, stavova, odnosa između vlasti i građana stalnim preispitivanjima što uslovljavaju donošenje odluka, opredeljivanje koje ne mora biti onakvo kakvo se nametalo pre pedeset, dvadeset ili čak deset godina?

Posledica preobražajâ kroz koje prolaze načela i strukture države jeste da građani moraju — i stalno će sve više morati — da prihvataju nove zadatke i odgovornosti, koje će moći da preuzmu sa potrebnom kom-

petentnošću samo ako imaju odgovarajuće obrazovanje. Moderna demokratija, u svojim političkim, socijalnim, ekonomskim i kulturnim vidovima može da stoji na solidnim temeljima samo u onim zemljama gde se odgovorni kadrovi, koji su u stanju da ožive teorijske strukture društva i da im dadu konkretan sadržaj, nalaze u stalnom brojnom porastu na svim nivoima. Sekretar sindikata, rukovodilac zadruge, poslanik, gradski odbornik, mogu da sa autoritetom i potrebnom stručnošću izvrše zadatke koji pripadaju njihovoj funkciji samo ako stalno uče. Administracija i funkcionisanje složenih struktura naših društava sve manje će podnositi lakoumnost i površnost.

Ono što vredi uopšte, još je izrazitije i aktuelnije u većini zemalja koje pripadaju trećem svetu. Tamo se svi politički problemi postavljaju odjednom i sa izuzetnom oštrinom. U većini slučajeva se postavlja pitanje razrade takvih materijalnih, ekonomskih i kulturnih struktura koje mogu da služe kao oslonac nedavno osnovanim državama čije su osnove krhke. Potrebno je da se razvije građanska svest, u koju međutim često prodiru tradicije strane modernoj državi. Da institucije ne bi bile mrtvo slovo, tim zemljama je potrebno da u pogodnim rokovima raspolažu višim i srednjim kadrovima koji obezbeđuju funkcionisanje preduzeća, administracije i službi. To je cena stvarne i konkretne nezavisnosti.

Zemlje koje su nedavno prošle kroz revoluciju što se nije zadovoljila samo promenom vladajućih krugova, već je uticala na socijalne i ekonomske strukture režima, sukobljavaju se sa istim takvim problemima. Nije dovoljno da se proglasi ustav i uspostavi administracija novog tipa; glavni napor treba da bude usmeren na duhovni život, običaje i odnose.

INFORMACIJE

Pojedinci kao i društva, moraju se suočiti sa posledicama snažnog razvoja velikih sredstava komunikacija. Putem štampe, a naročito putem radija i televizije, svi su upućeni u sve značajnije događaje u svetu. Rat, revolucija, kongres neke partije, ekonomska kriza, nestanak neke uticajne ličnosti, svi događaji za koje se nekad van granica saznavalo tek posle nekoliko nedelja ili nekoliko meseci — danas bivaju odmah, ako ne doživljeni, a ono poznati gledaocima ili slušaocima u većem delu sveta.

Takva situacija ima dubokih reperkusija. Tako se razvija civilizacija koja je po mnogo čemu svetska, u kojoj je svaki čovek zainteresovan za drugog, povezan i solidaran s drugim, želeo on to ili ne — osim ako se širenju vesti ne suprotstavljaju političke zapreke.

Pozitivni aspekti ove povezanosti su očiti. Ona predstavlja odlučujući doprinos stvaranju civilizacije jednakih. Iz različitih situacija i različitih uslova, kroz mnoštvo zajedničkih problema, postepeno se razvija srodstvo ljudi. Još nije došao trenutak da se uoče i procene mnogostruke implikacije ovog fenomena, ali međunarodno razumevanje i saradnja mogu s vremenom od njega imati samo koristi.

Međutim, informacije će odigrati konstruktivnu ulogu samo ako ih prati intenzivni i stalni rad na obrazovanju. Razumevanje, tumačenje, usvajanje i upotreba primljenih vesti i obaveštenja zahtevaju od svakoga da uči jezike, da ih čita kao i da ih govori i piše, da se navikne odgonetati smisao, a pre svega da razvija svoju sposobnost odabiranja i svoj kritički duh. Odabiranje se nameće svim nivoima, kako u formulisanju

ocene važnosti, stepena istinitosti ili verovatnosti primljenih saopštenja, tako i u značaju što se pripisuje informaciji u odnosu na druga sredstva koja pomažu ličnosti da se razvija i učvršćuje.

DOKOLICA

U životu velikog broja stanovnika naše planete jedan drugi faktor igra sve značajniju ulogu: to je porast dokolice. Ona po svoj prilici ne predstavlja tako rasprostranjenu pojavu, kao što su već navedeni elementi. U stvari, dokolica sa svojim savremenim oblicima, dometom i sadržajem predstavlja proizvod industrijskog društva. U tradicionalnim društvima ruralnog tipa dokolica i rad, ili da tako kažemo, proizvodne delatnosti i zabava, u većini slučajeva su duboko isprepleteni. Na primer, kod Dogona na obalama Nigera, periodi najintenzivnijih privrednih delatnosti — ribolova i žetve — tačno odgovaraju periodima praznika i svečanosti. Proizvodni napor i zabava nerazdvojno se mešaju. S druge strane, ni u industrijskim društvima raspodela dolokile u raznim sektorima stanovništva nikako nije jednaka. Od profesora univerziteta koji ima šest meseci odsustva, do poljoprivrednika koji zna samo za rad, ima mnogo stupnjeva. U mnogim su zemljama industrijski radnici tek nedavno dobili dve, zatim tri i konačno četiri sedmice plaćenog odmora. U okviru porodice, žene i muškarci ni izdaleka ne raspolažu jednakim brojem časova dokolice, a utvrđeno je da je dokolica jednih često u suprotnosti sa zadovoljstvom drugih.

Bilo kako bilo, sve više ima ljudi koji raspolažu novom dimenzijom svog vremena, a najvažnije je da ga koriste na pogodan način, u svom sopstvenom inte-

resu, kao i u interesu društva u celini. Doista, od graditelja svih vrsta arhitekata, urbanista, planera, kao i od korisnika njihovih usluga, država i komuna, najupornije se zahteva da ne preduzimaju ni jedan poduhvat ne vodeći računa o osnovnim zahtevima ljudskog bića, posmatranog kao pojedinca i kao člana grupe. Svi napori vaspitača i psihologa, ma kako bili konstruktivni, biće u stvari svedeni na nulu, ako deca, omladina i odrasli nemaju druge mogućnosti da zadovolje svoju potrebu za društvenošću sem ulice, bara i najbližeg bioskopa.

Dakle, glavnu odgovornost snose prosvetni radnici. Dajte ljudima najbolje uslove, najšire kulturne mogućnosti, sva ta bogatstva ostaće bez značaja i dejstva, ako oni ne poseduju ključeve koji otvaraju ova blaga. Gradovi, sela, ljudi puni su porukâ koje bi u svakom trenutku života mogle da obogate svačiji život. No treba ih pročitati, treba ovladati jezikom slika, muzike, poezije, nauke i komunikacijâ s drugim.

U odnosu na dokolicu, osnovni zadatak prosvetnog radnika je da pomaže ljudima da u sve većoj meri budu oni sami, dajući im instrumente svesti, razmišljanja i izražavanja, kao i misli i osećanja. Ljudi koji usled zle sreće, usamljenosti ili umora ostaju na pragu doživljaja kulture, ne znaju šta da rade sa slobodnim vremenom kojim raspolažu. Oni postaju robovi dosade. Zar dosada nije isto tako pogibeljna i zlokobna nevolja za dušu, kao što su mikrobi za telo? . . .

KRIZA ŽIVOTNIH UZORA I ODNOSA

I sami životni uzori su uzdrmani. U toku prošlih vekova ljudi su u nasleđu ranijih generacija nalazili rešenja (uglavnom prihvatljiva) osnovnih problema koji

su im se postavljali u životu. Uzori su im se nametali s takvom snagom, da obično nisu morali da se kolebaju. Njihov izbor se kretao u okvirima jednog ograničenog broja tipova i formula. U svakom uzrastu oblačila se već spremna odeća, koja je više ili manje odgovarala karakternim i duhovnim osobenostima i senzibilitetu i koja je svakom omogućavala da predstavlja ličnost kakva se od njega očekivala. Odnosi između generacija, između bogataša i siromaha, posednika i proletera, gospodara i sluge, muškarca i žene, muža i supruge, bili su u znatnoj meri ozakonjeni. Obredi, način života i običaji bili su svemoćni i mada su ponekad predstavljali mučne i bolne stege, uglavnom su omogućavali većini ljudi da ispune svoju sudbinu. Danas nema ni traga takvog stanja stvari. Ni jedan od tradicionalnih tipova čovečanstva kakvo je nastalo procesom vekovnog polaganog taloženja ne odgovara više individualnim i društvenim situacijama.

Sve je dovedeno u pitanje. Kao da je čovečanstvo preseklo svoje konopce i upustilo se u ogromnu pustolovinu, kojoj se jasno ne vidi ni tle na kojem se odvija ni ciljevi koje želi da postigne. Nisu više jasni ni tradicionalni poredak, ni povezanost, čak ni uzrast. Kada se postaje odrastao? Kada žena prestaje da bude mlada? Žena između trideset i četrdeset godina bila je pre pola veka na pragu starosti, a danas u tim godinama tek počinje da dolazi do izražaja njena zrelost. Čovek teško može da se prepozna u slikama ličnosti koje mu prenose knjige i priče iz prošlosti.

Otac koji bi se prema svojim sinovima i kćerima ponašao u skladu s načinom na koji je on sam bio odgojen, mogao bi da se teško prevari. Ne bi ga čak ni slušali. Koliko je još izrazitija razlika između uzora žene od pre jedne ili dve generacije i onih koji se stva-

raju u godinama u kojima živimo. Gde je ta žena kojoj je uspelo da nađe samu sebe u novom sklopu oblika koje danas poprimaju ženska seksualnost, ljubavni odnosi, društvena i profesionalna ličnost, nova ubeđenja i pitanja? Utoliko pre se ona jedva može da prepozna u vlastitoj slici, koju joj drugi spol, ponekad u najboljoj nameri, nastoji da nametne. U tim novim okvirima treba da dobije mesto čitav niz novih oblika vaspitanja za osećanja, za odnose među ljudima, decom i roditeljima, spolovima, za očinstvo i materinstvo.

TELO

Bilo bi zacelo naivno pretpostavljati da je trebalo čekati na godine u kojima živimo da bi se otkrilo telo i njegove mogućnosti. Ono uvek daje da se oseti njegovo prisustvo i skreće pažnju na sebe, čim je zanemareno. S druge strane, čitave civilizacije pridaju fizičkom delu ljudskog bića značaj koji mu pripada i umeju da prilikom praznika i svečanosti, u igri i seksualnosti, koriste mogućnosti koje telo pruža svakom čoveku da izrazi svoje želje, svoja osećanja, svoj odnos prema svetu i svoju potrebu za estetskim izražavanjem.

U prošlosti Zapada velike civilizacije su se nalazile u prirodnom skladu sa tom dimenzijom bića. No, tokom vekova, taj sklad je poremećen u mnogim civilizacijama. Načinjena je podela između onoga što se naziva telom i onoga što se naziva duhom. Jedinstvo bića je razbijeno, a vrednosti koje se pridaju duhu uveličane su na štetu drugih. Ljudsko biće je zarobljeno, uklješteno u tesnoj mreži tabua i zabrana, koje su postepeno dovele do strahovitih paraliza i trauma. U mnogim zemljama, naročito zapadnim, kultura čoveka bila je kroz vekove

lišena normalne veze sa biologijom, telesnim izražavanjem i seksualnošću. Nije čudo što se u takvim okolnostima telo najzad pobunilo.

Koristeći se time što su prepreke koje su postavljale ideologije i običaji smanjene, fizička realnost vešto iskorišćavana od strane trgovaca koji u njoj vide izvor profita, prodire u naš svakodnevni svet. Publikacije, zidovi u gradovima, ekrani bioskopa i televizije, popularne pesme sada su, tokom čitavog dana i godine, vizuelni i zvučni izraz našeg fizičkog postojanja, s tim što uočljivo naginju izražavanju ženstvenosti. Akcenat se u tim prikazima stalno stavlja na sve što se odnosi na seksualnost, koja teži da zauzme preveliko mesto u mentalnom i fizičkom svetu naših savremenika.

Ma kakvi bili naši verski i filozofski stavovi, naše sklonosti ili strepnje, to je stvarnost koja za pojedinca, za savremena društva i civilizacije predstavlja veliko iskušenje. Ničega sličnog nije bilo čak ni u nedavnoj prošlosti. Kako reagovati na prodor jedne tako evidentne i tako nametljive realnosti u naš svet?

Ona predstavlja istovremeno povoljnu priliku i opasnost. Priliku da se obogati biće, da se ispune praznine nastale nestankom tradicionalnih elemenata naše kulture. Njome je osvojeno dragoceno sredstvo za sticanje životnog iskustva, izražavanje i opštenje. No, u njoj se krije i velika opasnost za ravnotežu čoveka, ukoliko ta nova snaga ne bi bila obuzdana, a mogućnosti koje ona pruža ostale neiskorišćene. Suočili smo se dakle sa dvosmislenom situacijom.

Jasno je da osnovna odgovornost koja leži na obrazovanju u svim njegovim oblicima jeste da ublaži štetne vidove ove pojave i da iz njih izvuče ono što može pomoći čoveku da vodi skladniji i bogatiji život, koji će biti bolje usaglašen sa prirodom čoveka.

KRIZA IDEOLOGIJA

Suštinska kriza se ne manifestuje samo u oblasti običaja i odnosa među ljudima, već i u oblasti ideja. Naši su prethodnici, zavisno od ideologije koju su prihvatili, raspolagali bogatom i stalno upotpunjavanom zalihom odgovora na pitanja koja su postavljali o smislu života, načelima ponašanja, manama i vrlinama, zaslugama i greškama, krivicama i iskupljenju, o onome što treba da se učini ili izbegne, čemu se treba prikloniti ili što se neizostavno mora odbaciti. Društva su raspolagala kodeksima i lestvicama vrednosti, čvrsto ukorenjenim u zemlji i na nebu. Stranke i crkve nisu se nikada kolebale u dogmama, instrukcijama i direktivama. Oni koji su slučajno ili po opredeljenju postali marksisti, ili pak katolici, ili muslimani, osećali su se sigurni u okviru svog opredeljenja i u zajednici vernika.

Danas biva sve teže i nezgodnije izražavati takvu vrstu vernosti. Bez sumnje još uvek ima ubeđenih marksista, nepokolebljivih hrišćana, građana privrženih svojoj stranci i sigurnih u savršenost svoga uverenja. Ali sumnja je nagrizla čak i najnepokolebljivija ubeđenja. To nije uvek destruktivni skepticizam, već konstruktivna sumnja i pluralitet interpretacija. Sve manje postoji jedinstveni način da se bude vernik. »Istorijski« kongresi i koncili, rascepi i rasprave, napredak ideja i znanja, a delimično i zastarelost doktrina svuda su uneli klimu diskusije. Istorija koju doživljavamo donosi svakog dana neko novo mišljenje, neko protivrečno gledište.

Ovo kretanje ne štedi čak ni oblasti gde su po tradiciji uvek vladali spokojstvo i izvesnost. Kako da se onda prosečni član naših društava ne nađe na udaru takve promene stavova i ponašanja njihovih tradicionalnih vodiča?

Svi se u stvari nalaze pred istom alternativom: ili prihvatiti stav rezignacije i odricanja i pasivno pratiti uskovitlane tokove doktrina i verovanja, ne mareći za protivrečnosti i obrte, ili za svoj račun učestvovati u istraživanju. Očito je da je drugo rešenje jedino koje je u skladu sa punim i potpunim prihvatanjem položaja čoveka.

Pravo da se bude čovek postaje potpuno tek zajedno sa dužnošću da se bude čovek. To pretpostavlja prihvatanje odgovornosti, za sebe, za svoje misli, svoje rasuđivanje i svoja osećanja, za ono što se prihvata ili odbacuje. Kako bi drukčije moglo da bude u dobu u kome postoji stotina načina da se pripada duhovnoj, verskoj ili filosofskoj zajednici? Današnja jedinka je u izvesnom smislu prisiljena na autonomiju. Osuđena na slobodu. Ta situacija nije nimalo udobna, ali oduševljava. Nju može da izdrži samo onaj ko je rešio da plati cenu. Cena je obrazovanje. Obrazovanje koje nikad ne prestaje, koje mobiliše sve snage i sve sposobnosti bića, kako duhovne, tako i osećajne i imaginativne.

Da bi čovek bio, ili, bolje reći, postao odrastao, danas su potrebni isti žar, ista ustrajnost, ista marljivost kao i za rad na bilo kojem naučnom ili umetničkom delu. Da bi se u ovom poduhvatu uspelo treba biti svestan njegove neophodnosti. Danas niko više ne može da bude filosof, pesnik ili građanin na osnovu nečijeg opunomoćenja.

II

SNAGE KOJE DELUJU

PREPREKE I OTPORI

Obrazovanju uopšte, a nastavi posebno pripada po tradiciji jasna funkcija. Zar već po prirodi stvari mi nismo pre svega naslednici? Povezati sadašnjost i prošlost, generaciju koja dolazi sa onom ispred nje, preneti mlađima ono što su njihovi preci mislili, osećali, stvarali, ne samo za sebe već i zbog neke sveopšte perspektive, održavati kontakt sa velikim ostvarenjima duha i ljudskog roda (bilo da se radi o poetskim, muzičkim, arhitektonskim, slikarskim ili filosofskim delima), obezbediti trajnost kapitala mudrosti i civilizacije akumulisanom kroz generacije — sve je to neophodno, a zna se do koje su mere osiromašeni život i izraz onih koji nisu dobili svoj deo tog zajedničkog nasledstva.

Međutim, to nasledstvo stiče vrednost, smisao i pravi značaj samo ako se uklapa u doživljeno iskustvo ličnosti u razvoju, angažovane u naporima, poduhvatima i borbama s kojima moderni čovek mora da se suoči da bi na zadovoljavajući način odgovorio svim iskušenjima što ga okružuju. Pomoći čoveku da pronalazi, dovesti ga na puteve imaginacije, rizika i istraživanja, postići da on prihvati stalno preispitivanje svojih ubeđenja, stavova, znanja — to je druga funkcija obrazovnog procesa.

Zbog toga bi trebalo da se obrazovanje u svojim posebnim ciljevima, sadržaju i metodama stalno obnav-

lja, tako da vodi računa o novoiskrslim problemima, o životnim perspektivama koje očekuju pojedince uključene u različite oblike obrazovnog procesa.

Međutim, izgleda da od svega čime se ljudi bave baš obrazovanje nailazi na najveće teškoće u svom napredovanju. Institucije poznate po svojoj stabilnosti, crkve, armije, već decenijama se nalaze u punom razvoju. Narodna odbrana se više ne priprema u dvorištima kasarna, već u laboratorijama naučnika.

U trenutku dok u Rimu biskupi iz čitavog sveta diskutuju s papom o oblicima »crkvene vlasti«, kod protestanata zasedaju prosti sveštenici i zahtevaju pravo da učestvuju u odlukama.

Do nedavno, međutim, ništa slično nije bilo poznato u svetu obrazovanja, bar ne kad je u pitanju obrazovanje dece ili omladine. Doduše, nastava, kakva se danas obavlja u većini zemalja sa savremenim strukturama, prevazilazila je nekoliko etapa nakon gorkih analiza i tmurnih opisa Čarlsa Dikensa ili Žila Nalesa.

Decu više ne tuku. Bolje se koristi njihova inteligencija. Više se ne uče napamet imena pritoka Rajne ili Temze. »Prosvećenost« je prodrla i u programe i metodologiju. No duh i ciljevi obrazovanja još uvek nisu izmenjeni, sem u retkim zemljama gde je pedagoška revolucija posledica političkih promena. Običaji su, u celini uzeto, napredovali, a u nastavnoj praksi se osetilo nekoliko presudnih pobeda civilizacije. No instrumenti kojima društvo raspolaže za obučavanje i obrazovanje budućih građana, škola i univerzitet, iz generacije u generaciju zadržavaju uvek iste karakteristike: povremenu povezanost za životom, nepoznavanje konkretne stvarnosti, podvojenost između zabave i obrazovanja, odsustvo dijaloga i sudelovanja.

Prepreke je lako utvrditi. Pomenuli smo već *funkciju transmisije*, koja samom svojom težinom, igra ulogu kočnice. Težina poduhvata je već i sama po sebi prepreka. Obrazovanje se odnosi na bezbrojne vidove života pojedinaca, grupa i naroda. Kad je u pitanju obrazovanje, sve ulazi u igru: filosofija, zbog definisanja ciljeva i vrednosti koje treba uzeti u obzir; odnosi između obrazovanja i psiholoških podataka, individualnih i kolektivnih; povezanost sa strukturama i životom društava; cena obrazovanja i njegov doprinos; administrativni problemi; konačno, suštinska opredeljenja za jednakost, efikasnost, pravičnost, itd.

S obzirom na složenost obrazovnog poduhvata, gotovo je nemoguće da se radi na sigurno, jer se rezultati različitih akcija koje su u toku često nalaze tek u dalekoj perspektivi. Čak i zemlje koje su najbolje opremljene za donošenje odluka zasnovanih na znanju i eksperimentima oklevaju da promene situaciju koja, uprkos greškama i nedostacima, ima prednost što postoji i što se uspostavlja u prividnom redu. Zemlje koje su slabije razvijene u pogledu naučnog znanja, studija i istraživanja utoliko pre osećaju osnovni strah od upuštanja u avanturu koja sadrži tako visoku proporciju rizika. Oprez preovladava nad logikom i racionalnošću.

Još nešto koči uvođenje novog i u vezi je sa činiocem koji obezbeđuje postojanost školskog sistema; to je obaveznost. Niko ne osporava njenu osnovanost, ali ona deluje kao faktor umrtvljavanja. Zašto menjati, zašto raditi bolje? Zašto pronalaziti forme koje bolje odgovaraju potrebama i težnjama ljudskog bića koje se preobražava, kad škola automatski, svake godine, prima svoj kontingent korisnika? Igra ponude i potražnje, koja napredak čini nužnim, tu je odsutna.

Nastavnički kadar, onakav kakav se regrutuje i oblikuje, uopšte nije sklon imaginaciji i invenciji. Na bilo kojem nivou se nastavnik nalazio, njegov posao je takav da on nikad nije u situaciji da vodi dijalog.

On se ne mora nadmetati sa sebi jednakima, već prelazi, na osnovu ispita, iz podređenog položaja u položaj potpune vlasti.

Da li u svetu onakvom kakav jeste postoji, u pogledu autoriteta, išta što liči koncentraciji moći u licu jednog nastavnika? On poučava, on formira, on ima privilegij uzrasta i znanja. On je po definiciji u pravu; on je sudija praktično bez priziva, i izvršitelj. Zar on ne deli ukore, kazne i nagrade? Ali čovek, poznato je, ne postaje odrastao na taj način, niti ovladava svojim pravim sposobnostima.

Desi li se da mudrost, poznavanje ljudi i situacija prodru u taj zatvoreni svet, pojedinci srećom ipak umaknu i uspostave kontakt sa prostranim svetom u kojem dolazi do izražaja otpor ljudi i stvari: sa politikom, umetnošću, državom i obrazovanjem odraslih.

Sa svoje strane, ozakonjene i institucionalne vlasti nemaju interesa da se to promeni, i ne žele promenu. Bilo da se radi o porodici ili državi, ove institucije teže da putem obrazovanja stvore konformističkog čoveka. Školski i univerzitetski sistemi koji danas postoje većinom su savršeno pogodni za stvaranje tipa čoveka koji kolektivne mitove i uzore usvaja kao bogom dane istine. Za svaku vlast, ma kakva ona bila, ispitivački duh je opasan.

Taj duh čini sina samostalnim, građanina demokratski nastrojenim, ukratko odraslim čovekom, jedinkom koja po definiciji nije baš poslušna, kojoj je teško soliti pamet i koja je sposobna da se u konačnim opredeljenjima i odlukama osloni na sopstveni sud.

FAKTORI NOVOGA

U takvim okolnostima jasno je da se potrebna promena i adaptacije mogu izvršiti jedino dejstvom snaga koje su dovoljne da savladaju otpore i prevaziđu prepreke. U našem su vremenu četiri elementa odigrala presudnu ulogu, a i dalje vrše delotvoran uticaj. To su političke revolucije, intervencije potrošača, problemi razvoja i obrazovanje odraslih.

Revolucije

Od elemenata koji doprinose novome pažnju u prvom redu privlači politički faktor. Sve revolucije koje su redom izbijale u toku pola veka, zasnovane su, kao što je prirodno, na raskidu sa prošlošću. Prošlost su predstavljale ekonomske i socijalne strukture, tradicionalne hijerarhije, ali i idejni sistemi i uzori. Obrazovanje je, razume se, bilo najbolje oružje u borbi protiv tradicionalnih uticaja i za stvaranje duhovnih struktura, stavova i ponašanja koji odgovaraju novom toku istorije.

To se u stvari dešavalo naročito u zemljama u kojima su socijalistički režimi zamenili režime kapitalističkog ili feudalnog tipa. Jedan od prioritetnih ciljeva bio je da se izgradi čovek kakav dolikuje socijalističkom društvu, sa stanovišta proizvodnje, odbrane novih institucija i shvatanja života.

Tako je u Sovjetskom Savezu — da uzmemo jedan od mogućih primera — sadržaj nastavnih programa za decu i omladinu radikalno različit od odgovarajućih programa za prerevolucionarne epohe. Sam kulturni okvir je duboko izmenjen. Dok su, u skladu sa tradicijom, kultura i rad bili odvojeni, rad je u shvatanju kulture

dobio položaj koji mu pripada, što znači da u njoj zauzima centralno mesto. Sličan je slučaj i sa svim oblicima političkog i društvenog angažovanja čija je kulturna sadržina isto tako priznata i s pravom veličana. Načinjen je veliki korak u pravcu jedinstva elemenata koji sačinjavaju i oblikuju intelektualnu i duhovnu sudbinu.

Izuzetna važnost pridata je i obrazovanju odraslih. To je bilo u skladu s logikom istorije, jer se nije moglo čekati na nove generacije da bi se raspolagalo instrumentima novog društva. To je odgovaralo i logici sistema koji stavlja naglasak na korišćenje ljudskih resursa i na to da mogućnosti budu jednake tokom čitavog života.

Započet je pokret koji postepeno treba da dovede do još radikalnije revizije prosvetne misli.

Neke države su otišle veoma daleko u iznalaženju novih oblika obrazovanja. Takav je slučaj Jugoslavije, koja ispoljava istu maštovitost u traženju obrazovnih rešenja kao i u iznalaženju rešenja za svoje političke probleme. Oba su napora uostalom usko povezana. Nema društva u kome obrazovni ciljevi igraju tako presudnu ulogu. Oni su prisutni kako u raznim oblicima samoupravljanja tako i u decentralizaciji vlasti, u principu rotacije rukovodećih kadrova itd. Jugoslavija je, takođe, koliko je nama poznato, prva zemlja koja je za osnovu novog zakonodavstva o pitanjima obrazovanja prihvatila princip permanentnog obrazovanja shvaćenog kao povezivanje raznih sektora obrazovanja.

Intervencija korisnika

Drugi odlučni doprinos napretku ideja i obnavljanju formula tokom poslednjih godina donele su pobune studenata. Potreba za novim možda bez tog faktora

nikad ne bi postala tako jasna. Kao što se zna, pobuna zainteresovanih je, na kraju krajeva, presudni elemenat svakog progresa u životu, razuma, pravednosti i reda. Takav je bio slučaj sa radnicima, ženama, kolonijalnim narodima, svim onim koji su bili podvrgnuti nekom obliku dominacije, fizičke, ekonomske, pravne ili kulturne.

Događaji ovih poslednjih godina suviše su poznati da bi o njima trebalo opširno govoriti. Dovoljno je podsetiti na značaj jednog momenta istorije, kada je pobuna, koja je bila ferment progresa u svim najvažnijim oblastima moderne civilizacije (zahtevi radnika, žena, obojenih rasa, koloniziranih država), prodrla u područje obrazovanja, koje se do tada divlje i nakostrešeno branilo.

Akcijom studenata otvoren je velik procep u bedemu obrazovnog konzervatizma; kroz taj otvor nezadrživo prodire talas ranijih problema, uvećan novim problemima, podržavan nestrpljenjem i novim nadama.

Kao u slučaju bede, ugnjetavanja i nepravde, žrtve su prestale da se mire. Sve je manje onih koji prihvataju mane i nedostatke obrazovanja kao odraz prirodnog poretka.

Sigurno, ima mnogo zbrke, mnogo ekcesa u sadašnjim kretanjima. No pobuna studenata predstavlja suštinski, neophodni izraz tog borbenog duha bez kojega se ni jedna potrebna reforma neće ostvariti.

Problemi razvoja

Drugi odlučan impuls došao je iz zemalja u razvoju. A to je bez sumnje jedan od njihovih najvećih doprinosa opštoj stvari svih zemalja sveta. Putem svojih istraživanja, ove zemlje će pomoći da se pronađu solidni osnovi

moderne civilizacije, koja bi istovremeno vodila računa o opštim i kolektivnim interesima društava i o prirodnim i prihvatljivim težnjama pojedinaca.

Kada se problem razvoja, odmah posle drugog svetskog rata, pojavio kao problem od centralnog i prioritetnog značaja ne samo za blagostanje zemalja siromašnih, već i za svetski mir i ravnotežu, bilo je neizbežno da se nedovoljno razvijene zemlje u privrednom i socijalnom pogledu okrenu favorizovanim zemljama, tražeći od njih uzore. Šta vas je načinilo jakima? Šta vas je načinilo moćnima? Šta vas je načinilo bogatima?... Čak i brza i ovlašna analiza ubrzo je istakla značaj obrazovanja. Obrazovanje je iz generacije u generaciju stvaralo ljude sposobne da pronalaze, organizuju, upravljaju, vladaju po pravilima moderne države. Bez obrazovanja nema ni znanja, ni stručnosti, ni preduzimačkog duha, ni mobilizacija energija jednog naroda. Stoga je svaka država, čim je stekla nezavisnost, poželela i htela da ima prvenstveno institucije koje su oslonac razvojnih poduhvata, tj. školu i univerzitet. Tokom poslednjih dvadeset godina prisustvovali smo doista spektakularnom proširenju obrazovnih struktura u svetu.

Cifre kojima raspolažemo svedoče istovremeno o želji za progresom, energiji zemalja koje su angažovane u tom poduhvatu i značaju međunarodne pomoći. U stvari, taj brzi napredak bio je olakšan i u mnogim slučajevima omogućen zahvaljujući širokoj intervenciji bogatih zemalja, putem bilateralne ili multilateralne pomoći.

Bilo bi nepravedno i suprotno stvarnosti ako bismo negirali značajan doprinos tog napora napretku društava u kojima je bio izvršen. Istovremeno, zemlje u pitanju putem obrazovne akcije postepeno stiču istinsku nezavisnost. Poslednjih godina, zahvaljujući akciji škole i

univerziteta, mesta u industriji, trgovini, administraciji i prosveti zauzimaju nacionalni, a ne više strani elementi.

Međutim, obrazovanje, uprkos spektakularnom porastu mogućnosti, ni iz daleka nije ispunilo nade koje su se u njega polagale. Njegova se rentabilnost, u poređenju sa drugim oblicima investicija, u mnogim slučajevima pokazala deficitarnom. Obrazovanje nije bilo u stanju da postigne ciljeve koji su mu određeni: da pojedince prilagodi situacijama u kojima treba da žive, u istorijskoj i geografskoj perspektivi; da ih pripremi za konkretne zadatke i odgovornosti u društvu u razvoju; da ih navede da prihvate promene i pruži im intelektualne, naučne i tehničke instrumente koji će im omogućiti da aktivno učestvuju u razvoju struktura, institucija, običaja i duha.

Rad na obrazovanju u ovim zemljama, više nego u drugima, podvrgao je duh arhaičnim i prevaziđenim modelima kulture i civilizacije. U stvari, obrazovanje kakvo je danas, u mnogim okolnostima i po mnogim svojim vidovima često je bilo prepreka razvoju, jer je podsticao raskorak između — s jedne strane — intelektualnih shema, duhovnog formiranja ljudi, formulacije individualnih i kolektivnih ciljeva, i stvarnosti s druge strane.

Ova razlika između kvantitativnog razvoja i kvalitativnog zaostajanja predstavlja srž razmišljanja teoretičara, praktičara, administratora i državnika, svih onih koji očekuju da obrazovanje služi pravim interesima čoveka, kako materijalnim tako i duhovnim, posmatranim istovremeno s gledišta i pojedinca i zajednice. Oni su prinuđeni da sve više kritikuju nasleđe prošlosti — prošlosti koja velikim delom nije njihova. Bolje oboružani nego u početku, oni se malo po malo oslobađaju svojih parališućih mišljenja i osećanja: poštovanja i div-

ljenja prema neposrednim uspesima zemalja koje su im prethodile i od kojih su primili nasleđe tako i nespokojstva zbog praznine, više ili manje prolazne, koja bi mogla da nastane kada iščeznu tradicionalne snage.

U stvari, uvođenje novog obrazovanja zahteva mnogo hrabrosti, inventivnosti, znanja i sposobnosti, koje daleko prevazilaze ono što je potrebno za druge značajne ljudske poduhvate. Ali ukoliko više odgovorni krugovi osećaju da imaju dovoljno sposobnosti i energije, utoliko brže napreduje rad na uvođenju novog. Dovoljno je da se dovede u sumnju jedan osnovni element celokupnog obrazovanja — na primer kulturne koncepcije — pa da sve bude poljuljano i da se više ne može izbeći traženje rešenja za sistem u celini.

Danas nisu samo kulturni uzori na probi, već i strukture, ciljevi, programi i metodi. Na primer, u Obali Slonovače, u prestruktuiranju sistema obrazovanja vlada duh istraživanja i radikalne težnje ka novom. I Indonezija se upustila u smela traženja u oblasti obrazovanja. U Dahomeju se izgrađuju planovi univerziteta u kome ne bi postojala tradicionalna podela (književnost, pravo, prirodne nauke, medicina itd.), već koji bi, polazeći od utvrđivanja prioriteta, izgradio interdisciplinarnu nastavu usredsređenu na niz projekata.

Obrazovanje odraslih

U toku svog razvoja obrazovanje odraslih moralo je da se odvoji od tradicionalnih načina obrazovanja. Do tog isticanja posebnosti nije došlo odmah. U početku, polovinom XIX veka, u njemu je preovladavalo ugledanje. Kako je i moglo da bude drukčije? Radnici koji su u to vreme predstavljali jezgro klijentele obrazovanja

odraslih, potpuno su zavisili u pogledu obrazovanja od javnih ili privatnih institucija, kadrova i nastavnog osoblja. Ovo poslednje je pak bilo potčinjeno tradicionalnim kulturnim i obrazovnim uzorima i izvorima.

Generacije radnika pohađale su večernje kurseve, bilo zato što su tražili načina da, zahvaljujući naobrazbi, postignu bolje životne uslove i veću sigurnost, bilo zato što su želeli da utaže svoju žeđ za znanjem i razumevanjem, bilo zato što su morali da steknu sredstva za borbu.

Mnogi odrasli su zacelo imali koristi od svojih napora. Oni su se obrazovali. Poboljšali su svoj položaj, na ovaj ili onaj način, stupili su na izvesne puteve moderne civilizacije koji prolaze kroz školovanje. Ali koliko je bilo razočaranja! Koliko nesporazuma i gorčine! Najnapredniji, najodvažniji i najplemenitiji od tih ljudi i žena sukobili su se sa otporom kulturnih koncepcija. Oni su otkrili da je nastava snažan instrument asimilacije i konformizma. Nisu hteli da ih asimilira kultura buržoaskog i konzervativnog karaktera, koja daje prednost vrednostima prošlosti, nasleđa, poretka i sigurnosti, na štetu vrednosti koje pripadaju borbi, uvođenju novog, otvaranja. Osećali su opasnost od beskrvne kulture koja je tvrdila da je objektivna i nezainteresovana, dok je u stvari bila odlično oružje za odbranu interesa vladajuće klase. Razobličili su mitove i mistifikacije o sveobuhvatnoj pravičnosti, tuđe pravom stanju stvari i borbi za priznavanje prava i socijalnu pravdu.

Drugi izvor njihovog razočarenja bilo je funkcionisanje sistema obrazovanja. Obrazovanje koje su sticali bilo je smišljeno po uzoru na tradicionalne načine obrazovanja dece: prenošenje znanja u jednom pravcu, vežbe, zadaci, proveravanje znanja, ispiti i diplome. Ni traga ikakvog pribegavanja bilo kakvoj diferencijalnoj psiho-

logiji, već isključivo poslušna primena tradicionalnih shema učenja.

Nasuprot tih mentalnih, ideoloških, kulturnih i metodoloških struktura postepeno se stvarao novi tip obrazovanja odraslih. On se rodio i dobio zamah van tradicionalnih puteva škole i univerziteta, u narodnim koledžima Danske, u organizacijama za uzajamno obrazovanje, u institucijama radničkog i zadružnog obrazovanja, u pokretima i udruženjima za narodno prosvećivanje itd. Kroz iskustva tih novih institucija stvorila se malo po malo nova vrsta obrazovnog odnosa. Odrastao čovek koji učestvuje u obrazovnim ili studijskim aktivnostima prestao je da bude učenik, podložan nametnutoj disciplini, koji prima znanje iz stranog izvora. Iz položaja objekta obrazovanja, kakav je u načelu bio položaj svakog učenika, on je postao subjekt sopstvenog obrazovanja. Kao odrastao, on sam sobom upravlja. To novo lice je ličnost u pravom smislu reči, bogata po svojim psihološkim i sociološkim opredeljenjima, svesna svoje posebnosti, angažovana u nizu borbi, različitih po sadržaju i ciljevima — borbi za egzistenciju, borbi za znanje, borbi za individualni i kolektivni napredak. Umesto da bude u inferiornom položaju u odnosu na nastavnika koji mu je bio »učitelj«, odrastao čovek je postao učenik u kolektivnom poduhvatu, gde se našao u mogućnosti i da prima i da daje. On je primao srž nastave; zauzvrat je pružao nezamenljivo bogatstvo svog sopstvenog načina da bude čovek i da živi životom čoveka, radnika, građanina, bića angažovanog u mnogobrojnim situacijama i odnosima. Od tada se naglasak stavlja više na biće nego na posedovanje, a na posedovanje samo ukoliko ono služi kao oslonac i podršku biću, prema potrebama i različitim fazama njegovog razvoja.

Pokretački princip ovog obrazovanja bio je takođe radikalno različit od principa obrazovanja dece; mislimo na obaveznost. Želelo ono ili ne, dete je primorano, silom zakona i voljom roditelja, da napusti svoje igre i zadovoljstva i da se preda poslovima koji ga često ne zanimaju niti privlače. To uslovljava veliku postojanost školskih ustanova, ali istovremeno i njihovu nepokretnost i konzervativizam. Kod odraslih stvari stoje sasvim drukčije. Istina, mogu da postoje i direktne prinude, pritisci, privredne ili političke prirode. No izuzetno se događa da odraslog čoveka silom dovuku u školsku klupu. Po opštem pravilu, on će se odreći svog slobodnog vremena da bi učestvovao u obrazovnim aktivnostima samo ako u tome vidi interes, ako uočava vezu između onog što mu se predlaže i svojih ambicija, težnji, radoznalosti i životnih zadovoljstava. Ako takva veza ne postoji, sankcija je brza. Odrastao čovek ostaje po strani, a ako se reši, brzo odustaje.

To stanje stvari povlači za sobom višestruke posledice. Kada se radi o odraslima, obrazovanje obavezno mora da pronalazi, da unosi novine, da izmišlja. Ni jedan program se ne održava dugo ako ne uzima u obzir ne samo univerzalnog i apstraktnog čoveka, već i konkretnu ličnost, sa njenim dimenzijama i zahtevima. Zbog toga je potrebno da rukovodioci ovog obrazovanja budu stalno na oprezu, da sami neprekidno uče, a naročito da upoznavaju utvrđene činjenice iz humanističkih nauka. Potrebno je takođe da svaki od njih doprinosi menjanju tradicionalnog lika nastavnika i da pristane da bude odrastao među drugim odraslima, sa sebi svojstvenom kombinacijom znanja i neznanja, sposobnosti i nesposobnosti. Samo na toj čvrstoj osnovi jedne u suštini naučne skromnosti koja isključuje svaku oholost, stvara se novi dijalog u okvirima tog obrazovanja u

kome je nastavnik obavezan da pruži mnogo više i da isto tako mnogo više primi nego u drugim obrazovnim okolnostima.

Doprinos ovog sektora je veoma bogat, ne samo u pogledu obrazovanja i učenja odraslih, već i za čitav obrazovni poduhvat. Obrazovanju odraslih dugujemo, između ostalog, razvoj dinamike grupa, korišćenje audio-vizuelnih sredstava i proučavanje slobodnog vremena.

Na tim vidicima su nikle i osnovne zamisli i predlozi o permanentnom obrazovanju, shvaćenom na principu koherencije i kontinuiteta. Najsvesniji elementi, najotvoreniji za sve što je novo, otkrili su da će ekspanzija obrazovanja odraslih biti neizbežno zaustavljena, ako osnovno školovanje dece i omladine ostane u sadašnjem stanju. Utvrdivši činjenicu koja je očevidna, ali se prečesto zaboravlja da je odrastao čovek naslednik deteta, oni su izučavali koncepcije i funkcionisanje strukture nastave i objasnili, s jedne strane, praznine i nedostatke, a s druge strane vrstu reformi koje bi trebalo preduzeti da bi ljudsko biće ostalo u stanju obrazovanja čitavog života, i održalo netaknute — ili čak razvijalo — stvaralačke snage koje postoje u svakom čoveku i koje su u unificiranom i konformističkom sistemu manje ili više nestale. Svojim ispitivanjem, svojim sugestijama, a na osnovu stečenog skustva, ovi novatori na taj način efikasno doprinose stvaranju novog stila obrazovanja, koji mnogo više poštuje čovekovu stvarnost i istinu nego što je to činio tradicionalni način.

III

ZNAČENJA PERMANENTNOG OBRAZOVANJA

Sva iskušenja nabrojana u poglavlju »Iskušenja savremenog čoveka« — ona tradicionalna, svojstvena ljudskoj prirodi, i druga, svojstvena istorijskom trenutku u kome živimo, kao i analiza snaga čije je dejstvo usmereno ka novome, iznose na videlo veličinu i složenost odgovornosti i zadataka obrazovanja. Uporedo sa napretkom u oblasti razmišljanja i iskustava, izdvajaju se izvesna shvatanja koja mogu da pomognu da se uoče značaj i značenja obrazovnog procesa.

Pojam intelektualnog ili stručnog prtljaga dovoljnog za čitavo trajanje života na putu je da nestane. Pod pritiskom unutarnje potrebe, kao i da bi odgovorilo spoljnim zahtevima, obrazovanje danas dobija svoje pravo značenje, a ono nije u sticanju količine znanja, već u razvoju čoveka, koji kroz razna životna iskustva postaje sve više on sam.

U takvim okolnostima, sadašnje odgovornosti obrazovanja mogu da se definišu na sledeći način:

Podsticanje stvaranja struktura i metoda koje ljudskom biću pomažu kroz čitav njegov život da se stalno obrazuje i da uči.

Osposobljavanje čoveka da maksimalno kroz mnogostruke oblike autodidaktike, postane sopstveni subjekt i instrument svog sopstvenog razvoja.

U tom opštem okviru posebnu pažnju privlače sledeći elementi:

UZRAST ZA OBRAZOVANJE

Ako se smatra da obrazovni napor treba da se nastavlja tokom čitavog života ljudskog bića, onda se više ne može tvrditi da postoji uzrast za obrazovanje. Međutim, zar u životu ne postoje periodi koji zahtevaju poseban napor u učenju? Isto tako, ne postoje li u životu trenuci koji su pogodni za učenje, i drugi koji to nisu?

Na ta osnovna pitanja ne može se odgovoriti jednostavno ili uprošćeno. Izvesne sposobnosti zacelo podležu zakonu starenja. Izgleda dokazano da izvesni sektori memorije gube svoju oštrinu i elastičnost kada se jednom pređe određena dob. Usvajanje izvesnih oblasti znanja — na primer matematike ili stranih jezika — sadrži teškoće koje su za neke duhove nepremostive. Isti je slučaj i sa učenjem sportova i igara, naročito ako oni uključuju discipline koje su više ili manje suprotne prirodnim pokretima ili zahtevaju gipkost svojstvenu mladim godinama. Takav je slučaj sa plesom, sviranjem na violini ili sa skijanjem, gde se viština, refleksi i navike moraju steći u prvoj fazi života da bi se postigla izvesna usavršenost.

Međutim, ovi opšte poznati primeri, zbog kojih većina ljudi veruje da postoji uzrast za učenje, prikrivaju drukčiju činjenicu, naime da su vrata mnogih oblasti fizičkog i duhovnog života široko otvorena tokom dugih godina.

Učenje je takođe navika, a onaj ko u svom detinjstvu savlada proces učenja, može stalno da se upućuje i uvodi u nova znanja. U izvesnim delatnostima ljudske sposobnosti ne samo da ne slabe, nego se neprekidno

usavršavaju, pod uslovom da se stalno vežba. Takav je na primer slučaj sa rečnikom, govornim ili pisanim, i uopšte sa svim vežbama i zahvatima u kojima značajnu ulogu igra pamćenje.

Ali tu se ne kriju ni suština ni istina ovog spora. Sposobnost učenja dovodi se u pitanje u ime ograničenja, a delimično i pogrešne koncepcije obrazovnog procesa.

Mogućnost permanentnog obrazovanja, potreba za njim, ne formulišu se u odnosu prema drugome, ni u odnosu prema određenom znanju koje se nalazi van čoveka, već u odnosu na razvoj kakav odgovara određenoj ličnosti.

Ništa nije tako pogrešno niti tako ne obeshrabruje kao što su tradicionalne koncepcije kulture, kojima su veoma često nadahnuta shvatanja o obrazovanju. Kultura nekog lica ne određuje se sa »više« ili »manje«, sa »bolje« ili »gore«, a ni kao funkcija broja i kvaliteta znanja i veštine suseda ili nekog prosečnog duhovnog modela. Kultura označava skup napora i iskustava pomoću kojih čovek sve više postaje on sam. Ta iskustva, ti napori, čak i ako u njima učestvuju hiljade ili milioni drugih ljudskih bića, pripadaju samo njemu, nalikuju samo na njega. Nekome će biti lakše, nekome teže da se ostvari. Ali ta razlika ništa ne menja u osnovnoj konstataciji da kultura postoji samo ako se doživi i iskusi u sudbini čoveka koji proživljava i gradi jedan život, odražava svet u svojoj svesti i svojom akcijom učestvuje u njegovoj transformaciji.

U toj perspektivi svako učenje, sva istraživanja i studije, svi napori usmereni ka napretku, u uslovima razumevanja u odnosima sa drugim, ima svoje mesto i

svoje značenje u okvirima stalne izgradnje za koju obrazovanje predstavlja neophodno sredstvo.

Iako obrazovna disciplina ima svoje mesto, kao što se vidi, u toku čitavog života, ona je neophodnija nego ikad u izvesnim kritičnim trenucima do kojih dolazi u životu svakog čoveka.

Prelaz iz jednog životnog doba u drugo, iz detinjstva u mladost (i u različite faze mladosti), iz mladosti u zrelost (i razne stepene zrelosti), zatim u poodmaklo doba, pa u poslednje doba života, svaki put donosi probleme, koji ponekad čak izazivaju krize. Svaki period ima jakih i slabih tačaka, prednosti i teškoća — poseduje, u svakom slučaju, svoj specifičan sadržaj. Da bi svaki taj životni trenutak imao svoje značenje, da ne bi bio element dekompozicije, već faktor progresa na putu koji vodi ka izoštrenijoj svesti, sigurnijem znanju, boljem vladanju nad samim sobom, potrebno je svaki put izvršiti poseban napor kao da se stupa u novu mladost.

Ovo obrazovanje se sprovodi na stručnoj, psihološkoj i filozofskoj osnovi i sadrži opredeljenja, odricanja, odluke koje i same zahtevaju određenu osposobljenost, obaveštenost i znanje, a ove osobine zavise od široke i produbljene koncepcije permanentnog obrazovanja.

U svakom slučaju, obrazovni proces, da bi bio živ i da bi služio čoveku u njegovom razvoju, mora da se pozitivno odnosi prema vremenu koje treba shvatiti kao konstruktivan, a ne kao destruktivan faktor. Zato prosvetni radnici moraju biti neumorni u borbi protiv ustaljenih koncepcija, shvatanja i navika; oni treba da nastoje ne samo da promene budu prihvaćene, već i da se svim mogućim sredstvima olakša razborito i stručno učešće u raznim fazama promena, bilo da do njih dolazi u sudbini pojedinca ili sveta s kojim je čovek povezan.

DECA I ODRASLI

Mada je obrazovanje stalni proces, uslovi tog procesa ipak nisu isti kod dece i kod odraslih. Da i ne govorimo o razlici biološke i fizičke zrelosti, status i položaj tih dveju kategorija stanovništva suštinski se razlikuju. S jedne strane imamo obaveznost, s druge slobodu. Dete je potčinjeno svetu odraslih koji je za nj oličen u roditeljima i školskim vlastima. Ono ne može da samo odlučuje; ono ne može ni da izabere ono što mu se sviđa, ni da odbije ono za čim nema ni želje ni sklonosti. U pogledu obrazovanja ono je samo *objekt*. Pojmovi, sadržaji, metodi raznih sistema obrazovanja u koje je uključeno nametnuti su mu spolja. Drugi misle šta će za njega biti dobro i korisno kasnije, »kad bude veliko«.

Kod odraslog je sasvim drukčije. Sem u izvesnim vanrednim okolnostima, nikakav spoljni autoritet ne obavezuje ga da studira, da se usavršava, da postane bolji građanin ili iskusniji otac sa više razumevanja. Dok god ne shvati specifičnu korist koju mu donosi izvesna vrsta napora, u stručnom, građanskom ili kulturnom domenu, on ostaje po strani. A kad se angažuje, uvek može da se povuče.

U takvim okolnostima, obrazovanje odraslih, i uopšte svaki oblik obrazovanja koji nije obavezan, podrazumevajući i vanškolsko obrazovanje omladine, nalazi se u situaciji povoljnoj za uvođenje novog. U stvari, u okviru te vrste programa nastali su oblici obrazovanja kojima se danas priznaje univerzalni značaj, kao što su grupni rad, organizovane diskusije, učešće u proizvodnim delatnostima, seminari i studijsko stažiranje, slobodan rad, masovno korišćenje audio-vizuelnih sredstava itd. Budućnost obrazovanja, posmatranog u celini,

i mogućnosti njegove obnove, zavise dakle od razvoja obrazovanja odraslih.

Permanentno obrazovanje deluje i kao elemenat rešenja u jednoj od kritičnih situacija naših društava, onoj koja proizlazi iz odnosa između raznih generacija. Kao što se u mnogim slučajevima može videti, veze i razmene između mladih i starijih loše se odvijaju, tako da dijalog između oca i sina, profesora i učenika često biva praktično prekinut. A ta razmena je dragocena i neophodna, kako za uzajamno obogaćivanje pojedinaca, tako i za ravnotežu društva.

U toj kritičnoj situaciji glavnu odgovornost snose u krajnjoj liniji stariji, jer su oni, između ostalog, i sami bili mladi, dok mladi nikada nisu bili odrasli. Na starijima je dakle da sa više maštovitosti i težnje ka novom učine glavni napor za razumevanje i prilagođavanje, koji će omogućiti komunikaciju.

A pre svega, autoritet će se sve manje ostvarivati kroz položaj i ulogu, a sve više kroz sposobnost i otvorenost prema drugima.

Drugim rečima, da bi odraslog slušali, da bi uticaj njegovog znanja ili njegova uputstva prešli na sledeće generacije, on sam treba da bude obrazovan. Samo po cenu stalnog učenja, napretka, preispitivanja samog sebe, svog znanja i iskustva, on se može nadati da će postići željenu pažnju. Izgleda da je to jedini način da se dijalog uspostavi i održi.

METODI I SADRŽAJ

»Učiti kako se uči«. To je danas raširena formula koja već počinje da smeta jer je »u svakoj čorbi mirođija«. Međutim, ona dobro kaže ono što hoće da kaže.

Akcenat se u svakom procesu više ne može stavljati na nužno ograničen i apstrahovan sadržaj, nego na sposobnost shvatanja, usvajanja, analiziranja, sređivanja znanja, lakog uočavanja veze između konkretnog i apstraktnog, opšteg i posebnog, povezivanja znanja i akcija, koordiniranja obrazovanja i informisanja.

U perspektivi permanentnog obrazovanja to znači da čovek treba da se oboruža raznim elementima metode koja će mu služiti tokom svih njegovih intelektualnih i kulturnih priključenja. To ujedno znači da suština obrazovne delatnosti, bilo da je u pitanju nastava ili, u širem smislu svi oblici obuke i naobrazbe, treba da cilja na sticanje navika i refleksa, na osposobljavanje. Zato naglasak treba staviti na uvežbavanje u svim značenjima i dimenzijama te reči.

I ovde nas iskustvo iz vanškolskih oblasti uči i pomaže nam. Bilo da se radi o obrazovanju duha, razvoju tela, odnosima prema drugima, osposobljavanju za usmeno ili pismeno izražavanje ili o razumevanju raznih jezika, o uvođenju u muziku ili likovne umetnosti, mi, zahvaljujući vanškolskom iskustvu, raspolažemo nizom ostvarenja, eksperimenata i istraživanja, koja mogu i treba da inspirišu prosvetu u celini.

OBRAZOVANJE I SELEKCIJA

Jedna od prepreka razvoju permanentnog obrazovanja jeste selekcija. Situacija je dobro poznata. Pomoću diploma i ispita, u raznim fazama školovanja, a na jasniji i definitivniji način u finalnoj fazi, vrši se odvajanje sposobnih od nesposobnih, onih koje sistem obrazovanja »odabira« od onih koje »odbacuje«. Neuspeh i

uspeh su institucionalizovani najčešće na nepopravljiv način.

Svima su jednako dobro poznate loše strane sistema koji je nadahnut ideologijom zasluge. U stvari, u senci zasluge ustanovljavaju se nove privilegije, bolje prikrivene nego u prošlosti, kad su poreklo i novac bili jedini kriteriji uspeha.

U sadašnjem sistemu, u kome uostalom sreća i slučaj igraju pretežnu ulogu, okretniji temperamenti su privilegovani na račun tromijih, intelektualni tipovi na račun drukčijih priroda i temperamenta, konformisti u odnosu na novatore, deca iz otmenih kvartova u odnosu na onu iz predgrađa.

S druge strane, postepeno eliminisanje zbog neuspeha na ispitu dovodi do neracionalnog rasipanja društvenih sredstava i investicija u novcu i kapacitetima. Ne mogu se dovoljno istaći štete i traume koje izaziva neuspeh, kako kod onih koji ga pretrpe i tako ostaju po strani, tako i kod onih brojnijih, kojima zaokupljenost ispitom kroz čitavo školovanje postaje oštar oblik mòre. Kao što je poznato, to ne štedi ni porodice. Konačno, tiranija ispita snažno koči težnju ka novom i inicijativu u oblasti programa i metoda.

Pa ipak, postoje imperativi selekcija; podela rada, raspodela zadataka predstavljaju imperative o kojima se mora voditi računa.

To pitanje je u središtu razmišljanja i akcija povezanih sa permanentnim obrazovanjem. Kako da sistem obrazovanja ostane otvoren? Kako da se, pod pritiskom konkurencije, podmire potrebe industrije, poljoprivrede, administracije (i porodične ambicije), sa priznatim ciljem da svaki čovek ima posebne mogućnosti i skladan razvoj shodno vlastitoj prirodi, težnjama i sklonostima?...

Tu se suočavamo sa suštinom problema čije se rešenje prirodno tiče obrazovanja, a unutar njega, pedagogije, ali se jednako odnosi i na duh, strukturu i funkcionisanje modernih društava. Utvrđeno je da razvoj mogućnosti koje se ljudima pružaju u pogledu kvalifikacionih studija, osposobljavanja i doškolovanja predstavlja sastavni deo rešenja koja nam se nameću, ako želimo da šanse, u skladu sa načelima istinske i konkretne demokratije, budu jednake.

JEDINSTVO I INTEGRACIJA OBRAZOVNOG PROCESA

Jedinstvenost ličnosti i sudbine pojedinca nalazi se u frapantnom kontrastu sa raznovrsnošću sredstava koja se koriste za njegovo obrazovanje. Šteta ne bi bila velika kad bi u pitanju bila raznovrsnost prilaza u skladu sa različitim životnim trenucima i raznolikošću odgovora koje čovek treba da pruži u različitim situacijama. Takva raznovrsnost je stvarno ne samo neizbežna, već ima i srećnih posledica.

Često je u pitanju radikalna suprotnost između pravca i orijentacije. S jedne strane imamo uvek istog čoveka, koji misli, radi, raduje se ili se žalosti, razvija se ili nazaduje. Na nivou obrazovanja, naprotiv, sve se dešava kao da se radi o različitim licima koja su slučajno spojena jednom sudbinom i koja treba da bolje ili lošije usklade često nespojive zahteve. U obrazovanju koje se dobija u školi, porodici, fabrici, radionici, u sindikatu, proizvođač, potrošač, građanin, prolazi kroz obuku, nastavu, vežbe čiji ciljevi i dejstvo nisu usklađeni.

Permanentno obrazovanje predstavlja napor da se pomire i usklade razni momenti obrazovanja, tako da čovek ne bude u suprotnosti sa samim sobom. Stavljanje naglaska na jedinstvo, celovitost i kontinuitet razvoja ličnosti dovodi do izrade programa i instrumenata obrazovanja koji uspostavljaju permanentno povezivanje potrebâ i profesionalnog osposobljavanja, kulturnog izražavanja, opšteg obrazovanja i raznih situacija za koje i kroz koje se svaki čovek ispunjava i ostvaruje.

U toj perspektivi ne može se izbeći rad na stvaranju sistema. Pojam sistema koristi se ovde da bi se označila istraživanja koja nastoje da uspostave koherentnost i da istaknu povezanost i međuzavisnost raznih vidova i momenata obrazovnog procesa posmatranog u celini. Iako već postoje brojni elementi permanentnog obrazovanja, bilo na nivou nastave u školama i institutima bilo na nivou vanškolske obuke, na problem se još uvek ne gleda u celini, što bi omogućilo pravilnu raspodelu odgovornosti i pomoglo da se zamisli i pripremi reforma strukturâ za kojom se svuda oseća potreba. U nekim zapadnim zemljama bilo je, nakon poslednjeg svetskog rata, dvanaestak pokušaja koji nisu dovršeni, a obrazovanje prolazi kroz stalne promene, i ne može da nađe ni svoju unutrašnju ravnotežu, ni odgovarajuće odgovore na zahteve savremenog društva. Bez sumnje je bilo nemoguće, a i sad je uzaludno tražiti rešenje problema bez nove koncepcije obrazovanja, koja bi vodila računa o stalnoj i sveopštoj potrebi ljudskih bića da se obrazuju, uče i napreduju.

U koncepciji obrazovanja po kojoj ono mora da bude prisutno u svim oblastima života i tokom čitavog razvoja ličnosti, znatan broj ograda koje često hermetički razdvajaju razne kategorije i trenutke obrazovne

delatnosti treba da iščezne prepuštajući mesto živoj i aktivnoj komunikaciji. Obrazovanje danas može da se zamisli kao celovito zdanje u kome je svaki deo zavisan od drugog i ima smisla samo u vezi sa drugim. Ako neki deo konstrukcije nedostaje, ostatak zgrade je neuravnotežen i nijedan njen deo nije u stanju da vrši specifičnu funkciju zbog koje je izgrađen. Treba dakle preduzeti niz usklađivanja, kako u oblasti teorije tako i u oblasti konkretnih ostvarenja.

IV

DIMENZIJE I CILJEVI

Permanentno obrazovanje dakle nije prosto produženje tradicionalnog obrazovanja. Ono znači niz novih pristupa osnovnim elementima života svakog čoveka, počevši od samog smisla tog života. Ono omogućava da se uoči veliki broj osnovnih situacija u kojima se pojedinci pojavljuju u novom svetlu, i donosi nova rešenja ključnih problema u životu ljudi i društva.

Obrazovanje predstavlja svesni, dobrovoljni, stručnošću naoružani front tog stalnog napredovanja, koje je zakon za sva ljudska bića. Doduše, ne bi trebalo precenjivati mesto i ulogu obrazovanja u ostvarenju pojedinačnih i kolektivnih sudbina. Koliko god se mora insistirati na neizbežnoj potrebi tog napora, toliko treba podsećati da ima struktura povoljnih i nepovoljnih za razvoj ličnosti. Fizička beda prouzrokuje i podržava moralnu i intelektualnu bedu. Ljudi koji žive na granici egzistencije, žive ujedno na granici ljudskoga.

Raditi na izgradnji društva koje obezbeđuje široko i pravedno učešće građana u potrošnji dobara i u kulturnom životu, znači ujedno raditi u prilog duha. Samo zaostali utopisti mogu u veštački idealizovanoj viziji civilizacije da odvajaju materijalne od duhovnih vrednosti. I jedne i druge proizlaze iz iste plemenite težnje.

Pružati stanovnicima neke zemlje uslove pristojnog stanovanja, koje omogućava porodici da zaista bude dom i da u potpunosti vrši svoju obrazovnu funkciju; raz-

vijati produktivnost, tako da se poveća prihod svakog čoveka i da porastu mogućnosti potrošnje, uključujući i kulturna dobra; umnožavati fizičke i institucionalne strukture pogodne za razvoj društvenosti i svih oblika dijaloga; osnivati dovoljan broj kulturnih žarišta, muzeja, biblioteka, domova kulture; stvarati prosvetne strukture, škole, institute i univerzitete koji bi istovremeno odgovarali želji za znanjem i potrebama kvalifikovane radne snage — to su elementi politike, i, u opštem okviru te politike, »strategije« kulturnog razvoja.

Akcija, u svim oblicima — a posebno u svom političkom vidu — predstavlja dakle neophodno sredstvo za uspostavljanje struktura kojima su obuhvaćeni različiti momenti tog osvajanja sopstvenog bića, to jest same suštine obrazovanja. U takvoj situaciji, svaki pokušaj koji bi suprotstavljao političku borbu kulturnom iskustvu jalov je i konačno osuđen na propast.

Ne manju iluziju značila bi i pomisao da je promena materijalnih i socijalnih struktura, čak i ako je usmerena ka progresu, dovoljna da odgovori zahtevima ličnosti. Politička akcija mora da vodi računa o obrazovanju i osnovnim principima koji ga vode. Nije li, u krajnjoj liniji, dobra samo ona politika i ona administracija koja u okviru svojih načela, ciljeva i metoda uzima u obzir ono što je jedan poznavalac nazvao »ljudskom srazmerom?«

Ali ne samo to. Čak i najbolja politika, ona koja najviše odgovara željama kulturnih i prosvetnih radnika, ima ograničen domet. Ona može — i bez sumnje mora — da stvara okvire u kojima individualne sudbine mogu da se realizuju u povoljnim uslovima. Ali ona ne može da pretenduje, čak i kad poprima vid kulturne politike, da istisne posebne napore, originalne i

jedinstvene po svom izrazu i usmerenosti, napore koje svi ljudi moraju da izvrše za svoj sopstveni račun.

S druge strane, da bi obrazovanje moglo pomoći ljudima da žive, ono mora da bude živo. Ljude od njega ne odvraća samo to što obrazovanje zahteva napor, rad, marljivost, već i to što ono dosad nije umelo, sem u nekim retkim izuzecima, da se hrani na izvorima života i da odgovori njegovim zahtevima.

Od deset ljudi, devet misle da je obrazovanje isto što i škola. Ali školsko obrazovanje je svojevrsna aktivnost koja, sa sopstvenim programima, metodima i specijalizovanim osobljem, sačinjava svet za sebe. Epitet »školsko« je jedini koji mu se s pravom može pridati. Škola je jedno poglavlje u životu. U nju se ulazi, iz nje se izlazi. Ulazeći u školu postaje se učenik, izlazeći iz učionice prestaje se to biti. Razumljivo je da se mnogi odrasli nerado upuštaju u tu igru, a prihvataju je samo oni koje nagoni nužda ili obaveza, najčešće ekonomske ili profesionalne prirode.

Ako obrazovanje tokom čitavog čovekovog života, u svim dimenzijama njegove sudbine, treba da igra ulogu koju smo opisali, jasno je da ono pre svega mora da izađe iz školskog kovira i da zauzme čitavo polje ljudskih delatnosti, vezanih kako za dokolicu tako i za rad. Obrazovanje se ne pridodaje životu kao nešto spoljašnje. Ono, kao ni kultura, nije posed koji se stiče. Da pribegnemo jeziku filosofa, ono ne spada u oblast posedovanja, već u oblast bića.

Biće u postojanju, u raznim njegovim etapama i modalitetima, predstavlja pravi predmet obrazovanja. Stoga je teško, ako ne i nemoguće, precizno lokalizovati obrazovanje. Ono je svugde gde treba da se izvrši svesni napor, da se načini izbor, da se pređe neka duhovna etapa, da se uspostavi intelektualna, osećajna ili estetska

komunikacija. Međutim, može se razlikovati izvestan broj povoljnijih situacija, u kojima je obrazovna akcija posebno poželjna. One se ponekad nalaze u individualnom kontestu, ponekad u kolektivnom, a najčešće u oba.

TRAJANJE ŽIVOTA

Prva i bez sumnje glavna teškoća jeste odnos koji čovek uspostavlja sa svojim sopstvenim trajanjem. Prelazi iz jednog doba u drugo nikad ne prolazi bez krize, a ponekad su čak praćeni potresima. Zavisno od načina na koji će čovek prihvatiti prelaz u novu životnu etapu i saživeti se sa novim načinom življenja, razmišljanja o svetu i shvatanja povezanosti s drugima, starenje će značiti uspeh ili poraz, bogatstvo ili siromaštvo, radost ili tugu, mudrost ili ludost.

Nagomilane godine nemaju same po sebi nikakvu vrednost i ne znače automatski zrelost. Tu dolazi do izražaja svemoć obrazovanja: čovek može da bude osposobljen, naviknut da se pokorava ritmu svog razvoja. Prva je pobeda izvojevana ako se vremenu ne pripisuje negativna vrednost, već ako se ono posmatra kao faktor obogaćenja. Na toj solidnoj osnovi čovek može da istražuje uvek nova područja koja mu se pružaju i da skuplja nove žetve koje mu se nude. Isto tako, naučiti da se prepozna granica dostignutog životnog perioda znači ovladati značajnim delom te discipline.

ČOVEK I ŽENA

Na analogni način se može razmišljati o odnosu čoveka i žene. Ni za jednu drugu situaciju nije potrebno toliko priprema, toliko stalnih duhovnih napora, a ni

jedna se toliko ne prepušta improvizaciji i slučaju. Priroda zavarava. Zato što čovek želi ili voli ženu — i obrnuto — i zato što se oni združuju, izgleda da je sve uređeno. Sve međutim tek počinje. Umetnost ljubavi je neuporedivo složenija nego što su je opisali Ovidije i njegovi imitatori. Ona je suštinski i veoma delikatan deo umetnosti življenja koji, kao i svi drugi delovi, zahteva učenje.

Zajedničko življenje tokom čitavog života, pa čak i tokom jednog dela života, donosi bezbrojne probleme za čije rešenje nisu dovoljne samo uzajamna privlačnost i ljubav. Da i ne govorimo o preko potrebnom vaspitanju osećanja, treba naučiti način upoznavanja drugog bića kao jedinke sa vlastitim osobenostima, kao predstavnika drugog pola i kao specifične društvene činjenice. Treba ga ne samo upoznati, već i prihvatiti. Treba znati da osećajna veza ne isključuje opšte prihvaćene zakone društvenosti i da može da se povoljno razvija samo u klimi prijateljstva. Značajno je — a time anticipiramo neka kasnija razmišljanja — da kod uspelih parova svaki partner igra u odnosu na drugog ulogu izvrsnog vaspitača u svim domenima ličnosti. Načelo tog vaspitanja, kao i svakog drugog, jeste, naravno, uzajamna pažnja i interesovanje za razne oblike izražavanja ljudske prirode.

RODITELJI I DECA

Odnosi između roditelja i dece sadrže slične probleme. Isto samozavaravanje, kao i ono koje kvari odnose čoveka i žene, sastoji se u verovanju da je dovoljno doneti decu na svet i voleti ih, pa da se zna (i čini) ono

što je potrebno. I ovde se nameće potreba vaspitanja osećanjâ, drukčijeg, ali isto tako neophodnog kao što je prethodno. Odnosi unutar porodice obično su protkani nerazumevanjem i nesporazumima. Tradicionalna društva se nisu suviše brinula za suptilnosti. Obredi i običaji su dovoljno jasno i neumoljivo ukazivali na put koji treba slediti. Očevi su, po definiciji i po volji božjoj, ulivali poštovanje, a majke su unosile neophodnu količinu topline i razumevanja. Takve su barem bile opšte prihvaćene sheme, koje su samo izuzetno bile opovrgavane.

Danas, naprotiv, utrti putevi i prihvaćeni uzori sve više postaju izuzetak. Umesto da se zgražamo, bolje je da pogledamo problemu u lice. Koliko god danas ima porodičnih zajednica, toliko ima i originalnih i posebnih situacija. Svi traže sopstvenu formulu, a za to je potrebno smišljati, pronalaziti primenjujući tekovine humanističkih nauka. Istinski autoritet i sposobnost da se mladi usmeravaju i da im se pomogne stiču se po cenu napora da se dođe do tog saznanja i osvešćenja.

ZANIMANJE

Jedva da je potrebno podsećati na povezanost između obrazovanja i zahteva profesije. Taj vid permanentnog obrazovanja sve jasnije se ispoljava i sve više biva priznat. Pojedinci, za vlastiti račun, preduzeća, zbog potreba produktivnosti, kao i društva u celini, iz ekonomskih razloga, a i zbog društvene pravde, okreću se obrazovanju radi povećanja stručnih kvalifikacija. Unapređenje rada, u mnogobrojnim oblicima, na dnevnom je redu u sve većem broju zemalja.

Međutim, ni u teoriji ni u praksi još ni izdaleka nije objašnjena tesna i organska povezanost koja postoji između stručnog osposobljavanja i opšteg obrazovanja — ili, drukčije rečeno, obrazovanja koje je čoveku potrebno za njegov razvoj. Iako je zanimanje najznačajnija stvar u životu čoveka, ono se, po svojim obrazovnim perspektivama, još uvek nalazi na periferiji. Posmatrano s tog stanovišta, misaoni i praktični napor ide u pravcu sve veće integracije.

Dok god se kultura definiše, nudi i pruža ljudima u jednom literarnom, filosofskom i umetničkom kontekstu, kao niz aktivnosti koje se gotovo isključivo uklapaju u slobodno vreme, radniku je izvanredno teško da postavi ono što je bitno u njegovoj misli u pravi sistem vrednosti. Zato je od najveće važnosti da se radu u teoriji stvarno pripiše njegov pravi smisao, tj. smisao kulturne aktivnosti u najdubljem i najautentičnijim značenju te reči.

Prirodno, to pretpostavlja politiku proizvodnje u kojoj radni uslovi i naknada za taj rad ne bi bili neljudski. U praksi je moguće, uzimajući radne aktivnosti kao okvir i polaznu tačku, da radnik, zahvaljujući odgovarajućim metodima, široko sagleda glavne vidove i probleme društva u kojem se razvija. S druge strane, obrazovanje koje se naziva opštim, tj. učenje kako se upotrebljavaju sredstva izražavanja i instrumenti naučnog znanja, otkriva svoje puno značenje i nalazi svoj najčvršći motiv kad ljude priprema za obavljanje njihovog zanimanja. U perspektivama rastuće mobilnosti zaposlenja, obrazovanje će biti to prikladnije što bude opštije u smislu razvoja sposobnosti i mogućnosti.

OBRAZOVANJE ZA DOKOLICU

Ista potreba za obrazovanjem oseća se u oblasti dokolice. Već postoji obimna literatura o ulozi dokolice u životu ljudi, grupa i društva. Evropska regionalna konferencija o slobodnom vremenu, održana u Pragu aprila 1965, istakla je značaj, ulogu i funkciju obrazovanja u nastojanjima da slobodno vreme koristi čoveku u njegovom razvoju, umesto da mu škodi. U tom pogledu posebno je značajna jedna preporuka te konferencije: »Obrazovanje odraslih obuhvata kompleksne aktivnosti, od koji najveći deo u slobodno vreme, a istovremeno pruža raznovrsne mogućnosti pomoću kojih dokolica u celini može da doprinese razvoju i obogaćenju ličnosti.

»Biće potrebno da se povede računa o različitim vidovima i funkcijama obrazovanja i kulturnog razvoja odraslih, kao što su produženje stručnog osposobljavanja, studije u cilju ličnog zadovoljstva, formiranje shvatanja i sticanje sposobnosti kroz upotrebu slobodnog vremena, širenje kulturnih tekovina i valorizacija oblika rekreacije«.

Treba ipak istaći da slobodno i radno vreme treba i u mislima i u praksi da predstavljaju celinu. Isti čovek živi oba ova momenta života i način na koji on provodi jedan od tih momenata ima dubokog odjeka na sadržaj drugoga.

UMETNIČKO ISKUSTVO

Iako je tačno da slobodno vreme nema monopol na kulturna iskustva čoveka, ono ipak obuhvata većinu aktivnosti čiji je cilj intelektualno obrazovanje, obrazo-

vanje senzibilnosti i estetsko obrazovanje. Čitati, razgovarati, šetati, proširivati svoju viziju sveta i shvatanje njegovih zakona, ići u pozorište ili igrati u njemu, svirati, slikati, crtati, recitovati ili slušati pesme, to su sve načini da čovek, s jedne strane, korisno i ugodno provede svoje slobodno vreme, a s druge strane, i pre svega, da izrazi osnovne potrebe svog bića. Za to nisu dovoljni ni prirodna inteligencija, ni urođena senzibilnost, ni talent. Izražavanje duha i osećanja ne zadovoljava se improvizacijom. Diletant brzo dostiže vrhunac svog izraza, zamori se i odustaje od aktivnosti koje mu daju samo osrednja zadovoljstva. Cena koju treba platiti, ovde kao i u drugim oblastima života, poprima oblik rada. Znanje, izražavanje, saopštavanje zahtevaju stalne napore. Ko želi da nauči i savlada jezike i instrumente bilo koje intelektualne discipline i bilo kojeg oblika umetnosti, taj ne sme da izbegava marljivo i ustrajno učenje.

FIZIČKO VASPITANJE I SPORTOVI

»Društveni fenomen svetskih dimenzija, čije razgranato korenje prodire u život mladih i odraslih, ljudi i žena, sport — kao posao ili spektakl, askeza ili zabava, profesija ili vid vaspitanja, higijena ili vid kulture — danas više nije plod hirovite individualne težnje za rasterećenjem. On je danas tesno povezan — ponekad kao uzrok, ponekad kao posledica ili prosto obeležje, ali uvek na način dostojan najveće pažnje — sa velikim problemima čije rešenje uslovljava budućnost naše civilizacije; sa podmlađivanjem stanovništva, urbanizacijom, komunalnom organizacijom u društvima koja se naglo razvijaju, stvaranjem struktura mladih država

koje su naglo stekle nezavisnost, korišćenjem slobodnog vremena, koje nastaje mehanizacijom rada ili zbog nedovoljne zaposlenosti«.

Tako je g. Rene Mae, generalni direktor Uneska, definisao ulogu sporta u savremenom životu.[1]) Nemoguće je na bolji način istaći da sport danas ne poznaje ni geografske granice ni društvene međe, da se za nj interesuju ljudi svih profesija i svih zanata, da je njegovo upražnjavanje spasonosno za ljude svih doba, i da se, brišući granice jedne zatvorene i specijalizovane discipline, proširuje do dimenzija sveopšte kulture.

To ujedno podrazumeva zahtev da sport, kojem se sada pridružuju sve aktivnosti u spoljnom prostoru, dobije svoje pravo mesto u permanentnom obrazovanju. A to treba da se shvati u dvostrukom smislu.

Potrebno je najpre saglasiti se s tim da ne treba upražnjavati fizičko vaspitanje i sport u kratkom periodu života; suviše često zanemareno u osnovnom školovanju, dakle u momentu pogodnom za psihološki i fizički razvoj, fizičko vaspitanje se pre svega nalazi u programima srednjih škola, a u izvesnim zemljama utiče samo u veoma ograničenoj meri na aktivnosti učenika u privredi ili studenata na univerzitetu, da bi potpuno nestalo prilikom stupanja čoveka u svet odraslih. Taj odnos prema sportu kao prema nečem epizodnom i sporednom u oblasti obrazovanja, nalazi se u štetnoj suprotnosti za značenjem koji mu se pridaje u svakom društvu i može samo da dovede do nezdravih pojava, kako kod sportskih rukovodilaca, tako i kod sportista i mase gledalaca.

Ova konstatacija nas navodi, osim toga, da bolje uklopimo sport u čitavo permanentno obrazovanje, da

---

[1]) Međunarodni savet za fizičko obrazovanje i sport, „Poruka g. Rene Maea, generalnog direktora Uneska, *Manifest o sportu*, str. 3, Paris, CIEPS c-o Maison de l'UNESCO, S.d., 22 str.

ga oslobodimo od njegove čisto telesne funkcije i kulturne izolacije, da ga uže povežemo sa intelektualnim, moralnim, umetničkim, društvenim i građanskim aktivnostima. Reč je o samoj koncepciji jednog humanističkog i skladnog permanentnog obrazovanja, koja nalaže opšte osposobljavanje vaspitača i potpunu opremu centara narodne kulture, gde se, u istom sklopu, nalaze biblioteka i sportski objekti.

Ali kad se govori o fizičkom vaspitanju, ne misli se samo na mišiće i živce, niti na veštinu ili spretnost. Kao što je istaknuto u skorašnjem broju jednog pedagoškog časopisa, ključni problem je da telo bude sastavni deo i oslonac čitave ličnosti. Telo ima svoj jezik kojim treba ovladati kao i jezikom duha i srca; ti izrazi su uostalom tesno povezani i međusobno zavisni. Borba protiv raznih oblika fizičkog analfabetizma sigurno je jedan od glavnih ciljeva permanentnog obrazovanja.

SREDSTVA MASOVNIH KOMUNIKACIJA

Na isti način se postavlja problem odnosa ljudi koji prema glavnim sredstvima komunikacija, kao što su radio, televizija i film. Ovde nije reč o zauzimanju stava prema vrednosti koju vizuelne i auditivne poruke imaju u odnosu i poređenju sa pisanim saopštenjima. Važno je pre svega da se shvati svemoćna prisutnost ovih sredstava, a zatim, da se jasno i potpuno uoče zadaci obrazovanja u odnosu na njih. Samo zaostali duhovi koji se nostaligčno i uskogrudo odnose prema kulturnom životu, mogu da negiraju presudnu ulogu koju ova sredstva imaju u povezivanju ljudi sa svetom, događajima, idejama i najrazličitijim izrazima ljudskog bića. Prvi put u istoriji, svaki čovek, bilo gde u svetu da se nalazi,

povezan je sa životom ljudi drugih kontinenata i zemalja. Bah, Betoven, Stravinski, Šostakovič, Amstrong, Tagore, Šekspir, Čarli Čaplin, Orson Vels — da uzmemo samo nekoliko velikih imena muzike, književnosti i pozorišta — postaju svakodnevna duševna hrana miliona slušalaca i gledalaca. U očima svih stanovnika naše planete slika sveta se stalno proširuje i upotpunjava.

Ma kakve rezerve bile izricane u pogledu tih pronalazaka — a ima ih — one su prihvatljive samo ako se najpre priznaju ogromne i nezamenljive vrednosti. Pa ipak je istina da oni, kao i većina značajnih novina u istoriji civilizacije, donose isto toliko nemira koliko i koristi. Njihov sadržaj i njihove poruke su očito dvosmislene i ispoljavaju se u više vidova. Prodor slika i novih, često kontradiktornih, pojmova i vrednosti, u tradicionalne civilizacije, može da ima — a često i ima — burne posledice. S druge strane, mada je tačno da su ova sredstva nosioci kulturnih poruka, kod njih se prosečne, pa čak i najgore vrednosti nalaze pored najboljih, a često ih po kvantitetu premašuju. Postoji još veća opasnost, na koju je mnogo puta ukazivano: samom svojom snagom i privlačnošću, radio, a naročito televizija, teže da istisnu druge delatnosti u slobodnom vremenu, i tako eliminišu važnije aktivnosti, koje zahtevaju više truda, kao što su čitanje, društvene veze i učestvovanje u aktivnim oblicima korišćenja slobodnog vremena. To su samo neke od brojnih loših strana koje otkrivamo svakodnevnim iskustvom i kroz svakovrsne ankete.

Da bi se ublažilo to štetno dejstvo i da bismo od sredstava koja nam stoje na raspolaganju izvukli sve koristi koje se od njih mogu očekivati, političkim vlastima nesumnjivo treba dati odgovornost i mogućnost intervencije. One se moraju, uz svu potrebnu obazrivost,

interesovati za sadržaj i vrednost emisije i programa, na planu kulture i mentalne higijene. Nedavne ankete su pokazale kakvu mentalnu i karakternu pustoš u dušama dece i omladine ostavljaju emisije u kojima su glupost i tlapnja pomešane sa užasom i nasiljem. Međutim, postoji granica do koje vlasti mogu ići u intervenciji, bilo da se one samo povode za pobudama koje imaju malo veze sa kulturom, bilo da »cenzori« ne raspolažu sa dovoljno znanja.

U krajnjoj liniji, jedini delotvorni filteri su kritičnost, dobar ukus i intelektualna hrabrost potrošača tih kulturnih dobara. Putem dugog i sistematskog vaspitanja, slušalac i gledalac mogu se osposobiti i naučiti da vrše izbor. Od detinjstva, od porodične sredine i škole, slušalac i gledalac moraju se navikavati da biraju, da kažu »da« jednoj vrsti programa, a »ne« drugoj. Izbor treba da se odnosi i na deo vremena koji se posvećuje toj kategoriji zabave i informacije. Čoveku koji se uči korišćenju slobodnog vremena bez sumnje je najteže, a takođe i najneophodnije, da nauči kako da odredi pravo mesto radu i odmoru, druženju i samoći, igri i učenju.

OBRAZOVANJE GRAĐANA

Najzad, u programu permanentnog obrazovanja potrebno je pridati pun značaj obrazovanju građanina. Pod građaninom treba podrazumevati društveno biće na svim nivoima njegovih bavljenja, bilo da se radi o naciji, komuni, međunarodnoj zajednici ili raznim društvenim grupama, kao što su sindikati, zadruge, narodna kulturna društva, ženska udruženja, itd. U tom pogledu je potreba obrazovanja univerzalna. Toliko puta je is-

ticana i opisivana veza koja postoji između obrazovanja i demokratije. S jedne strane, razvoj znanja i prosvećenosti podstiče na uspostavljanje i učvršćivanje demokratskih oblika vlasti i uprave; s druge, demokratija može da se održi i da normalno funkcioniše samo kod onih naroda gde ima dovoljno — i u rastućem broju — građanâ zainteresovanih za javna pitanja, naprednih po shvatanjima i sposobnih da preuzmu odgovornosti u raznim strukturama i na raznim nivoima nacionalnog života. Dobro ustrojstvo takvog režima zahteva od svih stanovnika zemlje da budu redovno i sistematski informisani, a pored toga da ozbiljno i marljivo proučavaju probleme koji se postavljaju pred naciju. Kako se inače može očekivati da glasanje bude u skladu sa istinskim interesom zemlje i da predstavnici budu birani na osnovu njihovih sposobnosti i odanosti opštoj stvari?

To rasuđivanje i ta sposobnost, tako potrebni običnom građaninu, još su daleko neophodniji i moraju da dostignu viši stepen kod onih koji zauzimaju odgovorna mesta. Bilo da je u pitanju gradski odbornik, sekretar sindikata, upravnik zadruge prihvatanje bilo koje dužnosti zahteva od zainteresovanih da pokažu ozbiljnost i da nauče sve iz svoje struke. Alternativa ovakvog načina rada je lakoumnost i, naravno loša uprava.

S druge strane, normalno funkcionisanje moderne demokratije pretpostavlja pojavu novog tipa političara i administratora. Važno je da se rukovodioci na svim nivoima odreknu neprikosnovenosti koju je tradicija, nasleđena od davnih vremena, pripisivala licima koja drže vlast. Zna se da je posledica vlasti izolovanost i stalna opasnost od korupcije. Stoga ljudi na vlasti nikad ne mogu biti previše oprezni u borbi protiv sličnih deformacija u ovom poslu, skopčanom sa izuzetnim opasnostima kako u duhovnom tako i moralnom pogledu.

Samo jednostavnošću, prirodnošću, istinoljubivošću, a po mogućnosti i skromnošću, može se uspostaviti veza između rukovodilaca i građana. Za vaspitanje građana neophodno je da čovek sa ulice nađe kod rukovodilaca sliku demokratije, ne samo u njihovim idejama i delima, već i u njihovom ponašanju. Samo tako će on osećati da ga se opšti problemi tiču lično i uključiće se duhom i srcem u funkcionisanje javnih institucija.

U zemljama u razvoju ovaj vid permanentnog obrazovanja ima prioritetan karakter. Ne samo da intenzivni obrazovni napor mora da bude usmeren na mase, kako bi im se omogućilo da prihvate građansku odgovornost i da aktivno učestvuju u stvaranju svojih nacija, nego postoji i hitna potreba, koja će se uostalom kroz mnogo godina stalno osećati, da se odaberu i osposobe kadrovi. Ova potreba se ispoljava na svim nivoima. Industrija, poljoprivreda, saobraćaj, usluge, moraće što pre da raspolažu rukovodiocima, poslovođama, specijalizovanim radnicima, knjigovođama. Izuzetna pažnja treba da se posveti obrazovanju upravnog osoblja koje će biti u stanju da pokrene državni stroj, počevši od sprovođenja predviđenih planova razvoja. Bez napora usmerenog ka sticanju kvalifikacija i osposobljavanju kakav odgovara ovim potrebama, nezavisnost tih zemalja ostaće prazno slovo, a njihova privreda neće nikada biti u stanju da »krene« u normalnim rokovima.

V

SUGESTIJE ZA STRATEGIJU PERMANENTNOG OBRAZOVANJA

Ne može se ni pomišljati na nekakav model permanentnog obrazovanja. Svaka zemlja ima svoje sopstvene strukture, svoje tradicije, svoje teškoće i pogodnosti. S druge strane, istorijske prilike su takve da u određenom trenutku neki faktor postaje prioritetan i značajniji od svih drugih. Može se na primer zamisliti — a to se stvarno dešava — da sutradan po revoluciji, i kroz duži period, najveći napori neke zemlje budu usmereni na obrazovanje odraslih, dok drugi modaliteti obrazovnog procesa bivaju usporeni. Relativni nedostatak resursa nalaže izbor i žrtve. To je naročito slučaj zemalja u razvoju, koje često nemaju dovoljno ne samo finansijskih sredstava, nego i kvalifikovanih kadrova i materijala. Ali teškoće s kojima se sukobljava ostvarenje idealnih formula ne bi smele sprečiti te zemlje da i dalje traže moguća rešenja, sledeći pravce zacrtane u principu permanentnog obrazovanja:

Potreba da se obezbedi kontinuitet obrazovanja, tako da se izbegne osipanje znanja.

Prilagođavanje programa i metoda posebnim ciljevima i osobenostima svakog društva.

Priprema ljudi, na svim nivoima obrazovanja, za način života što teče u stalnom razvoju, promenama i preobražajima.

Mobilizacija i puno korišćenje svih sredstava obrazovanja i informacije, van tradicionalnih definicija i institucionalnih granica nametnutih obrazovanju.

Tesno povezivanje različitih oblika delovanja (tehničkog, političkog, industrijskog, komercijalnog itd.) i ciljeva obrazovanja.

Na tim osnovama izgradiće se veoma raznovrsne formule, koje će se ispoljavati u različitim vidovima, ali koje će odgovarati istom imperativu: da obrazovanje postane oruđe za život, koje, izrastajući samo iz života, priprema ljude da se uspešno suočavaju sa zadacima i odgovornostima svoje egzistencije.

Međutim, smatramo korisnim da ovde formulišemo neke opšte sugestije koje će odgovornima, nadamo se, pomoći u definisanju ciljeva i načina akcije.

ORIJENTACIJE

Ako imamo u vidu ono što je rečeno, zapažamo kako se ocrtavaju dve glavne orijentacije: jedna u odnosu na odrasle, druga u odnosu na decu i omladinu. Uz to su data neka razmatranja u vezi opismenjavanja sa permanentnim obrazovanjem.

a. U ODNOSU NA ODRASLE

Presudna je uloga vandržavnih poduhvata, ne samo zato što treba poštovati ideološki pluralizam i uzimati u obzir razne situacije i interese, već i što se novatorski i istraživački duh može slobodno razvijati u klimi nezavisnosti i decentralizacije. Već nekoliko generacija stalno obogaćuju obrazovnu misao i praksu, dajući svoj dopri-

nos u jednom području gde konstantno deluju zakoni interesa, ponude i potražnje.

Država, međutim, ne može da bude odsutna u sektoru koji je za naciju od vitalnog interesa. Njeno prisustvo je u nekim oblastima već počelo da se oseća, mada kroz sredstva koja nisu srazmerna sa značajem problema koje treba rešiti. Navedimo nekoliko oblasti u kojima država, u različitim stepenima i na način prilagođen svakom pojedinom slučaju, može i mora da interveniše, da bi obrazovanje odraslih dobilo potrebnu širinu i efikasnost.

Oblast finansija

U većini zemalja obrazovanje odraslih još uvek je pastorče.

Krediti namenjeni raznim oblicima vanškolskog i vanuniverzitetskog obrazovanja predstavljaju samo jedan od najskromnijih delova finansijskih napora koje nacije prihvataju da bi se zadovoljile potrebe obrazovanja ljudi. Budžetski podaci iz godine u godinu opovrgavaju sve zvanične deklaracije kojima se proklamuju interes, značaj i hitnost akcija za unapređenje obrazovanja odraslih. Naravno, nije reč o tome da javne vlasti preuzmu sveukupne troškove narodnog prosvećivanja. To nije ni realno sa stanovišta nacionalnih sredstava, ni poželjno, ako se smatra da odrasli treba da doprinose vlastitom obrazovanju putem niza inicijativa, uključivši i finansijske. No sredstva pojedinaca, kao i udruženjâ u kojima se oni grupišu, uvek su — i uvek će biti — mnogo manja nego što zahteva širina ciljeva obrazovanja. Snažna intervencija države je dakle neizbežna, bilo u direktnom vidu, u obliku investicija, tamo gde

se traži njena neposredna inicijativa, bilo indirektno, uz oslanjanje na akciju privatnih organizacija. Zbog toga je potrebno da vlast sa svoje strane bude svesna kompleksne situacije u kojoj nevladini organi vrše funkciju nacionalnog karaktera, koju država ne može da preuzme sa istom kompetencijom ni istim autoritetom, ali zato mora da joj obezbedi finansijsku bazu, isto tako čvrstu kao i za druge oblike obrazovanja.

Oblast zakonodavstva i administracije

Razvoj obrazovanja odraslih sukobljava se sa teškoćama svih vrsta, koje su povezane sa uslovima života velikog dela stanovništva, i to onog koje je najdirektnije zainteresovano za ovu akciju.

Ako nova društva koja se javljaju treba da budu društva koja vode računa o osnovnim potrebama ljudske ličnosti, ona će morati da u najvećoj mogućoj meri uzmu u obzir potrebe obrazovanja, od kojih su neke utvrđene na prethodnim stranicama.

Na planu opštih struktura, svi će se složiti da krajnje skromni prihodi u izvesnim oblastima radničkog i poljoprivrednog stanovništva zadržavaju čovekovu aktivnost na nivou minimuma egzistencije, te da je u tim uslovima u znatnoj meri utopijski očekivati da će bića koja ne mogu da imaju drugih vidika osim borbe za život, stupiti na puteve kulturnog života. Ne može se bez hipokrizije odbaciti suštinska misao da borba za kulturu, na nivou pojedinca i društva posmatranog u celini, prolazi kroz borbu za razvoj, za platu, za stan, za saobraćajne uslove, za zdravstvo, pravo i pravdu, itd.

Ti ciljevi novih savremenih društava tesno su međusobno povezani, ukoliko se smatra da u izgradnji novog načina života treba da razborito i kompetentno učestvuju sve veći delovi stanovništva — što zahteva umnožavanje obrazovnih poduhvata, profesionalne, građanske ili kulturne prirode.

Međutim, ne čekajući na radikalan preobražaj društvenih struktura, moguće je i poželjno da se u prvo vreme umnogostruče zakonske i administrativne mere za otklanjanje bar nekih gore navedenih teškoća. Te mere mogu da se grupišu na sledeći način:

Učešće radnika u upravljanju preduzećima

Ovaj prioritetni cilj ima političke i ekonomske, ali ujedno i veoma značajne prosvetne vidove. Razvoj radničkog učešća sam po sebi mora da razvije osećanje odgovornosti (što je jedan od glavnih ciljeva obrazovanja odraslih), a takođe i da radnike bolje upozna sa funkcionisanjem preduzeća i privrede. Istinsko učešće je ključ za jednu od suštinskih oblasti kulture savremenog čoveka, zavisno od toga u kolikoj meri obezbeđuje povezanost akcije i znanja, kako na planu struktura tako i na planu motiva.

Određivanje radnog vremena

Prosvetne i kulturne aktivnosti zahtevaju vremena. S izuzetkom nekoliko zemalja, organizacija rada je takva da je radnik u rudnicima i u kancelarijama suviše zauzet

neracionalnim radnim vremenom. To je složen problem koji ne zadire samo u efikasno funkcionisanje proizvodnje i administracije, nego sadrži psihološke i druge vidove koji su u vezi sa navikama i ponašanjem. Ali on je toliko značajan, da treba da bude predmet sistematskih proučavanja.

Uticaj na preduzeće

Preduzeća su sklona da priznaju potrebu redovnog obnavljanja materijala koji služi proizvodnji. Te mere ulaze u normalni proračun investicija, proizvodnosti itd. Treba na njih uticati da prihvate i uvide da je obnavljanje znanja i stručnih sposobnosti osoblja isto tako imperativna potreba privrede. Doškolovanje inženjera, tehničara, službenika, predstavlja oblike obogaćivanja zajednice, i nije ni pravedno ni efikasno da troškove za to snose pojedinci. Problem takođe zaslužuje da se prouči u svim vidovima i treba da bude predmet zakonskih i administrativnih odluka. Među neophodnim novim merama prednost bi trebalo dati onima koje su već na snazi u izvesnom broju zemalja (naročito socijalističkih), a čiji je cilj da se časovi posvećeni izvesnim prosvetnim aktivnostima uključe u redovno radno vreme. Ne bi li se takođe moglo razmotriti da se radnicima koji spremaju ispite omogući da svake godine u periodima neposredno pred ispite dobijaju izvestan broj dana (ponekad nedelja)? Primer tih mera, nadahnutih brigom za izjednačenje mogućnosti za napredovanje i kulturno uzdizanje i brigom za efikasnost, država bi mogla da daje u preduzećima nacionalnog karaktera.

Oblast opreme

Prosvetna akcija je tesno povezana sa politikom kulturnog razvoja. Mada je tačno da zbog preobražaja duha i metoda nastave naglasak treba sve više da se stavlja na samostalno učenje, ne manje je tačno da odraslom čoveku treba pomoći u njegovim naporima tokom čitavog njegovog napredovanja u obrazovanju, putem odgovarajućih institucija koje stalno pružaju potrebnu pomoć i podsticaj.

Nude se dva rešenja: s jedne strane, osnivanje novih ustanova, po mogućnosti polivalentnih i otvorenih raznim sektorima stanovništva (biblioteke i muzeji približeni korisnicima, domovi kulture, centri za stručno osposobljavanje itd.); s druge strane, podsticanje i olakšavanje korišćenja postojećih struktura, u cilju obrazovanja odraslih (škole, gimnazije, univerziteti itd.). Nacije raspolažu nizom sredstava i resursa koji se znatnim delom rasipaju zato što ne postoji celovita koncepcija obrazovne akcije. Trebalo bi da ubuduće takva koncepcija inspiriše sve programe izgradnje škola, u duhu ostvarenja kao što su *village colleges* u Engleskoj, ili Prosvetno-kulturni centar u Iersu u Francuskoj. Ova primedba važi tim pre za velika sredstva komunikacija (radio, televizija), na koja države često imaju takoreći monopol, i koja, pravilno korišćena, predstavljaju moćna sredstva ne samo za informisanje, već i za obrazovanje.

Oblast usluga

Javne zajednice su u mogućnosti da pružaju velike usluge, u neke su uostalom, već počele da ih vrše u

ograničenom obimu. Pored finansijske pomoći, o kojoj je gore bilo reči, one mogu efikasno da deluju u dve prioritetne oblasti:

Osposobljavanje kadrova

Iskustvo i razmišljanje ukazuju na obrazovanje odraslih ne može da sledi put tradicionalne obuke namenjene deci. Programi ustanovljeni za odrasle mogu da efikasno funkcionišu i da postignu svoje ciljeve samo ako su rukovodioci tih aktivnosti u psihološkom, sociološkom, tehničkom i pedagoškom pogledu osposobljeni, onako kako to odgovara pobudama odraslih, njihovim mogućnostima asimilacije i potrebama njihovog razvoja. Ovi problemi su tako veliki i složeni, da prevazilaze mogućnosti većine privatnih grupacija. Samo države sa prikladnim sredstvima mogu odgovoriti toj potrebi.

U izvesnim zemljama put je već zacrtan osnivanjem nacionalnih instituta za obrazovanje. Ali vlasti se često prvenstveno interesuju za sport i fizičko vaspitanje, pa se dešava da drugi vidovi obrazovanja omladine i odraslih budu zapostavljeni.

I ovde su neophodni koordinacija i usklađivanje privatnog i javnog sektora. Mada je tačno da samo ovaj drugi može da pruži dovoljno velika sredstva, ipak se ne bi smeo zanemariti suštinski i bez sumnje najvažniji doprinos, koji se sastoji u iskustvu sredina u kojima se sprovodi narodno vaspitanje, a koje su slobodnije u ponašanju i u boljem položaju da izraze težnje odraslog stanovništva u svoj njihovoj raznovrsnosti i mnogobrojnosti.

Istraživanje

Da bi obrazovanje počivalo na solidnim osnovama i odgovaralo potrebama društva i pojedinca, neophodno je da se stalno obogaćuje doprinosom humanističkih nauka. Sa svojim istraživačkim institutima i univerzitetima, države su takođe bolje opremljene od privatnih organizacija da unapređuju znanje i korišćenje psiholoških, socioloških, ekonomskih i statističkih činilaca, koji učestvuju u tom opsežnom poduhvatu neprekidnog obrazovanja nacije.

b. U ODNOSU NA DECU

Ma kakav bio raspon i intenzitet akcije u cilju obrazovanja odraslih, ona ne može da uspe ako je ne prati isto tako odlučna akcija za promenu struktura, programa i metoda osnovnog obrazovanja koje je namenjeno deci i omladini. Glavna pokretna sila obrazovanja odraslih je u stvari sam čovek, ne samo sa svojim sklonostima, sposobnostima, težnjama i pobudama, već i sa svojim raznovrsnim teškoćama, svojom nemoći i bezizlaznošću. Gradeći samog sebe životom koji živi, on istovremeno nasleđuje vrednosti svog minulog detinjstva. Iz toga se može izvući zaključak da je on u suštini izgubljen za obrazovanje odraslih ukoliko je u svojim prvim godinama primio obrazovanje koje ga odvraća od puteva učenja i progresa, ili koje ga nije dobro pripremilo za prilježnost i napore potrebne za stalni obrazovni proces.

Ovde nije mesto za kritičko razmatranje sadašnjih oblika obrazovanja u školskim i univerzitetskim ustanovama. Dovoljno je pomenuti da je to obrazovanje nadahnuto arhaičnim uzorima, stvorenim, uglavnom, za

potrebe aristokratskih društava, i koji su bili samo delimično prilagođavani, a da pri tom duh i metod nisu bili oprobavani na novim ciljevima savremenih društava. Nedostaci te nastave postaju sve jasniji. Podsetićemo ovde na ono što je na drugom mestu bilo opširno analizirano, tj. da ta obuka počiva na osakaćenoj koncepciji ličnosti. Sposobnosti sticanja znanja data je prednost u odnosu na svaki drugi, estetski i telesni, osećajni i društveni izraz čoveka. Razlika između priroda ne uzima se u obzir, a bića koja ne odgovaraju uzoru bivaju odbačena i ostaju po strani. Isti je slučaj i sa onima čiji je razvoj sporiji od prosečnog. Potrebe selekcije bacaju u zasenak potrebe obrazovanja. Promašaj je institucionalizovan, po cenu nerazumnog rasipanja intelektualnih i finansijskih sredstava. To su samo neki najmračniji vidovi čitavog niza sistema koji pokazuju jasne znakove opadanja. Došao je trenutak da se povede uporna borba za uspostavljanje novog sistema obrazovanja koji bi odgovarao kriterijima racionalnosti i efikasnosti i koji ne bi vršio prinudu nad ljudskom prirodom.

U odnosu na obrazovanje odraslih, ova akcija, usmerena ka reformi osnovnog školovanja, ima dobrih i loših strana. Glavna prednost je postojanje brojnih zakonskih propisa, odredaba, uputstava za nastavnike svih kategorija. No sam opseg tih odredaba predstavlja prepreku. Kako zapravo izmeniti čvrsto ukorenjene tradicije? Kako promeniti mentalitet, pobude koje nameću struka ili karijera? Kako na primer pomiriti zahtev za obrazovanjem sa potrebom selekcije? Za sva ta pitanja, kao i za ostala, ne postoji lak odgovor ni brzo rešenje. Danas se, međutim, suočavamo sa krizom obrazovanja, koja uprkos svojim negativnim vidovima, omogućava da se jasno razabere izvestan broj pravaca u kojima može da se odvija akcija u cilju stvaranja tog novog sistema.

Nastava treba da se individualizuje

Ako obrazovanje ima nekog smisla, ono mora da omogući svakom pojedincu da se razvija saglasno svojoj prirodi, svojim sklonostima i svojim sopstvenim sposobnostima, a ne po nekom gotovom uzoru, koji odgovara samo jednom određenom tipu čoveka: »nadarenom« učeniku, koji lako uči i ne dovodi u pitanje školski red.

Akcenat treba staviti na metod

Ako se prihvata mišljenje da je svako znanje relativno, u obrazovnom procesu se mora obratiti pažnja na osvajanje instrumenata znanja i istraživanja: jezika (usmenog i pismenog), matematike, sredstava umetničkog izražavanja (crtanja, muzike, pesme, igre itd.), kao i telesnog izražavanja.

Funkcija škole je da »nauči kako se uči«, putem sistematske vežbe, pretvarajući dijalog i ekipni rad u naviku, razvijajući sposobnosti za razmišljanje, za organizaciju rada, za nalaženje odnosa između analize i sinteze.

Sa metodskog stanovišta treba razmotriti perspektive najtešnjeg povezivanja različitih disciplina, tako da i naučni i literarni pristup budu usmereni istom cilju.

Treba uspostaviti veze sa životom

Funkcija nastave je da pripremi budućeg odraslog čoveka da se suočava sa zadacima i odgovornostima u životu, da prihvata promene i sve oblike duhovnih i

kulturnih stremljenja i da se prilagođava brzom razvoju običaja i doktrina. To, između ostalih ciljeva, znači i sledeće:

Uključivanje vrednosti rada među kulturne teme savremenog čoveka.

Upućivanje u zakone i funkcionisanje privrede (kao objašnjenje i kao uvod u racionalno shvatanje struktura i odnosa).

Upoznavanje sa korišćenjem moćnih sredstava širenja znanja i zabave (filma, radija, televizije).

Stalno navikavanje na čitanje (savlađivanje jezika poezije, filosofije, problem brzog čitanja itd.).

Uvođenje u veštinu življenja.

Otkrivanje i usvajanje bogatstava koja sadrži odnos između spolova u svim svojim vidovima (dijalog, seksualnost, komplementarnost itd.).

c. OPISMENJAVANJE I PERMANENTNO OBRAZOVANJE

Opismenjavanje je jedna od najboljih potvrda osnovanosti koncepcije permanentnog obrazovanja. Ova tvrdnja zahteva objašnjenje. Pružaju ga činjenice. Iskustvo je dokazalo da opismenjavanje uspeva onda kada se ostvaruje bez oklevanja i celovitim zahvatom.

Ovde ne možemo ponovo izlagati principe funkcionalnog opismenjavanja. Zadovoljićemo se napomenom da je njegovo poreklo u analizi nedostataka i neuspeha tradicionalnih načina opismenjavanja. U prošlosti — a i danas u mnogim slučajevima — najčešće se dešavalo da su odrasli nepismeni ljudi primali najosnovnija zna-

nja iz čitanja, pisanja i računa, nezavisno od društvenog i ekonomskog konteksta u kojem se nalaze i bez obzira na posledice i kasnije korišćenje stečenih znanja, kao i na ličnost odraslog u celini. Ta akcija je često počivala na apstraktnoj koncepciji čoveka uzetog bez njegovih dubokih pobuda i svedenog na »kulturnu« dimenziju, kao i na apstraktnim pojmovima kulture, pravde i jednakosti.

Sa opismenjavanjem koje nazivamo funkcionalnim, solidno se napredovalo u pravcu konkretnog čoveka. Čovek u svojim dimenzijama proizvođača postaje objekt obrazovnog procesa. Po sredi je ogroman napredak u teoriji i praksi obrazovanja primenjenog na opismenjavanje. Pre svega, u okviru jedne moderne i realističke koncepcije kulture priznata je izrazito prioritetna vrednost rada. Na taj način se uviđa da je rad jedan od najvažnijih elemenata pomoću kojih svet poprima ljudsku dimenziju.

Odrastao čovek je u toku funkcionalnog opismenjavanja pozvan da aktivno učestvuje u preobražaju struktura i uslova egzistencije sveta u kojem se nalazi, a na osnovu opštih programa razvoja društva i političkih ciljeva povezanih sa izgradnjom nacije. Tako on dobija svoje mesto u činjeničnoj stvarnosti razvoja zajednice, koji uslovljava i podržava imperative njegovog sopstvenog razvoja kao ličnosti.

Međutim, razrada i unapređenje ideje funkcionalnog opismenjavanja odražava se istovremeno u razvoju novih gledišta i odbacivanju izvesnih predrasuda i zastarelih pojmova. Suprotno onome što se često misli, opismenjavanje ne predstavlja nužno prvu etapu obrazovnog procesa. Njegovo pravo mesto je u skupu intervencija i operacija čiji je cilj da podignu nivo svesti ljudi i da im

pruže intelektualnu spremu, koja im je potrebna da bi se izrazili, sporazumevali, da bi se tačno informisali i prodrli u oblasti savremene nauke. Nema sumnje da je to prvenstveno i nezamenljivo sredstvo. Ko ne zna da čita i piše, njemu su zatvoreni putevi koji vode ka studijama, ka učešću u kulturnom životu, i ka punoj građanskoj, društvenoj i političkoj egzistenciji.

Nasuprot raširenom shvatanju, pismenost je instrument koji je po prirodi veoma složen, a u odnosu na druga sredstva prenošenja misli i osećanja — kao što su slika ili reč — sadrži veoma visok stepen apstrakcije. Oni koji iz njega mogu da izvuku neku korist, ne zapažaju odmah prednosti koje to sredstvo ispoljava u odnosu na druga. Samo u svetlu globalne koncepcije obrazovanja odraslih, koja počiva na poznavanju načina zapažanja i raspoznavanja znakova i usvajanja poruka, na pouzdanom uvidu u veze koje postoje između raznih elemenata duhovnog i čulnog iskustva odraslog čoveka i načine na koji se ti elementi spajaju, opismenjavanje se može, u odgovarajućem trenutku i u svom punom značenju, uključiti u obrazovni proces. Ne može se dovoljno naglašavati shvatanje da opismenjavanje, kao i svi drugi instrumenti, ima relativnu vrednost, i da je značajno i korisno samo u sklopu jedne celine — ne samo društvene, ekonomske i političke, nego i pedagoške.

Opismenjavanje nije isključivo ni prevashodno proces osvajanja jednog sredstva sporazumevanja niti znači samo sticanje novog načina izražavanja. Ono u stvari znači prelaz iz jednog tipa civilizacije u drugi — ili jasnije, prelaz iz govorne civilizacije, sa tradicijama i običajima koji je prate, u civilizaciju pisma koja donosi pisane izvore, otkrivanje novog, preobražaj osnova prava, uvođenje u racionalne načine shvatanja i razmiš-

ljanja; to je istovremeno prelaz iz jednog zatvorenog društva u društvo koje je nužno otvoreno prema svetu. U većini slučajeva su neprocenjive već i kratkoročne posledice, a pogotovo srednjoročne i dugoročne.

Ciljevi i elementi permanentnog obrazovanja imaju dakle čvrste korene u akcijama zasnovanim na jednom funkcionalnom shvatanju opismenjavanja. Ova konstatacija može biti izvanredno korisna za teze o permanentnom obrazovanju. Drugim rečima, da bi opismenjavanje potpuno i efikasno ispunilo svoju misiju, izgleda neizbežno da ono uspostavi još tešnje veze, još šire odnose sa teorijom i praksom permanentnog obrazovanja primenjenog na odrasle.

KRATKOROČNI I DUGOROČNI CILJEVI

Postaje sve jasnije da dugoročno premanentno obrazovanje zahteva da obrazovni sistem u celini bude preuređen shodno glavnim pravcima razmišljanja i delovanja izloženim ukratko u prethodnim poglavljima. To je dugotrajan posao čiji je krajnji cilj efikasnije, otvorenije društvo, u kome se čovek, sa svojim dimenzijama i svojim težnjama, više poštuje.

Međutim, treba se latiti posla ne čekajući da se steknu uslovi za pojavu takvog društva. Oni bez sumnje nikad neće biti obezbeđeni svi u isto vreme.

Već sad se nameće niz mera koje odgovaraju neposrednim potrebama i koje su takve prirode da potpomažu razvoj sistema u pravcu struktura permanentnog obrazovanja.

Racionalna prosvetna politika mogla bi sebi da postavi sledeće kratkoročne ciljeve:

Razvoj obrazovanja odraslih

1. Ono odgovara obrazovnim potrebama koje proističu iz iskušenja nabrojanih u prvom poglavlju.
2. Bez široke mreže struktura obrazovanja odraslih nije moguća nikakva ozbiljnija reforma osnovnog obrazovanja (makar samo i zbog potrebe da se detetu pruže pojmovi enciklopedijskog tipa).
3. Obrazovanje odraslih predstavlja nezamenljivu laboratoriju za uspostavljanje struktura i metoda obrazovanja koje se ne pokoravaju tradicionalnim uzorima
4. U onoj meri u kojoj preobražava mentalitet i ponašanje odraslih, ono vrši bitan uticaj na one odrasle kojima pripada presudna odgovornost u oblasti vaspitanja, to jest na roditelje.
5. Ono je ključ pozitivnih odnosa između generacija.

Osposobljavanje učitelja

U sistemu permanentnog obrazovanja uloga učitelja mora da doživi duboke promene. Njegova funkcija prenosioca znanja smanjivaće se po značaju i obimu, ali utoliko pre će se on moći u vršenju te uloge da u znatnoj meri osloni na sredstva koja pruža tehnika. Zauzvrat će rasti značaj njegove uloge vaspitača. Uskoro se neće moći ni zamisliti da nešto tako dragoceno kao što je dete, sa njegovim složenim sklonostima i težnjama, bude povereno nekom licu, učitelju, ukoliko ovaj ne raspolaže sposobnošću potrebnom za vršenje tog delikatnog zadatka. Dete nije samo broj na nekoj lestvici, niti je samo dobar ili loš učenik, nadaren ili nenadaren za račun ili gramatiku; ono je pre svega ljudsko biće sa sopstvenom ličnošću. Ono ima sopstvenu psihologiju i sociologiju,

uključeno je u niz konteksta, nosi u sebi svoje zanose i opterećenja, izvesni putevi su mu zatvoreni, drugi otvoreni. Može li se zamisliti da odrastao čovek, koji raspolaže tolikom moći nad detetom, ne bude osposobljen da ga shvati, da mu pronikne u dušu, da ga usmerava umesto da mu sudi, i da koristi mogućnosti svakog pojedinca umesto da kažnjava njegove nedostatke? To zahteva solidnu teorijsku i praktičnu pripremu, koja obuhvata i opštu psihologiju i psihologiju poimanja, kao i sociologiju — u širem smislu koji se odnosi na čitavo društvo, i u užem smislu sociologije grupa. To bi bio minimum obrazovanja koje ubuduće treba da obuhvata priprema učitelja za njihovo zvanje, kako bi se izbeglo rasipanje sredstava i obezbedili osnovi permanentnog obrazovanja.

Celovitost obrazovne akcije

Već sada je isto tako moguće i poželjno da se mobilišu sve oblasti ljudske delatnosti za preuzimanje odgovornosti u obrazovanju. Armija, industrija, trgovina, poljoprivreda, administracija, svi imaju svoju ulogu, ne samo u okviru akcija ograničenih na sticanje stručnih znanja, već i u okviru šire, interdisciplinarne koncepcije obrazovnog procesa, usaglašene s principima permanentnog obrazovanja.

VI

ZAJEDNIČKI PODUHVAT

ISTRAŽIVANJE

Ako je istina da je život večna borba, nije li onda potrebno da se budući odrasli ljudi već u školi pripremaju za takmičenje, ili možda treba, naprotiv, na razne načine i postepeno u toku obrazovanja stavljati akcenat na saradnju i sporazumevanje? Da li je moguće uspostaviti ravnotežu između ta dva zahteva ličnosti i sudbine? Ako jeste, kako? Kojim putevima?

To su najvažnija pitanja koja se postavljaju pred prosvetnog radnika odgovornog za programe ili za njihovo izvršenje. Od datog odgovora zavisi u velikoj meri opšta orijentacija obrazovanja. No i mnoga druga pitanja se takođe postavljaju sa velikom oštrinom.

Kakvu ravnotežu uspostaviti između individualnih i kolektivnih ciljeva, a naročito kako pomiriti potrebe obrazovanja pojedinca, njegove sposobnosti i težnje, sa potrebama selekcije?

Kako pomiriti zahteve za individualizaciju nastave (vodeći računa o osobenostima čiji se značaj ističe u čitavoj ovoj studiji), sa univerzalnim elementima ljudske prirode i njenim potrebama za sporazumevanjem?

Kakvo mesto treba dati raznim sadržajima nastave, ako ne prihvatimo enciklopedičnost i stavljamo naglasak na metod? Koje su to *zajedničke* riznice naučnih, književnih, filosofskih, istorijskih znanja, koje su neophodne

za razvoj ličnosti u njenom socijalnom, političkom i istorijskom kontekstu?

Kako naći ravnotežu između učenja potrebnih disciplina, poštovanja spoljnog reda i slobodnog izražavanja ličnosti?

Kako unutar nastave naći ravnotežu između igre i učenja?

Postoje li periodi koji su naročito pogodni za učenje uopšte, ili za učenje pojedinih disciplina (jezika, matematike, ovladavanja nekim instrumentom itd.)?

Koji su zakoni evolucije ličnosti, razvojne etape inteligencije, osećajnosti, društvenosti itd?

Na kojim vrednostima počiva svaki oblik obuke i obrazovanja?

Kakav udeo u obrazovnom procesu treba da pripadne školskoj nastavi, vanškolskim aktivnostima, takozvanim »paralelnim« školama, porodici, preduzećima itd.?

U kojoj meri i na koji način obrazovanje treba da se brine za perspektive u pogledu potreba radne snage? Kakvu pažnju posvetiti problemima tržišta?

Vaspitači imaju neke odgovore, ili, u svakom slučaju, treba da budu tumači tih odgovora, koje izričito ili implicitno daje svaki sistem obrazovanja. Svaki vaspitač, bio on toga svestan ili ne, raspolaže svojim sopstvenim sistemom vrednosti i uzora. Ali na čemu se temelje službene ili individualne doktrine?

Sklop rešenja ima za osnovu u većini slučajeva samo tradiciju, običaje, nasleđena shvatanja i postupke i čisto empirijsko poznavanje problema obrazovanja. To su zacelo dragoceni elementi, a nezamenljiv je i doprinos prakse, kao i razmišljanja prosvetnih radnika o svome zvanju. Međutim, širina postavljenih problema, složenost činilaca, potreba prilagođavanja i pronalaženja novih

rešenja danas zahtevaju solidnije osnove nego što su mišljenja i subjektivna iskustva pojedinaca. Uz sve metodske predostrožnosti, sve korekcije koje se unose u duh sistema, ne može se izbeći potreba da se prevaziđe stadijum rasuđivanja i da se izgradi znanje, kako bi se permanentno obrazovanje zasnovalo na sigurnim temeljima.

Raznovrsnom iskustvu vaspitača se uvek moraju dodati nepobitna saznanja humanističkih nauka. Da bi se definisali ciljevi, programi, i metodi, obrazovanje se ne može odreći značajnog doprinosa psihologije i sociologije. Ko će vaspitača obavestiti o uslovima i ritmu razvoja ličnosti? Psiholog. Stručnjak za karakterologiju. Oni će isto tako dati potrebna objašnjenja o psihičkim snagama koje deluju, o opterećenjima, o teškoćama prilagođavanja itd.

S druge strane, sociologija i politika objasniće ulogu obrazovanja, kao proizvoda i činioca razvoja društva. Ko će tačno izračunati rentabilnost obrazovne akcije, posmatrane odvojeno ili u vezi sa drugim oblicima investicija? Ekonomist. Isto tako treba da se u potpunosti koriste saveti umetnika, pesnika, muzičara, naučnika, svih onih koji se bave stvaralačkim radom. Oni će nam dati najdragocenije pouke o tome u kakvom se odnosu nalazi izrada nekog dela, ma kakvo ono bilo, i razvoj bića.

Da bi se taj novi sistem kojem težimo uobličio i uspostavio, potrebna je mobilizacija svih duhovnih, čulnih i praktičnih mogućnosti, kao i snagâ na koje se oslanja čitava društvena građevina.

Nije li iskustvo rada u fabrikama, na poljima, u kancelarijama, isto tako presudno za izradu nove doktrine o obrazovanju, kao i mudrost filosofa, nadahnuće pesnika i teorijske i praktične konstrukcije naučnika?

Ako priznamo osnovanost ovih razmatranja, sve manje smo u stanju da zamislimo da se rasprava o obrazovanju, koja se odnosi na tolike aspekte ličnosti i tiče se tolikih elemenata društvenog tkiva, vodi samo među stručnjacima za obrazovanje.

Reč je o zajedničkom poduhvatu, pa zato razni zainteresovani sektori treba da budu uključeni ne samo u traženja, već i u donošenja odluka.

FUNKCIJA VASPITAČA

Uvek, u svakom društvu, bez sumnje će postojati ljudi i žene čije će zanimanje biti da vaspitavaju. Obrazovanje će i dalje određivati profesije, a te profesije će zahtevati specijalizovanu obuku. Ko hoće da vrši nastavu i preuzme na sebe dužnost da obrazuje druge, mora da ovlada nizom tehnika i da poseduje potrebnu stručnost. S druge strane, nastavnici, pored svoje instruktorske i vaspitačke uloge pružaju društvu značajnu uslugu time što uzimaju na čuvanje decu i omladinu dok se roditelji bave stručnim ili domaćim poslovima.

Međutim, promene do kojih dolazi u prosvetnoj misli i praksi, kao i razvoj koji se predviđa, moraće se odraziti na funkciju vaspitača.

Ako se prihvati ideja da obrazovanje u mnogome prevazilazi tradicionalno utvrđene granice, naročito granice nastave, treba se takođe složiti i s tim da je vaspitač svaka osoba koja u određenom trenutku i u određenim okolnostima nosi na sebi odgovornost za učenje i osposobljavanje drugih. Takav je, prirodno, slučaj nastavnika, ali isto tako i lekara, sveštenika, poslovođe, inženjera, poljoprivrednog instruktora, rukovodioca neke političke, sindikalne ili zadružne organizacije. Vaspitači

su pre svih drugih, i u sve većoj meri, roditelji. Među one koji nose odgovornost te vrste, čak i ako nisu uvek toga svesni, treba još uključiti upravljače i pokretače velikih sredstava informacija, koji putem radija, štampe i televizije, kao i filma, znatno doprinose obradi i oblikovanju duha, osećanja i ukusa.

Svi ti sektori, sve te osobe u okviru savremenih društava sačinjavaju široki krug vaspitača i uvećavaju obrazovne mogućnosti kojima ta društva raspolažu. To ne znači da su oni automatski u stanju da izvršavaju svoje dužnosti na zadovoljavajući način. Koliko neukih i neveštih roditelja sprečava razvoj svoje dece! Koliko ima lekara za koje je bolesnik samo medicinski slučaj, a ne čovek koga treba savetovati i usmeriti! Koliko ima urednika programa koji se spuštaju na najniži nivo publike, podilaze joj, iskorišćavaju njene strasti i interese idući linijom najmanjeg otpora!

Oživljavanje i eksploatacija tih mnogostrukih mogućnosti u interesu razvoja obrazovanja ljudi i društava postavljaju dakle probleme savesti i probleme stručnosti. Reč »savest« uzeta je ovde u dvostrukom značenju:[1] intelektualnom, kao »poznavanje činjeničnog stanja« (obrazovna uloga), i moralnom značenju — prihvatanje odgovornosti za razne oblike akcije i posledicâ koje iz njih proističu. Ali potrebna je i stručnost. Treba znati kojim se ciljevima teži, kako saopštiti svoje poruke, znati šta je dobro ili loše, korisno ili štetno za ljudsku prirodu. Ne bi li iz toga trebalo izvući neizbežan zaključak da vaspitačka sposobnost odsad treba da bude deo obrazovanja svih ljudi, makar i zato švo svaki čovek, po pravilu, treba da živi u braku i da vaspitava decu? Ili, tačnije, izgleda da su teorija i praksa obrazovanja postale nerazdvojne od vaspitanja svakog čoveka koji

[1] Francuska reč *conscience* znači i *svest* i *savest*. — Prim. prev.

pripada savremenom društvu, a kome će njegov posao da pruži uticaj, odgovornost ili vlast nad drugima.

U okviru tog zajedničkog poduhvata može se samo poželeti da svi učesnici obrazovne akcije — stručni nastavnici i druga lica — budu u stalnoj vezi, da se konsultuju, da se međusobno savetuju i obogaćuju razmenom iskustava i ličnih posebnih doprinosa. Pod tim uslovom će postepeno biti stvorene strukture pravog i zdravog permanentnog obrazovanja.

ZA DRUŠTVO KOJE OBRAZUJE

Logika razvoja permanentnog obrazovanja pretpostavlja promenu struktura društva u pravcu koji će biti povoljan za razvoj ličnosti.

O tom osnovnom vidu problema bilo je reči na raznim mestima ove studije, a posebno u poglavlju posvećenom strategiji permanentnog obrazovanja. Ali u momentu kada osvetljavamo opšti značaj poduhvata, kao i potrebu da se na njemu radi udruženim snagama, moramo posebno naglasiti da prvenstvena uloga pripada političarima i administraciji. Uvođenje permanentnog obrazovanja je izrazito politički poduhvat utoliko što je celokupna državna struktura zainteresovana za njegovo ostvarenje.

VII

ZAKLJUČAK

Permanentno obrazovanje je još uvek samo zamisao. Ono će bez sumnje, kao i drugi ciljevi, na primer sloboda, pravda, jednakost, još neko vreme biti daleko od realizacije, što je u prirodi svake velike zamisli. Međutim, ako je ta udaljenost suviše izrazita, kao što je često slučaj s drugim principima, ona će izazvati skepticizam. Formulaciji koja mu se daje često se prigovara, i to ne bez osnova, da je maglovita, neodređena, nejasna. Da jedan pojam izroni iz tame i pojavi se u svojoj pravoj svetlosti, on se mora odraziti u činjenicama i delima i crpsti svoj sadržaj iz njih. Dok god se iza analiza permanentnog obrazovanja ne bude ocrtavao niz izveštaja o situacijama, strukturama, programima — ukratko, ono što se umesno naziva »konkretnim« — biće teško postići široko prihvatanje teza čija je osnova zasad uglavnom teorijska.

Sigurno je da permanentno obrazovanje, sa svim determinantama, još nigde ne postoji. Doduše, snage deluju, a svet nije čekao na razmišljanja teoretičara ni na preporuke komiteta, da bi krenuo putem obrazovanja koje je prilagođeno razvoju stvari i ljudi. Elemente pomoću kojih se izgrađuje koncepcijski okvir novog obrazovanja pružaju odgovori koje pojedinci i grupe svakodnevno, iz godine u godinu, daju zahtevima novih situacija. Permanentno obrazovanje postalo je ne samo poželjno, već i moguće samo zato što su otvoreni novi putevi. Da ne raspolažemo, na primer, značajnom teko-

vinom obrazovanja odraslih, ili, šire gledano, oblicima vanškolskog obrazovanja, da zemlje nisu izgradile široke mreže komunikacija putem radija, televizije, da nam na raspolaganju ne stoje sredstva za univerzalnu obuku, naša razmišljanja o permanentnom obrazovanju bila bi uzaludna, a bez sumnje ne bi ni počela dobijati svoj oblik. Danas takav poduhvat spada u kategoriju mogućeg. Permanentno obrazovanje danas predstavlja veliku nadu. A ta nada počiva na veri u čoveka, u veri u njegovu sposobnost da postane odrastao, odgovoran za svoje misli, svoja osećanja i svoja opredeljenja, pod uslovom da njegove stvaralačke sposobnosti ne presahnu na izvoru, bilo zbog neprijateljskog sveta, bilo zbog takvih načina vaspitanja koji ne poštuju originalnost čoveka i njegov polet.

ČOVEK U RAZVOJU

U ovom tekstu, u više navrata reč je o istini, odnosno, o istini bića. Čitalac ima puno pravo da upita autora šta pod ovim pojmom podrazumeva. Koji su kriterijumi istinitog i lažnog izvan diskurzivnog konteksta, u stvarnosti života? Sena protiče kroz Pariz. Ova tvrdnja može biti istinita ili lažna. Može se proveriti, te postoji samo jedan mogući odgovor. Međutim, gde se nalazi Žakova ili Žanova istina? U čemu su norme, gde su modeli? Jasno je da ovaj pojam podrazumeva vrednosne sudove kada je reč o obrazovanju. Čitava koncepcija o čoveku, o njegovom značenju, o njegovim stremljenjima, o smislu njegovog života, sadržana je u celokupnom razmatranju permanentnog obrazovanja. U ovom kontekstu, istinito i lažno u čoveku u istom su odnosu suprotnosti kao što su konkretno i apstraktno. Istinit čovek jeste konkretan čovek.

Čovek sagledan kroz prizmu njegove istine je živi organizam koji se razvija, menja, postaje. Pre svega pripada dimenziji vremena. On je ono što postaje; on postaje ono što je. Vremenom se ispoljava i svojim postupcima otkriva svoje latentne mogućnosti.

Vidimo da ova čovekova usmerenost ka istini podrazumeva odbijanje da se na drugog prebaci ono što čovek može sam da učini. U svetu današnjice, većina pojedinaca živi ispod ili izvan svojih mogućnosti. Poezija je stvar pesnika; umetnost stvar umetnika. Mislilac za

njih misli, javni radnik preuzima na sebe društvene probleme. Filozofu pripada filozofija, svešteniku briga o religiji i putevima spasenja. Nauka postaje domen fizičara, hemičara ili stručnog ekonomiste. Na taj način, čovek izneverava istinu svog bića i postaje sam sebi stranac. U razbijenim slikama koje mu pružaju različite discipline i tehnike stručnjaka, ne prepoznaje ni svoju prirodu, ni svoju sudbinu.

Svrha permanentnog obrazovanja je da obrne ovaj proces. Kroz neprekidni napor usmeren na izučavanje, povezivanje misli i delanja, korišćenje različitih oblika ljudskog iskustva, trebalo bi da se u svakom pojedincu podstiče razvijanje pesnika, umetnika, naučnika, mislioca, filozofa i političara, koji su već sadržani u njegovoj prirodi ali koji, u većini slučajeva, ostaju skučeni i paralisani pogrešnim shvatanjem čoveka i njegovog obrazovanja.

Očigledno je da ova usmerenost podrazumeva radikalne promene u formi i funkcionisanju društava koja su danas neljudska i koja bi trebalo da se kroz borbu i težnju za poboljšavanje ljudskih uslova pretvore u vaspitne zajednice.

Nije teško primetiti do koje mere je ovaj pojam o istini bića blizak pojmu slobode, ako je tačno da je slobodan čovek onaj koji sledi svoje sopstvene zakone.

UVOD

Hteo on to ili ne, bio toga svestan ili ne, svaki pojedinac nosilac je celokupnog ljudskog poretka i kada se desi da on svojim položajem bude umanjen, prezren ili ponižen, kroz njega je pogođen čitav ljudski poredak, te se buni i zahteva ponovno uspostavljanje svoga dostojanstva.

Šta očekujemo od života kada nam je dvadeset godina? Pre svega da odista bude život, odnosno da nam pruži sve ono što čovek normalno priželjkuje pored običnih životnih zadovoljstava: da što više napreduje na putevima saznanja, osećanja, umetnosti i poezije. Međutim, očekujemo i daleko više od ovoga; želimo da nam bude pružena prilika da doprinesemo stvaranju jednog boljeg sveta. Sveta koji bi bio bolji za nas, bolji za druge i bolji za čovečanstvo uopšte. Uostalom, kako je moguće izdvojiti jedno od ovih nastojanja ako je istina da je nepoželjno, pa čak i nerealno, graditi oazu mira i veselja usred sveta u kome vladaju strah i tiranija.

U tom životnom dobu zamišljamo da je dovoljno promeniti režim i institucije, promeniti prirodu vlade,

pa da sve dođe na svoje mesto: da rđavi budu proterani a nesposobni zbrisani; da dođe red na dobre i poštene koji će okončati korupciju a javnim poslovima upravljati sa mnogo savesti i odanosti; da pravda zavlada među pojedincima i među grupama, zahvaljujući delovanju prirodnih zakona i novim društvenim odnosima.

Svetska iskustva i tokovi treba da nas brzo usmere na nove puteve razmišljanja i delanja. Sigurno je da niko od nas ne može da dovede u pitanje značajnu i primarnu ulogu političke akcije. U njoj počivaju snage i sredstva koja omogućavaju pobedu otpora. Moramo priznati da napretkom moderne civilizacije ne upravljaju vrline mudrosti ili razuma, već igre interesa, ambicije, traženje prava i pobune političkog reda. Međutim, politička akcija zahteva pojednostavljenja; ona izmiče nijansama i ne ulazi u istančanosti; postoje ciljevi koje je potrebno postići i u zavisnosti od njih ocrtavaju se političke opredeljenosti, određuju se prijatelji i neprijatelji, dele pravedni od zlikovaca. I tada, ako već ne možemo da obuzdamo svoju osetljivost za kompleksnost različitih priroda, za bogatstvo protivrečnosti, za spoj razumnog i nerazumnog, velikodušnosti i egocentričnosti, koji su prisutni u svakom pojedincu, bez obzira na stranu kojoj pripadaju, zahtevi borbe mogu nas prisiliti da bar za izvesno vreme apstrahujemo svoje istinsko osećanje. Ono će, međutim, samo čekati priliku da ponovo izbije na površinu, sa svom svojom prvobitnom snagom.

Koliko god ljudski život bio kratak, on se sastoji od brojnih epizoda i prolazi kroz mnoge faze; upisuje se u trajanje. Ne izgleda nam moguće da svedemo životnu ambiciju na postizanje jednog jedinog cilja, koliko god ovaj bio plemenit i širok.

Izvesni duhovi su pre svega okrenuti kolektivnom vidu ljudskog fenomena. Mase, snage upletene u igru, strukture i ustanove nalaze se u središtu njihovog interesovanja i njihove brige. Smatraju da svaki pojedinac teži stapanju s tim prostranim konstrukcijama i tvorevinama. Drugi, naprotiv, pre svega prate pojedinačni oblik ljudskog iskustva. Iznad svega ih interesuje jedinstvena priča pojedinca, originalna i nezamenljiva — buđenje njegove svesti, celokupnost njemu svojstvenih razmišljanja, osećanja, uspostavljanja odnosa sa sobom samim i sa svetom; to je njegov vlastiti način, koji nije i nikad neće biti način nekog drugog, način rešavanja problema na koje nailazi u sebi i van sebe.

Ovde je, u krajnjoj liniji, reč o dva prilaza od kojih bismo prvi mogli nazvati sociološkim dok bismo drugi, i nedostatku boljeg izraza, nazvali psihološkim ili filozofskim. Jasno je da prvi nije inferioran u odnosu na drugi i da su oba neophodna za upoznavanje čoveka. Međutim, ovaj drugi pristup naročito je svojstven vaspitaču, ukoliko je istina da obrazovanje ima za cilj da oblikuje duh, telo i karakter.

I

KRITIKA IDEJE I PRAKSE DANAŠNJEG OBRAZOVANJA

Uprkos niza reformi i pobeda koje se ne mogu zaobići, i pored redovnog povećavanja nacionalnog dohotka, od čega su imali koristi široki slojevi stanovništva, moć odlučivanja pripada sve užem krugu lica koji sve više izmiče nadzoru, bilo u finansijskom, industrijskom ili političkom domenu.

Daleko od toga da smo napredovali u pravcu slobode i odgovornosti, mi imamo sve manje uvida u ono što čini suštinu javnog života.

1) Kakvo je stanje obrazovanja odraslih?

Jedinu uslugu koju vaspitač može da učini čoveku — a naročito odraslom čoveku — jeste da ga snabde sredstvima i da ga postavi u situaciju u kojoj će, počev od elemenata vlasitih uslova života, počev od svojih svakodnevnih iskustava, borbi, uspeha i neuspeha, biti u stanju da izgradi svoj pogled na svet, svoj način mišljenja i da nauči da vlada elementima svoje ličnosti, da postane svestan njenih različitih dimenzija i da im dâ oblik i izraz. U ovom svetlu, sposobnost komuniciranja, vođenja svoje bitke i učestvovanja u kolektivnim borbama, od istog je značaja kao i sposobnost učenja, bilo da predstavlja zadovoljenje radoznalosti ili povećavanje efikasnosti profesionalnog, sindikalnog ili političkog rada.

Rukovodioci radničkog pokreta, sasvim dobronamerno i sa motivima koji su često bili plemeniti, nisu se trudili da kod radnika razviju taj duh slobodnog izbora, istraživanja i originalnosti, koji istovremeno određuje naučni stav prema stvarnosti i akciji i zrelo gledanje na misao i život. Prožeti jednom mističnom vizijom političke akcije, težili su da pridobiju mase, a uslov za to bio je obučavanje.

Međutim, slabost, a prema tome i nepostojanost većine akcija koje su pokrenule entuzijazam i energiju tokom prethodnih generacija, proisticala je dobrim delom iz teorijskih grešaka: kultura je smatrana zasebnim područjem koje se sastoji od celokupnog znanja, vekovima taloženog, i od skupa iskustava i ostvarenja postignutih u različitim oblastima naučnog, umetničkog i književnog života. Pošto je to zasebno područje, u njega se može ući ili ostati van njega. Kada se jednom prekorače njegove granice, ono je manje više osvojeno, zavisno od slučaja, vrste primljenog obrazovanja, ukusa i interesovanja. Neki se usavršavaju na polju istorije, drugi na polju geografije, matematike, književnosti, itd.

Ako prihvatimo ovaj geografski pogled na kulturu, jasno je da su mogućnosti za vođenje kulturnog života veoma nesrazmerno raspodeljene. Postoje bogataši i siromasi kulture, povlašćeni i žrtve, posvećeni i neposvećeni, oni koji su mogli podrobnije da se školuju na školi i univerzitetu, oni koji su naučili metode i jezike, i oni koji raspolažu ograničenim intelektualnim materijalom i sredstvima.

Razumljivo je da su, u ovakvim uslovima, vaspitači koji su se stavili u službu naroda imali jedan viši cilj: da smanje nejednakost i široko otvore puteve koji će olakšati pristup kulturi.

Međutim, znanje koje su oni širili, trebalo je da predstavlja zakon. Vrlo je lako shvatiti razloge i osnove našeg kritičkog stava. Ne dovodeći u pitanje čistotu i velikodušnost namera, u ovom tipu akcije uočavamo čitav niz grešaka i odstupanja: grešaka koje se odnose na prirodu znanja i kulture; odstupanja koja se ogledaju u tome što pružaju specifične modele kulturnog iskustva, istorijski datirane, kao izraze samog kulturnog života, i što, u ovom određenom slučaju, negrađanskim elementima stanovništva nameću uzore života, percepcija i osećanja, razrađenih tokom generacija građanskog života. Oni nisu mogli sebe da prepoznaju u tumačenjima koja su im bila pružena i zato su se držali po strani, ili čak ako ih je i privukao neki oblik kulture, primali su samo mrvice sa bogate kulturne trpeze.

Kratko rečeno, poduhvat uvođenja radnika u kulturu već je u samom principu bio osuđen na neuspeh.

Kakva je danas situacija u Francuskoj i u drugim zemljama koje poznajemo ili o kojima slušamo? Primorani smo da uvidimo da se obrazovanje odraslih još nalazi u embrionalnom obliku.

Čak i najveći optimisti među posmatračima položaja obrazovanja u ovim zemljama moraju priznati da obrazovanje odraslih, u poređenju sa drugim sektorima obrazovanja, pruža veoma bledu sliku. Dok sva deca, silom ili milom, prolaze kroz isti obrazovni kalup, i dok taj period ima redovnu tendenciju ka produžavanju, koliko je pojedinaca koji po završetku školovanja nastave da uče, da se osposobljavaju, da se sistematski informišu, da urednim i neprekinutim naporom razvijaju sposobnosti, darove i talente dobijene od prirode? Mada je nemoguće doći čak ni do približnog broja ovakvih slučajeva, jer postoje mnogi »divlji« oblici obrazovanja,

možemo tvrditi, bez straha da ćemo pogrešiti, da je reč o neznatnom delu stanovništva.

Sigurno je da postoje značajni sektori nacionalnog života u kojima se može primetiti napredak — i to nas raduje. To je slučaj sa raznim tipovima usavršavanja. Brzi napredak tehnologije, geografska i socijalna mobilnost, koja je dovela do pojave bauka nezaposlenosti, stvorili su povoljnu situaciju za obrazovnu akciju. Tražnja i ponuda obrazovanja u ovoj oblasti neprestano rastu. Najzad, u ovom sektoru raspolažemo zakonima, administrativnim merama i kreditima, tako da možemo predvideti da će ovde u relativno kratkom roku sredstva zadovoljavati potrebe[1].

Šta se dešava na drugim poljima? Šta da kažemo o vaspitanju uma i osećanja[2], o estetskom, a naročito o društveno-političkom obrazovanju? Možemo izdvojiti aktivna jezgra, vredna najveće pažnje. Međutim, šta je sa masama, odnosno, sa onim što čini stanovništvo, narod, naciju, civilizaciju? Bolje je da ne govorimo

---

(1) Obrazovanje odraslih predstavlja način da se delimično povrati nerentabilni deo državnih investicija za redovno obrazovanje. Naime, činjenica da se osposobljavaju ljudi koji su, iako su dobili izvestan stepen obrazovanja, odbačeni školskim sistemom selekcije, predstavlja kompenzaciju troškova koji su za njih uloženi na školskom nivou. Uostalom, kao sredstvo proizvodnje, ljudske sposobnosti — odnosno nivo opšteg obrazovanja — igraju isto toliko značajnu ulogu kao i svaki drugi oblik kapitala. U toj perspektivi obrazovanje odraslih igra jednu od svojih najznačajnijih uloga. Ono je, pored toga, u kraćem roku rentabilno no što je škola jer osposobljava najsavremenije i najaktivnije elemente jedne sredine i područja da bi postali dejstvujuća sila razvoja.

(2) Pol Langran izdvaja kategoriju osećanja koja bi trebalo da postane predmet posebnog vaspitanja, razvijanja i pažnje.

mnogo o inerciji i pasivnosti, da ne bismo stvorili utisak da smo prekomerni pesimisti, isuviše nepravedni prema značajnim dostignućima u različitim sredinama. Sigurno je da ustanove koje su preuzele dužnost i odgovornost organizovanja ovog vida političkog i kulturnog života jedne zemlje samo životare i predstavljaju tek minornu snagu u odnosu na druge strukture društvenog života: partiju, crkvu, sindikate, univerzitete i profesionalne ili interesne grupacije.

Gde se nalaze razlozi ove slabosti? Kako to da obrazovanje odraslih, uprkos značaju koje poprima u životu pojedinca i naroda, nije moglo da se nametne i ukoreni? Ovo je ključno pitanje za svakog ko se ne zadovoljava kratkotrajnim uspesima i prolaznim pobedama.

Zašto ti odrasli, kojima su, kao pojedincima i pripadnicima različitih zajednica, toliko potrebna saznanja, sistematsko obaveštavanje i razvijanje sposobnosti za osećanje i opštenje, žele obrazovanje samo za druge, naročito za one koji od njih zavise, za svoju decu, a kada je reč o njima samima, ne žele da ulože ni približno isti napor? Odakle taj otpor, ponekad čak i jaka odbojnost, prema svakom obrazovnom poduhvatu?

Kako izbeći odgovor koji se sam nameće? Naime, za većinu ljudi susret sa obrazovanjem nije bio naročito srećan.

Ako je odrastao čovek nezainteresovan za svoje obrazovanje, ako se kloni, sem u izuzetnim slučajevima, velikih i malih puteva obrazovanja, očigledno je da formule koje su mu bile nuđene ili nametnute u osetljivom periodu njegovog života, u vreme detinjstva i mladosti, nisu bile u skladu sa njegovim željama i iščekivanjima.

Isto tako, kakav nauk o životu i ponašanju dobija prosečno ljudsko biće čiji se život odvija u modernom gradu, stanovnik solitera ili čovek koji je proveo detinjstvo i mladost u prigradskom naselju? To je priča o usamljenosti, nepoverenju, osujećenosti; o odbijanju ljudskog kontakta, zatvaranju u odnosu na druge. Naše »ja« postaje neprikosnovena svojina čije ključeve i tajne ljubomorno čuvamo. O tome govori jezik vrata, katanaca, ograda, pasa čuvarâ; to je ono o čemu nam dok živimo pričaju uski hodnici — mašine za stanovanje u kojima čovek iz novina saznaje o smrti svoga suseda.

Takav život vodi većina ljudi u našim modernim društvima; oni žive u zatvoru. U zatvoru stana. U zatvoru saobraćaja, kancelarije, fabrike, pojedinačnih dužnosti. U zatvoru svesti nagnute nad samom sobom, uzidane u svoju blaženu intimnost.

Zar mesto gde deca stiču znanje i gde provode najlepši deo svojih mladih godina nije takođe neka vrsta zatvora? Bez slobode, s nametnutima zadacima, potčinjeni odlukama svemoćnog učitelja čija je dužnost da neprestano sudi. Na ovo se nadovezuju unutrašnja i spoljna struktura školskih ustanova, koje su, sa malim brojem izuzetaka, oblikovane prema formama zarobljivanja odraslih: prema modelu zatvora ili kasarne.

Kakva razlika između ovakvog govora stvari i onoga što kazuju ljudi! Nastavnik i profesor govore nam o univerzalnosti. Kroz njihova izlaganja dospevaju nam, mada izobličnene i teško prepoznatljive, poruke pesnika, izumitelja priča i legendi, pronalazača unutarnjeg i spoljnjeg sveta. To su lekcije o bratstvu i solidarnosti. Kroz reči školskog učitelja stvara se slika ujedinjenog čovečanstva. Sveštenici nam takođe otkrivaju sličnost naših sudbina. Govore nam jezikom Ljubavi i Pomi-

renja. Međutim, kada izađemo iz crkve, taj »bližnji« o kome su nam govorili pretvara se u saputnika u metrou čiji miris i pogled ne možemo da podnesemo.

Mnoge zemlje su ostvarile ekonomsku revoluciju ali su zadržale tradicionalni oblik autoriteta i moći. Čak i tamo gde je nastupio socijalizam, nedostaje mašte za stvaranje materijalnih uslova života koji bi odgovarao novoj ideologiji. Svakodnevica radničkog života slična je u svim industrijskim društvima, bilo da su ona crvene, svetlo ružičaste ili bele boje.

Međutim, ako je tačno da će materijalne strukture poprimiti potpuno ljudski karakter i vid tek onda kada sami ljudi postanu potpuno čovečni, nije manje sigurno da do toga neće doći zahvaljujući čarobnom štapiću. Velike odlučujuće promene nastupiće samo ukoliko budu pripremljene mnoštvom pojedinačnih izmena koje će imati dvostruku vrednost: da donesu rešenja pojedinačnim problemima i da pripreme, povezane sa drugim izmenama, velike opšte reforme. Svaka novina, bilo u oblasti umetnosti, muzike, običaja, odnosa ljudi i žena, dobija ovo dvostruko značenje. To isto važi i za obrazovanje.

2) *Školska nastava*

Gde se nalaze snage koje su neophodne da bi se prebrodile prepreke i inercija? Možda postoji začarani krug u koji je nemoguće prodreti, jer su oni koju su dužni da deluju na obrazovanje upravo ti kojima je u interesu da se ono ne izmeni, ti koji održavaju tradicionalne modele, koji su ih načinili takvim kakvi su jer predstavljaju oslonac njihovog položaja i prestiža?

A) BILANS

Do nedavno, skup metodoloških sredstava kojim je raspolagalo obrazovanje bio je neobično ograničen: usmeno izlaganje, ponavljanje, vežbanje, domaći zadatak i, kao snažna pomagala, kazna i nagrada.

Ovaj arsenal, koliko god bio ograničen, bio je dovoljan za prenošenje znanja koje je i samo bilo ograničeno svojom prirodom i sadržinom. Naime, širenje znanja nije išlo izvan granica školskog i univerzitetskog programa. Ova metodologija oslanjala se na niz manje-više proizvoljnih i često nesvesno prihvaćenih hipoteza i izbora. Jedna od glavnih hipoteza jeste ona prema kojoj je reč (a naročito reč izgovorena *ex cathedra)* svemoćno sredstvo oblikovanja duha i bogaćenja zaliha znanja đaka, studenata ili bilo koje druge ličnosti koja nešto uči. Prema drugoj hipotezi, postoji suštinska srodnost svih umova koji su podvrgnuti obrazovnoj akciji: um je svuda i kod svih ljudi jednak; jedina razlika je u stepenu; neki su manje a neki više daroviti; neki su marljivi a neki inertni i bezvoljni.

Sistem se takođe oslanjao na prihvatanju poraza. Ako su neki đaci, uprkos naporima profesora i naizmeničnoj igri nagrada i kazni, zaostajali i nisu uspevali (ili su to činili samo delimično) da prate nastavu, bili su automatski svrstavani u kategoriju loših učenika — onih kojima nedostaju talenat, trud i ozbiljnost.

U toj perspektivi, unutrašnja motivacija — o kojoj je toliko često reč u spisima ili izlaganjima koja se odnose na obrazovanje — nije bila neophodna. Ona se, uostalom, pojavljivala samo kod manjine: kod onih koji su zahvaljujući svojoj prirodi, nasleđu ili društveno-kulturnom pritisku bili kadri da ulože onu vrstu napora koja je bila potrebna. Za većinu je inicijativa redovno

poticala od nastavnika. Aparat ocena, nagrada i kazni, pohvala i grdnji, postojao je da bi podržao promenljivi napor učenika. Isključivo pomoću ovih klasičnih stimulativnih sredstava, čete učenika uspevale su da nekako dođu do krajnjeg cilja svojih studija, do ispita koji ih je proglašavao dostojnim ili nedostojnim za svečani ulazak u svet odraslih. Za većinu njih to je bio slep napor čiji im smisao nije u potpunosti bio jasan. Ali, zar se ne misli da dete tek kroz bogato iskustvo potčinjenosti može da otkrije slobodu i nezavisnost? Stoga nije čudno što je za većinu učenika obrazovanje ostalo površno i izobličujuće. Površno zato, što nastava nije prodrla u dublje slojeve ličnosti, koji su ostali izvan njenog uticaja, zahvaljujući ravnodušnosti i otporu (aktivnom ili pasivnom, već prema prirodi); treba li na drugoj strani tražiti razloge masovne nepismenosti koja se najbolje ogleda u nepostojanju interesovanja za čitanje, čak i u slučaju kad je knjiga lako dostupna. A izobličujuće je u toj meri što u pojedincu stvara nepoverenje, ponekad i duboko usađenu odvratnost u odnosu na sve što se dotiče kulturnog napretka. U svesti mnogih ljudi poistovećeni su pojmovi kulture i škole, i oba pojma predmeti su iste odbojnosti.

Takmičarski duh bio je, dakle, osnova ovog sistema. Iz dva razloga. Zbog nedostatka duboke i suštinske motivacije, koju daje istinska povezanost pojedinca i znanja, takmičenje predstavlja pogodno sredstvo za povezivanje članova jedne grupe, ako je tačno da je želja za isticanjem i dokazivanjem svoje vrednosti nagon koji postoji u svakom čoveku. Drugi razlog je u samoj prirodi tradicionalne obrazovne ustanove, u kojoj je naglasak više stavljen na odabiranje no na formiranje.

U školama, kao i na velikom broju univerziteta, sve se odvija kao da još živimo u doba diližansi, salona,

neprikosnovenog očinskog autoriteta i žene domaćice. Oblici kapitalističke ekonomije nikad nisu prodrli u svet škole, rad nije postao osnovni elemenat kulturnog iskustva a knjiga i reč učitelja još se smatraju povlašćenim, ako ne i ekskluzivnim sredstvima prenošenja znanja.

Od svih ustanova na koje se oslanja društvo i koje osiguravaju njegovo funkcionisanje, škola se najteže menja. Vojska traži nove puteve, o odbrani se ne razmišlja više u kasarnama, već pre svega u laboratorijama, među istraživačima ili u fabrikama. U svim zemljama, zemljoradnja — najtradicionalniji oblik ljudskog privređivanja — dobija novo lice i njene strukture doživljavaju radikalna preinačenja. A škola i obrazovanje uopšte sledili su proteklih godina, uprkos značajnim izuzecima, puteve koje su tokom prošlih vekova ucrtali naši preci.

Ne treba se preterano čuditi ovom otporu prema promeni. Obrazovanje ima prvenstveno funkciju povezivanja, koja nikad ne može da se zanemari. Na njoj je da se uspostavi i održi veza između sadašnjih generacija i onih koje su prethodile. Ma koliko da je jaka potreba za novinom i za praćenjem svetske evolucije, pogrešno bi bilo prekinuti veze sa prošlošću, sa svim vidovima prošlosti. Ono što smo mi danas, predstavlja proizvod rada, napora, borbi i pobeda neizmernog broja generacija. Zanemariti ovu činjenicu značilo bi osuditi sebe na potpuno nerazumevanje sebe samog i svoje okoline. Time bismo dostignuća našeg vremena lišili postojanosti.

Zbog toga možemo donekle razumeti i one koji smatraju da obrazovanje, kao sredstvo kulture, predstavlja odbranu onoga što nazivaju kulturnom baštinom. Međutim, oni u suštini greše, jer zaboravljaju da to iskustvo prošlosti, ta tradicija, vredi, deluje i uopšte postoji samo kad se uključi u konkretno iskustvo pojedinca svesrdno angažovanog u naporu da izgradi sudbinu

modernog čoveka, bez oslanjanja na prošlost, čije je osnovno svojstvo da ne može da oživi, čak ni u našoj misli.

Tradicionalno obrazovanje moćno je sredstvo kada se nalazi u rukama vlasti — bilo kog oblika vlasti. Vlast hoće poslušne, pokorne ljude koji bez pogovora i pobune prihvataju mesta i uloge koje su im dodeljene — da budu građani, proizvođači, elementi raznih društvenih struktura. Vlast hoće čoveka konformistu, onog koji prihvata da drugi za njega misle i odlučuju, onog koji se oslanja na svoje šefove, vođe ili bogom dane ljude u pogledu svega što treba ili ne treba činiti — reći ili prećutati, prihvatiti ili odbiti... U izvesnom smislu, takav čovek živi posredstvom drugog čoveka. Koristi zalihu odgovora koja mu je unapred data i veselo snosi raznolike oblike tlačenja: mode, mišljenja, reklame, kolektivnih strasti i zanosa. Kao naslednik duhovne klime iz vremenâ kojima je pojam demokratije bio stran, obrazovanje, zahvaljujući svojim ciljevima i sredstvima, održava čoveka u stanju produženog detinjstva.

Putem takvog obrazovanja prodiru one ideologije i reference i oni stavovi koji, kao neki zid predrasuda i tabua, odvajaju čoveka od stvarnog sveta i duha istine.

Ako je poželjan čovek koji ne odlučuje sam već podleže spoljnim uticajima kada su u pitanju njegove ideje, ukus ili odluke, onda nema potrebe da se bitno menja postojeće stanje stvari. Tradicionalno obrazovanje je u svojoj vrsti savršeno. Ono se zasniva na čvrstoj logici. Ljudi od kojih zavisi sudbina obrazovanja nemaju rđave namere. Oni, sasvim prirodno, održavaju sistem koji im odgovara i koji izražava pogled na svet koji je i njih same obeležio. Na primer, oni nisu svesni činjenice da isticanje darovitih učenika na račun manje darovitih

predstavlja nepravdu koja je isto tako očita i velika kao što su povlastice porekla ili novca.

Međutim, ovaj sistem, koliko god bio u svojoj vrsti savršen, koliko god predstavljao sastavni deo interesa i predrasuda, danas je ozbiljno uzdrman. U stvari, sumnje u praksu na njemu zasnovanu stare su dva veka. Već dva veka predlažu se reforme, sve velike škole misli, od Rusoa do egzistencijalista, preko Hegela, Ničea i, danas, Piažea, dovodile su u pitanje teorijsku i praktičnu orijentaciju obrazovanja.

Međutim, osporavanje obrazovanja dobilo se šire razmere tek poslednjih nekoliko godina, sišlo je na ulice, prodrlo u učionice, postalo prisutno u svesti i srcima stotine hiljada ako ne i miliona mladih ljudi. Pobuna mladih obojena je mešavinom ludosti i mudrosti, svojstvenom za ovaj uzrast. Iako im se prebacuje da su konfuzni u stavovima i htenjima, iako se tvrdi da »ne znaju šta hoće«, da »ruše staro a ne umeju da izgrade novo«, osnovno je to što snažno svedoče o svom nemiru, o svojoj zabrinutosti, a mnogi i o svojoj nesreći. Oni ustaju protiv sistema zasnovanog na nepravdi, na nedovoljnom poštovanju čoveka, na korišćenju talenata za ciljeve jednog društva bez duha.

B) DRUŠTVENO-KULTURNE IMPLIKACIJE PRETHODNOG BILANSA

Kad imamo u vidu koliko obrazovanje opterećuje finansije i ekonomiju svake zemlje, i kad znamo da se srazmerno veliki deo ljudskog rada ulaže u obrazovanje, moramo se upitati u kojoj meri ono ispunjava svoju funkciju.

Da li je efikasno?
Da li je rentabilno?
Da li pomaže ljudima da poboljšaju svoje životne uslove?
Da li doprinosi većoj jednakosti i demokratiji?

a) *Veze sa radom*

Većina prosvetnih radnika teška srca prihvata da je obrazovanje tesno povezano sa potrebama privrede. Ciljevi koje oni sebi postavljaju uglavnom su drugačije prirode: da obrazuju i formiraju ljude i to u jednom apstraktnom svetu koji ne zna za stvarne odnose a sa potrebama proizvodnje i administracije ima samo slučajne veze.

Za ove »utilitarne« funkcije postoji stručna nastava i, naravno, formiranje visoko stručnog kadra: lekara, inženjera, advokata, profesora. Međutim, veze između ekonomije i obrazovanja ne samo što su tesne već su i suštinske. One deluju u dva smera. Privreda daje obrazovnim ustanovama potrebna sredstva — počev od novca za gradnju škola do ličnih dohodaka nastavnog kadra. S druge strane, ekonomska snaga i ravnoteža zavise od prirode opšteg i stručnog obrazovanja stanovništva.

U tom smislu možemo izvesti izvestan broj zaključaka. Izuzimajući stručnu nastavu (i izvesne sektore visokog školstva), obrazovanje ne priprema budućeg odraslog čoveka za njegovu pravu ulogu u životu, čiju suštinu čini rad. Kultura i rad posmatraju se odvojeno, kao da pripadaju različitim svetovima. Nije uspostavljen kontinuitet između sveta škole i stvarnosti života; komunikacija koja postoji između ova dva sveta sasvim je slučajna i povremena.

I kad nastoji da stručno osposobi čoveka, obrazovanje to čini naslepo. Mnogo je mladih ljudi koji dobijaju stručno obrazovanje a da pritom rukovodioci obrazovanja (i, pored njih, političke vlasti) ne vode računa o tome u kojoj meri ovo stručno obrazovanje odgovara mogućnostima zapošljavanja. U Francuskoj je, na primer, ustanovljeno da od sto studenata koji studiraju književnost, samo šestoro nalazi posao u skladu sa svojim kvalifikacijama, recimo, mesto nastavnika. U nekim granama, kao što je sociologija i psihologija, situacija je još dramatičnija. U isto vreme, industrija ne raspolaže dovoljnim brojem inženjera i tehničara. U Indiji se mogu izbrojati stotine hiljada visoko obrazovanih ljudi koji uzaludno pokušavaju da nađu posao, ne samo u oblasti književnosti već i u oblasti nauke i tehnike.

Verovatno se ovaj problem najoštrije ispoljava u zemljama u razvoju. Razlozi su sasvim jasni. U većini ovih zemalja, naročito u Africi i Aziji, obrazovni sistemi nasleđeni su od ranijih stranih upravljača. Raskorak između ovih sistema obrazovanja i stvarnih odnosa i običaja još je veći no u nekadašnjim metropolama, gde obrazovne strukture, koliko god bile zastarele, bar predstavljaju proizvod istorije tih zemalja. Zbog toga se ne treba čuditi što škole i univerziteti u zemljama u razvoju, uprkos brzom napretku, tek u maloj meri zadovoljavaju potrebe za stručnim i upravnim kadrom. Klasični oblik ovog problema ogleda se, s jedne strane, u nerazvijenosti uprave, a sa druge strane, u velikom broju diplomiranih lica bez posla.

Neprilagođenost obrazovanja postojećim strukturama očigledna je u ruralnim sredinama, koje čini velika većina stanovništva ovih zemalja. Izvesni napori učinjeni su u pravcu ruralizacije programa. Međutim, stanovnici sela najčešće su suočeni sa sadržinama koje ne samo što

se odnose na geografski udaljena područja već na sociološkom, kulturnom i psihološkom planu pripadaju skoro isključivo urbanim kontekstima. I ovde dolazi do prekida veze između obrazovanja i života, a to, između ostalog, dovodi do osiromašenja kulturnog iskustva i doprinosi napuštanju ruralnih zona.

U stvari, jačanje mreže škola u mnogim slučajevima dovodi, pre svega, do napuštanja selâ i porasta broja gradskog stanovništva. Razumljivo je što, u takvoj situaciji, izvesni ljudi vide u obrazovanju prepreku na putu razvoja.

Slabost većine programa koji imaju za cilj da iskorene nepismenost među odraslima sastoji se u tome što je u njima rad — i uopšte, područje privrede — odvojen od obrazovanja. Namere, u većini slučajeva, zaslužuju svaku pohvalu: zadovoljiti potrebe stanovništva, ispraviti nepravdu, pokazati interesovanje vlade za podizanje kulturnog nivoa naroda, itd. Međutim, rezultati su veoma retko na visini takvih namera. Posle prvog zanosa, interesovanje za čitanje i pisanje opada. Motivacija »kulturne« prirode nije dovoljno snažna da bi trajnije privukla pojedince ili grupe, za koje su primarniji egzistencijalni problemi. Čak i tamo gde su postignuti pozitivni rezultati, oni su nepostojani. Takozvano »vraćanje nepismenosti« postaje pravilo u sredinama u kojima opismenjavanje nije išlo ukorak sa poboljšavanjem životnih uslova stanovnika.

b) *Veze sa slobodnim vremenom*

Širenje polja slobodnog vremena jedno je od karakterističnih svojstava našeg doba. Dok je dokolica vekovima predstavljala povlasticu određenog društvenog

sloja, ona sada teži da postane opšte pravo. U sve većem broju zemalja, radnici imaju skraćeno radno vreme i koriste više nedelja i meseci odmora. Pored fizičkih i ekonomskih činilaca, u usmeravanju korišćenja slobodnog vremena važnu ulogu treba da ima i obrazovanje. Možemo li reći da su stanovnici sela i gradova svojim obrazovanjem pripremljeni da iskoriste mogućnosti koje su im pružene, onda kad su im pružene?

Iskustvo nam pokazuje do koje mere prosečan čovek nije pripremljen ni opremljen za veliku pustolovinu dokolice. To se najbolje vidi iz njegovog odnosa prema sredstvima koja su mu na raspolaganju.

Kada se uoče nedostaci društveno-kulturne opremljenosti jedne zemlje, postaju uočljive i neporecive neke činjenice: retki su stanovnici industrijskih zemalja koji ne raspolažu relativno brojnim kulturnim sredstvima. U Nemačkoj, Francuskoj, Sjedinjenim Državama, Sovjetskom Savezu, da navedemo samo nekoliko zemalja, takoreći nema doma u kome ne postoji bar jedan televizor, jedan ili više radio-prijemnika. Ako se oslobodimo predrasuda, moramo zaključiti da tokom jedne nedelje postoji relativno veliki broj časova kvalitetnog programa, bio on muzički, dramski, književni ili zabavni. Isti je slučaj sa filmom. Svake godine imamo prilike da na platnima vidimo ostvarenja koja su ne samo predmet najvećeg interesovanja, već predstavljaju jedan od glavnih izraza civilizacije u kojoj živimo. Najbolja ostvarenja svetske književnosti dostupna su publici i to po ceni koja nije veća od kutije cigareta.

Međutim, do kakvog zaključka dolazimo? Ispitivanja sprovedena u mnogim zemljama prisiljavaju nas da se nad njihovim rezultatima duboko zamislimo. Kvalitetni programi najmanje se slušaju; tamo gde ima više TV kanala i više radio stanica, umetnički najslabiji programi

privlače najveći broj gledalaca. Ljudima koji odlučuju o programima potrebna je neka vrsta građanske hrabrosti da bi u njih uneli više ozbiljnosti i zrelosti jer kada to čine, idu protiv struje, toliko su ukusu široke publike dragi šablonski stereotipni i uljuljkujući programi.

Zbog toga je nepravedno svu odgovornost svaliti na pleća onih koji odlučuju o programima. Prava odgovornost nije na tom nivou, već tamo gde se čovek obrazuje, tamo gde se stvaraju ukusi, kulturne navike i sklonosti. U petoj, desetoj, petnaestoj godini uče se jezici, ovladava se sposobnošću izražavanja, otkriva se lepota i snaga umetničkih poruka. U tom prvom razdoblju života otkrivamo tragično i komično. Dobar početak nije toliko presudan za one koji su nadareniji, otporniji od drugih. Za njih uvek dođe trenutak kada će, uprkos preprekama, otkriti istinu. Međutim, za većinu ljudi postoji opasnost da istina njihovog bića bude prerano potisnuta obrazovanjem koje se zadovoljava nametanjem uzora a ne postavlja sebi kao primaran cilj da u svakom pojedincu održi i razvije stvaralački nagon i da taj nagon usmeri.

A šta tek reći za čitanje! Na ovom polju raskorak između postavljenog cilja školstva i njegovih stvarnih rezultata, izgleda najočigledniji.

Ankete koje su sprovedene u dve zapadno-evropske zemlje — u Francuskoj i Italiji — potvrdile su ono što smo, na osnovu iskustva mogli da naslutimo: da je čitanje u ovim zemljama retkost. U više od polovine domova ne dospe nijedna knjiga. Nećemo se upuštati u poređenje vrednosti usmene i pismene komunikacije. Želimo samo da pokažemo da je odrastao čovek, koji je proveo deset godina svog dragocenog života u školskoj klupi, možda, naučio ortografiju, shvatio pravila o slaganju vremena i upoznao brzinu isticanja vode iz kade čija je slavina neprestano odvrnuta, ali nije stekao ono što je

škola pre svega dužna da mu pruži: ljubav i naviku za čitanje. A knjiga je ključ za većinu ozbiljnih studija i izvor najpouzdanijih obaveštenja. Pored iskustava ograničenih vremenom i prostorom, čitanje je jedini način da čovek prevaziđe stupanj nekritičkog mišljenja i da izgradi koherentno znanje. Pomoću knjige čovek odoleva tiraniji svakidašnjice (i senzacije!) i posmatra zbivanja sa misaonog i kulturnog stanovišta.

c) *Veze sa politikom*

Ni politika ne zauzima u obrazovanju mesto koje joj pripada. Da se razumemo; nije reč o ideološkom obrazovanju, koje dolazi u svoje vreme, u zavisnosti od interesovanja i izbora, već o poznavanju politike.

U izvesnim zemljama učenici slušaju predavanja o političkom uređenju, međutim, obično su to časovi koje učenici prate sa najmanje interesovanja. Najčešće se oni sastoje od opisa državnih i političkih institucija i izlaganja o pravima i dužnostima građana. U stvari, većina učenika dospeva u doba zrelosti nenaviknuti da razmišljaju o bitnim elementima svog javnog i privatnog života: o miru, ratu, pravdi, društvenim klasama i njihovim odnosima, o sindikalizmu, razvoju, i, što je najvažnije od svega, o prirodi, ulozi, funkcijama i izgradnji Države.

Obrazovanje u celini nosi trag političke nepismenosti većeg dela nastavničkog tela. Za većinu onih čija je dužnost da vaspitaju decu, politika predstavlja obezvređeni oblik ljudske aktivnosti, koju doduše ne možemo izbeći, ali koja ima samo daleke i slučajne veze sa kulturom i razvojem ličnosti: treba platiti danak Cezaru, kroz nastavu građanskog vaspitanja, da bismo na miru mogli da se bavimo svojim domenom, domenom duha.

Sigurno je da se građansko vaspitanje ne dobija samo u školi. U borbi za dohodak, slobodu izražavanja, poštovanje prava, iskorenjivanje nepravde, putem participacije i solidarnosti, čovek razvija svoju ličnost i postaje odrasla osoba u punom smislu te reči. Međutim, ono što često nedostaje, čak i najodlučnijim, najkompetentnijim pobornicima političke borbe, to je dobro usmereno, dobro zasnovano i istrajno mišljenje o prirodi vlasti i njenim činiocima, o snagama koje se nalaze u institucijama i ljudima i deluju kroz njih.

d) *Veze sa dimenzijama ličnosti*

U većini obrazovnih sistema, obrasci uspeha i/ili neuspeha izgrađeni su u datom trenutku razvoja obrazovne misli i prakse. Kada je reč o evropskim i njemu sličnim sistemima, to je bio trenutak pune vitalnosti aristokratsko-buržoaskog društva, odnosno XVII i XVIII vek. U to vreme najuticajniji i najugledniji bili su pozivi vezani za Reč: sveštenici, književnici, državni činovnici, ljudi (i žene) iz »društva«, advokati, pravnici, sudije. U tim uslovima, glavni obrazovni napori bili su usmereni na učenje pravilâ i izvorâ lepog jezika. Izvežbano i elastično pamćenje, puno evokacija prošlosti, i duh koji je vičan istančanostima književnog stvaranja, predstavljali su elemente veoma bitne za uspeh.

Društvo, čije su škole i univerziteti bili istovremeno njegov proizvod i izraz, preuzimalo je na sebe da svojim lekcijama i obredima nadoknadi ono što nastava nije mogla da pruži. Tako je bio obezbeđen kontinuitet između školske institucije i društvenog života. Društvo se u međuvremenu razvilo, promenili su se uslovi života,

duh i običaji. Međutim, školska institucija ostala je okamenjena.

Kad je došlo vreme da se obrazuju mase, osnovna škola ugledala se na obrazac aristokratske škole. Međutim, u tom obrascu više nije bilo duha koji ga je stvorio. (Zbog toga nije čudo što se najotporniji, najsvesniji elementi proletarijata nisu prepoznali u vrednostima i ciljevima ovog obrazovanja, i što su tražili drugačije puteve).

Danas je sve veći raskorak između opšteg usmerenja obrazovanja, rada institucija i stvarnih potreba ljudi. Ni škola ni univerzitet više nisu izraz stvarnih društvenih odnosa, niti su prilagođeni razvoju ličnosti u modernom svetu.

Kao što pravi opasnu i veštačku razliku između kulture i politike, obrazovanje takođe opasno razdvaja duhovno, telesno, osećajno i društveno biće. Ono se obraća apstraktnom pojedincu.

Izvesni filozofi hvalili su ovu sklonost ka apstraktnom, karakterističnu za obrazovanje, kao vrlinu, pa čak kao osnovnu Vrlinu obrazovanja. U njoj su uvideli sredstvo za uspostavljanje jednakosti među ljudima, dakle izvor demokratije. Nema sumnje, tako se postizala izvesna jednakost: jednakost u svođenju bića na apstraktan modus.

Ali pošto je očigledno da u ovom sistemu ima mnogo nejednakosti — jer ima snažnih, slabih, izuzetno darovitih, i tupavih — pribegava se utešnoj ideologiji zasluge koja ublažava nepravdu, nalaže rezigniranost manje darovitima, a čistu savest pobednicima u takmičenju.

Ova tobože pravična merila daju prednost onima koje su priroda ili društveno-kulturni uslovi povlastili, što predstavlja pravo osveštavanje nepravde. To znači da sistem pravi dve radikalne greške u odnosu na lič-

nost. S jedne strane, ostavlja po strani i prenebregava kompleksnost bićâ, mnogostrukost njihovih izražajnih mogućnosti; s druge strane, zanemaruje raznovrsnost priroda, temperamenata, stremljenja i vokacija. To je nasilje nad ljudskim bićem, koje je tim ozbiljnije i neoprostivije što se događa u razdoblju čovekovog života u kome je on bez mogućnosti da se brani i da traži svoje pravo. Jer dete može loše da se oseća u školi, da bude čak i nesrećno i da zbog toga bude nemirno i bučno, međutim, ono nije sposobno za pobunu, ono ne zna za nezavisnost kao odrasla osoba. Deca ne smišljaju reforme obrazovanja; to čine odrasli.

Postaje očigledno da obrazovanje više ne može da ide putem koji je odredila hiljadugodišnja tradicija. Sve su jasnije slabosti, neefikasnost i nepravednost današnjih formula i modaliteta koji ograničavaju vreme obrazovanja na detinjstvo i mladost i zadržavaju ciljeve i sredstva naših predaka, gubeći iz vida stvarnost života i raznovrsnost priroda. Potrebno je sve nanovo istražiti i preispitati: strukture nastave, mesto, ulogu i sadržinu programa, ciljeve osnovnog obrazovanja, veze između različitih oblika obrazovanja i različitih uzrasta (detinjstva, mladosti, zrelog doba, starosti), zapošljavanje, ulogu i stručnu spremu nastavnika, itd.

II

OBRAZOVANJE ODRASLIH I PERMANENTNO OBRAZOVANJE

Moderna obrazovna misao stavlja naglasak na ideju lične nezavisnosti i sposobnosti pojedinca da se sam o sebi stara. Ideja svakako nije nova, ali ima vrednost odgovora na savremenu krizu ideologija koja ostavlja čoveka bez oslonca u sebi ili u kolektivu. Samo biće nezavisnosti je odrastao čovek. Pravi predmet obrazovanja je takođe odrastao čovek.

1) *Potreba za obrazovanjem odraslih*

Život je, po tradiciji, bio podeljen na dva razdoblja, na relativno kratak period priprema, koji se podudarao sa vremenom detinjstva i mladosti, i mnogo duži period prakse, koji je trajao do poslednjih dana života.

Na međi između ova dva razdoblja obavljan je čitav niz ceremonija, sličnih obredima uvođenja u primitivnim društvima. Bio je to trenutak ispita, a za one koji su prošli, trenutak podele diploma.

Uz postepeno napredovanje u životu smenjivali su se kostimi i položaji. Nakon manje više uspešnog igranja uloga stereotipnih ličnosti u različitim trenucima života odraslog čoveka, ciklus se završavao oblačenjem kostima starca.

Kako je danas životna pozornica drugačija! Čitava nova civilizacija nastaje u razdoblju koje protekne iz-

među kolevke i groba. Fizički, moralni i intelektualni pejsaž naših života iz korena se menja, ne samo iz generacije u generaciju, već, katkad, i iz godine u godinu.

Postoji nešto još ozbiljnije, još presudnije. Vekovima su veliki delovi čovečanstva živeli oslanjajući se svojim intelektualnim i duhovnim bićem na čvrste, postojane i jednosmislene skupove neprikosnovenih istina. Sigurno je da su verovanja i neprikosnovene istine i dalje prisutni, s obzirom na to da su čvrsto ukorenjeni. Međutim, danas je svaka od velikih vera koje pothranjuju ljude predmet brojnih tumačenja i različitih škola mišljenja. Sve je manje moguće da se čovek prepusti vođstvu učitelja čiji bi autoritet bio neosporiv i neosporen. Svako mora da izvrši svoj izbor. Izbor se nalazi u središtu iskustava svakog od nas. Izgleda da smo osuđeni na autonomiju, da smo primorani da budemo slobodni.

Čak i tamo gde je izgledalo da je nauka najbolje naoružana, najzaklonjenija od bura i nemira, naime, u matematici, nastupili su čudni preokreti. A šta da kažemo za fiziku, hemiju i njihove primene u tehnologiji, industriji, zemljoradnji, medicini? Tu se nalazimo usred pustolovine, tu vlada stalna pronalazačka groznica. Koliko je samo struka koje osećaju posledice ovog sve bržeg menjanja koje nam ne dopušta da se zaustavimo na jednom stupnju znanja i tehnike?

U ovim uslovima, nije više moguće govoriti o kulturnom prtljagu i intelektualnoj spremi. Skup znanja i umeća stečenih u jednom životnom dobu brzo postaje nepotpun i njegova vrednost se smanjuje. Svaki pojedinac koji ne želi da ga događaji pregaze, koji hoće da održi kontakt sa životom i njegovim zahtevima, mora stalno da bude u toku. Ovaj »aggiornamento«, da upotrebimo transalpski izraz, postavlja se na imperativan

način i na planu društvenih odnosa i na planu opšteg i stručnog obrazovanja.

Ovakvo razmatranje osvetljava odlučujuću ulogu obrazovanja odraslih. Ako ono što je stečeno u detinjstvu i mladosti nije više dovoljno da bi se živelo, to znači da odrasla osoba ne može da prekine sa učenjem, sa studijama, sa samodisciplinom, sa sticanjem novih sposobnosti. Reklo bi se da je to teško. Odrastao čovek nema vremena, umoran je, rastrzan je hiljadama briga... Verovatno ima istine u ovim tvrdnjama, međutim, često isticana ekonomska prepreka nije baš toliko velika. Odrastao čovek raspolaže, u stvari, sa mnogo više vremena no što želi da prizna. Odrastao čovek koji je navodno iscrpljen, sposoban je za velike napore, pod uslovom da mu pružaju zadovoljstvo ili da mu donose korist. Obrazovanje odraslih, sem u slučaju kada samo zamenjuje ili dopunjava školsko obrazovanje, ne zna za ocene, rangiranje, kazne i nagrade, za sve ono što pripada jednom drugom vremenu, a što naše škole vuku za sobom kao opterećujuće nasleđe. Ovde se otkriva pravo biće obrazovanja kao procesa razmene i dijaloga u koji svako može da se uključi i kome svako može da doprinese u skladu sa onim što je, sa onim što zna, u skladu sa svojim specifičnim sposobnostima, a ne u zavisnosti od nametnutih uzora. Ono ne poznaje grub i rasipnički postupak odabiranja, ni ispite i diplome koji iskrivljuju tok obrazovanja.

2) *Neophodnost permanentnog obrazovanja*

Kao vaspitači odraslih, moramo imati u vidu celokupni obrazovni proces. U tome je logika naše akcije. U protivnom, sami sebe osuđujemo na prihvatanje ap-

surda, to jest, na sučavanje sa generacijama odraslih kojima je postalo strano ono što bi trebalo da bude normalno, neprekidno ispitivanje sveta i stalni napor ka ličnom usavršavanju.

Kada govorimo o permanentnom obrazovanju, stalno imamo na umu jedinstvo i celokupnost obrazovnog procesa. Vidi se da smo daleko od toga da ga poistovetimo sa obrazovanjem odraslih, što se na našu veliku žalost često čini. Da su to iste stvari, zašto bismo smišljali nov termin i dodavali ga čitavom nizu izraza kao što su »narodno obrazovanje« ili »narodna kultura«, »masovno obrazovanje«, »komunalni kulturni razvoj«, »bazično obrazovanje«, itd? Zbrka je ionako velika.

Pod permanentnim obrazovanjem podrazumevamo ideje, iskustva i ostvarenja sagledane u kontinuitetu, od prvih do poslednjih trenutaka života, sa intimno i organski povezanim sukcesivnim fazama.

Ovo nikako ne znači da obrazovanje odraslih gubi značaj. Naprotiv, ako su posle završene škole ili univerziteta, pojedinci prepušteni samima sebi, ako u svojoj sredini ne nađu instrumente i strukture obrazovanja prilagođenog stalnoj evoluciji života, jasno je da ne mogu izbeći enciklopedizam, odnosno neminovno, iako nepedagoško i neracionalno, stvaranje prtljaga znanja i gotovih odgovora na pitanja koja nikad i nisu ozbiljno postavljena.

To takođe ne znači da će se umanjiti mesto i uloga škole. Ako se period obrazovanja prostre na čitavo trajanje života, škola se, istina, zauzeti relativno manje mesta u obrazovnom prostoru. Međutim, odgovornost osnovne škole istovremeno će se znatno pojačati, budući da će pažnja biti usredsređena na celokupno biće a ne samo na prenošenje znanja.

Prema tome, jasan je cirkularni karakter koncepcije permanentnog obrazovanja; permanentno obrazovanje dostojno tog imena može da postoji samo u slučaju da ljudi u detinjstvu prime pravo, racionalno i životnim potrebama inspirisano obrazovanje, obrazovanje zasnovano na istraživanjima i rezultatima sociologije, psihologije, fizičke i mentalne higijene. Međutim, takvo obrazovanje može da se ostvari samo ako je i samo obrazovanje odraslih čvrsto ukorenjeno u duhu, u shvatanjima i institucijama.

Ako prihvatimo ovu perspektivu, možemo li i dalje koristiti mehanizme koji do te mere obeshrabruju značajan broj pripadnika svake generacije da ih čine nesposobnim za bilo koji vid obrazovnog napora? Možemo li dopustiti da tim putem i dalje ide institucija čiji postotak priznatih i nepriznatih neuspeha prevazilazi visinu gubitaka u bilo kom drugom ljudskom poduhvatu? Ko bi prihvatio da inženjer gradi mostove od kojih bi se svaki drugi, ili dva od tri, srušio pri prolasku automobila? Međutim, gubitak nas ne potresa kada je u pitanju obrazovanje, jer smo toliko navikli da manje poštujemo ljude no kamenje i životinje!

Trebalo bi hitno izmeniti situaciju i zaustaviti rasipanje koje skupo košta društvo i uništava toliko ljudskih sudbina.

3) *Permanentno obrazovanje*

Sada imate pravo da me upitate šta podrazumevam pod obrazovanjem? Odgovor je istovremeno jednostavan po svojoj formulaciji i složen po implikacijama. Obrazovanje je razvitak bića putem oslobađanja njegovih sposobnosti u svoj raznolikosti njegovih iskustava.

Nesumnjivo, ovaj stav je nepotpun. Međutim, imajući u vidu kompleksnost obrazovanjem obuhvaćenih elemenata, sumnjam da se može doći do potpuno zadovoljavajuće definicije. Moja definicija vodi računa o sledećim elementima:

Biće je u središtu naše pažnje. Upravo njegove potrebe, stremljenja, veze koje održava sa svetom stvari i ljudi, određuju istinski obrazovni proces, a ne neki odnos sa sadržinom van njega koju proizvoljno nazivamo »sadržinom obrazovanja«. Obrazuje sve ono što može da postane intelektualna, emotivna ili duhovna hrana, sve ono što je u stanju da se stopi sa suštinom pojedinca.

I obrnuto — ma koja sadržina nastave, koliki god bio njen značaj, kolika god bila njena cena, nema obrazovne vrednosti ako ostaje spolja, ako nije prilagođena sposobnostima i načinu reagovanja čoveka koji se obrazuje. Život — njegove potrebe, uslovi, ritmovi, izrazi — pojavljuje se kao glavni putokaz u svim našim obrazovnim poduhvatima.

Istaći vrednost bića znači naglasiti sledeće:

a) *Razvoj* — Biće o kome je reč nije sagledano samo u jednom danu, u jednom trenutku, već u toku čitavog života. Sagledano je kroz ono što čini i što postaje kroz sve trenutke, etape, ostvarenja, slabosti, pobede i neuspehe, prosuđene, prevaziđene i u biće integrisane. Istina bića nije nešto dato, već je to ono što je osvojeno. Kao što nam svedoče brojni primeri umetničkih ostvarenja, pojedinac tek na kraju puta a ne na njegovom početku, tek nakon mnogih etapa, zaista postaje svoj gospodar, pod uslovom da nije bio na samom početku odsečen od izvora kreativnosti.

b) *Razlika* — Nijedno biće nije jednako nekom drugom. Svako ima svoju osobenost, svoj sopstveni način

postojanja, čak iako liči na druge. Samo kroz svoju posebnost, odnosno ukoliko se ona poštuje, on je u stanju da dostigne univerzalnost ljudskog postojanja i istinsko bratstvo sa svojim bližnjima.

Ne postoji *jedno* obrazovanje, već onoliko obrazovnih procesa koliko je pojedinaca. Individualizovanje obrazovanja mora se poštovati na svim nivoima, na nivou odraslih kao i na nivou omladine i dece.

Ako se obrazovanje obraća biću *celokupno* biće postaje predmet tog obraćanja. Intelektualna dimenzija se obično podrazumeva, međutim, i sve druge dimenzije su značajne, mada su obično zapostavljene ili zaboravljene.

Osetljivost je potrebno vaspitati u istoj meri kao i um. Sposobnost i želja za opštenjem sa drugima takođe moraju da se uzmu u obzir, jer predstavljaju neophodne osnove društvenosti. To isto važi i za različite vidove izražavanja estetskog nagona, bilo da je reč o muzičkom ili likovnom izrazu. Osećajna, društvena i estetska nepismenost isto su tako pogubne za ravnotežu pojedinca, a u krajnjoj liniji, i za društvo, kao što su i drugi, poznatiji i prepoznatljiviji oblici nepismenosti. Jednostrano razvijanje saznajne inteligencije na račun drugih oblika percepcije stvarnosti i ovladavanja ličnim mogućnostima, stvara psihički nestabilne ličnosti. Zna se za fizičku neumerenost, međutim, ne postoje li isto tako intelektualna i osećajna neumerenost? Ovde je bitna ravnoteža. Ravnoteža između svih dimenzija bića koje treba da se oslanjaju jedne na druge.

Primetimo takođe da je uvek potrebno uspostaviti ravnotežu između potreba zajednice i potreba pojedinca, do čega obično ne dolazi bez sukoba.

Ovo dvostruko pozivanje na biće u razvoju i na život, povlači za sobom jednu značajnu konsekvencu.

Jasno je da se obrazovni proces odvija u raznim situacijama i okolnostima, svuda gde se pojedinac obrazuje, obaveštava, gde oblikuje svoju ličnost.

To znači da je obrazovanje prisutno na poslu, u braku, u odnosima između roditelja i dece (u oba smera, ako je tačno da roditelji mogu isto toliko da nauče od svoje dece kao ona od njih). Ono se sa punom snagom manifestuje u različitim područjima građanskog, političkog i sindikalnog života. Bez aktivnog učešća u različitim oblicima života jedne zemlje teško je postati odrastao čovek.

Ne treba ni reći da su sve ove situacije složene i dvosmislene. Mogu da izobliče kao što mogu i da uobliče. To samo ističe značaj navika i stavova stečenih u prvim godinama života; ne umanjujući ulogu škole, osvetljava značaj obrazovanja stečenog u krugu porodice.

Dolazimo do velikog problema *metodâ*. To je središni problem u našem razmatranju, budući da je reč o biću.

Metod je umeće, navika, refleks, organizacija. Ambicija svakog vaspitača dostojnog tog imena jeste da razvije i ukoreni u bićima koji od njega zavise sposobnost za učenje i lično uzdizanje, uporedo sa sklonošću za intelektualni rad, vežbu i obuku bez kojih nema pravog obrazovanja.

Čim uvidimo o čemu je reč — da se ljudima pomogne da žive — pravila nove metodologije nameću se sama:

— Na prvom mestu, posmatrajući obrazovanje kao proces, a ne kao prenošenje znanja, staviti naglasak na *učenika* a ne na program. Ovo pravilo proizlazi iz naših premisa.

— Zameniti kvalitativnim vrednovanjem pojedinca kvantitativno vrednovanje koje izneverava biće i stvara veštačke granice među pojedincima.

— Svesti *takmičenje* na minimum i zameniti ga timskim radom u koji svako unosi svoja sopstvena bogatstva i iskustva, i svojom znatiželjom i pitanjima doprinosi zajedničkim istraživanjima.

— Odnositi se prema detetu kao prema detetu, sa problemima njegovog uzrasta, a ne kao prema odrasloj osobi u smanjenom formatu. Samo ako dete u potpunosti proživi svoje razdoblje detinjstva — a mlad čovek svoje razdoblje mladosti — biće spremno da odraste. U protivnom, čitavog života nosiće u sebi nostalgiju promašenog detinjstva ili mladosti.

— Suditi što je moguće manje. Sud koči i izneverava biće.

— Povezati u najvećoj mogućoj meri nastavu i život. To, između ostalog znači: pripremiti čoveka za rad i za dokolicu. Zbog toga mislim da je isto tako važno dopustiti da u škole prodru radio, televizija i film, kao što je važno protumačiti Kornejevu tragediju.

4) *Ciljevi kojima teži permanentno obrazovanje*

Najznačajnije je pomiriti rad i kulturu.

Ako je tačno da istinska kultura znači čovekovo preobražavanje prirode, da bi joj dao ljudski lik i karakter, jasno je da proizvođači predstavljaju najjače instrumente ljudskog prisustva i delanja. To su zaboravili i nastavljaju da zapostavljaju naši učitelji. Po njima, kao što smo videli, čovekov život ima dve strane: sloboda, zadovoljstvo i uzvišenost duše, odnosno bavljenje književnošću, umetnošću i teorijskom naukom,

čine ono što je u našem životu kultura; na drugoj strani su nužnost i sve ono što umanjuje ulogu ličnosti, to jest svaka vrsta rada. Ali to je potpuno strano istini ljudskog života i stvarnosti kulturnog iskustva. Ni jedna ni druga ne znaju za ovakve podele ličnosti. Krajnje je vreme da obrazovanje postane svesno ove činjenice.

Osim toga, jedan od osnovnih zadataka modernog obrazovanja bio bi da navikava ljude na promenu. Duh pustolovine, rizika, istraživanja, eksperimenta, obnavljanja, odnosno svega onoga što sačinjava pravi smisao nauke i istorijskog razvoja, mora duboko da prodre u strukturu i programe naše nastave. Nije reč o tome da se ponudi neka vrsta otkrovenja, već o tome da se svako prikladnim sredstvima opremi da sam nastavi sopstveno istraživanje.

Na taj način će se razviti čovek spreman za permanentno obrazovanje. Ako je već u detinjstvu dobro pripremljen, nikad neće prestati da uči, da studira, da se obrazuje. Nikad neće pomisliti da je dostigao savršenstvo ili dospeo do stepena znanja koje mu dopušta da se zaustavi. Uvek će neumorno podvrgavati svoje znanje proveri činjenica i situacija u razvoju, istovremeno učestvujući u podizanju pravednijeg sveta u kome će se manje rasipati ljudske snage.

Niko neće poreći potrebu za redovnim prenošenjem znanja i iskustava sveta odraslih na mlade. Ne može svaka generacija sve nanovo izmisliti. Međutim, nijedna poruka odraslog čoveka neće više biti prihvaćena ako bude prikazana kao izraz autoritarnog duha, kao istina koja crpi svoju snagu iz višeg položaja jednog pojedinca u odnosu na drugog, bilo da je on otac, profesor ili predstavnik vlasti. Međutim, ako se stariji (u svojim različitim vidovima) prikaže u istoj situaciji kao i mlađi, ako nema drugih pretenzija sem da mlađeg

uključi u svoje istraživanje, odnosno da se sam uključi u istraživanje ovog drugog, postaće mogući svi vidovi komunikacije. Buduće pomirenje i živa komunikacija između ljudi različitih godina ići će putevima naučnog duha, iskrenog prihvatanja, bez lukavstva i relativnih sudova i stavova. Uostalom, ono što izgleda da važi za odnos mladi—stari moglo bi važiti i za komunikaciju između svih kategorija ljudi koji se nalaze u odnosu vladajućeg i potčinjenog: muškaraca i žena, ljudi različitih rasa, razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, itd.

Ovaj napor ka jednakosti teži da uspostavi ili ponovo uspostavi uslove u kojima bi čovek bio ili postao jedan drugom »bližnji«. Mislim da nije potrebno podvlačiti ulogu kapitalističkog sistema u ovoj oblasti. Njegove snage i njegove protivrečnosti snažno su doprinele uništavanju »bliskosti« među ljudima. Ljudi su postali jedni drugima neprijatelji. Takmičenje pojedinaca, sredina, klanova, klasa, učinilo je da čovek više ne prepoznaje svoju sudbinu u sudbini drugog čoveka.

Međutim, tradicionalno vaspitanje je isto toliko doprinelo da čovek više ne prepoznaje svog »bližnjeg«. Ono je institucionalizovalo kvantitativne razlike. U školskom sistemu čovek ima svoje mesto na lestvici, iznad jedne kategorije ljudi a ispod druge. Već u školi (ako se izuzme njena regulatorska i popravna funkcija prirodnih sklonosti) čovek je upućen na neprijateljstvo.

Bude li se pojam permanentnog obrazovanja ustaljivao, i počeo da deluje na strukture i institucije, veštačke razlike između ljudi težiće da se izbrišu da bi se istakla prava razlika, ona koja čini da nijedan čovek nije isti kao drugi, da ima sopstveni način mišljenja, svoju odlučujuću originalnost i svoju posebnu vokaciju.

Kad uspeh drugog ne bude na nas delovao kao naš neuspeh, biće otklonjena glavna prepreka komunika-

cije. Ljudska agresivnost će tada dobiti svoje prirodno polje primene. Umesto da teži uništavanju »suparnika«, ona će svoj cilj videti u borbi koju čovek vodi u sebi i sa sobom.

Permanentno obrazovanje je poziv upućen svakom čoveku da vodi stalnu borbu protiv predrasuda, gotovih ideja, mrtvih konvencija, stereotipa, sukcesivnih kristalizacija života. Oslobođen lažnog takmičenja, pojedinac će se oslanjati na svog ponovo nađenog bližnjeg koji ima iste probleme kao i on, u kome prepoznaje istu čovečnost i koji ima isti stav prema životu. Ovde se ista jednakost, konkretna jednakost ljudske sudbine, udružuje sa pravom slobodom ili, bolje, sa procesom oslobađanja kojim se čovek tokom čitavog života otkriva samom sebi... bar ako se ne boji sopstvene istine i ako raspolaže potrebnim snagama koje u velikoj meri nalazi u razmeni i savezu sa svojim bližnjim.

III

PERMANENTNO OBRAZOVANJE I KVALITET ŽIVOTA

> ... Čovek je izgubljen u mnoštvu slika koje ima o sebi, o raznim situacijama, o tendencijama i inkoherentnim i protivrečnim definicijama ...

1) *Predmet permanentnog obrazovanja: konkretan čovek*

Permanentno obrazovanje teži da obuhvati globalnu stvarnost čovekovu, odnosno njegove konkretne dimenzije: fizičku, intelektualnu, osećajnu, seksualnu, društvenu i duhovnu. Nijedan od ovih elemenata niti može niti sme da se izdvoji, a oni se svi međusobno podupiru.

Odlike takvog čoveka opisuju se nizom stavova koji se međusobno ili dopunjuju ili isključuju. Ovaj pojedinac sagledan je istovremeno kroz prizmu njegove autonomnosti i kroz njegove odnose sa drugim ljudima i društvom uopšte. On je istovremeno izdvojen i vezan.

On istovremeno pripada opštem i posebnom.

On je istovremeno stručan i kompetentan u više oblasti ali koristi tu stručnost da bi povećao svoje razumevanje drugih oblasti mišljenja i delanja.

Odlučno se opredeljuje za sopstveno usavršavanje i odbija da prihvati gotove obrasce života.

Ne prihvata različite oblike fiksizma[1]) i prepušta se stalnim promenama i obnovama.

Sve više postaje predmet sopstvenog obrazovanja.

To nije apstraktan čovek čiji se uspesi stalno ocenjuju i porede sa uspesima drugih, onaj jedva civilizovani čovek, toliko su osnovni delovi njegovog bića postali atrofirani ili privremeno paralisani zbog dugog školskog života koji se odvija na račun drugih osnovnih iskustava, kao što su rad, igra ili ljubavna komunikacija.

2) *Kreativnost i obrazovanje*

Početnu tačku u razmišljanjima o kreativnosti čine shvatanja ljudske sudbine i čovekove vokacije. Da li je čovek stvoren da bi izvršavao, slušao, poštovao naloge i išao unapred određenim putevima? Može li tu naći satisfakciju i ispunjenje svoje sudbine, ili se, naprotiv, uspeh ljudskog života ogleda u potvrdi originalnosti svakog bića?

S jedne strane nalazi se sigurnost, s druge pustolovina. Na jednoj strani je potraga za okriljem, na drugoj prihvatanje rizika i ljubav prema njemu, prema svim njegovim oblicima, bilo da se čovek prevari ili bude prevaren, da nešto otkrije ili bude otkriven. Svaki od ovih puteva ima svoju cenu. Sigurno je da je cena kreativnosti neuporedivo veća, jer da bi se održala potrebno je pokrenuti sve sposobnosti i modalitete bića, dok se cena sigurnosti, relativno skromno, plaća poslušnošću.

([1]) Učenje o nepromenljivosti (fiksiranosti) koje se suprotstavlja evolucionizmu i transformizmu. — Prim. Prev.

Oba nagona, sigurnosti i pustolovine, uporedo postoje u većini ljudskih bića, samo u različitim razmerama, zavisno od prirode, uzrasta i pola. Dati prednost jednom od njih predstavlja, prema tome, stvar izbora. Ono što može da pretegne u korist prihvatanja rizika i raspoloživosti pojedinca u odnosu na njega, jeste jednostavan zaključak da svi oblici sigurnosti predstavljaju lažnu sigurnost za čoveka. Prava sigurnost ne postoji.

Čovek koji prihvata sigurnost, bilo da se ona zasniva na novcu ili društvenom položaju, stalno se nalazi u opasnosti, izložen je stalnoj pretnji. Čovek i civilizacija koji se razvijaju po ovom uzoru ispunjeni su morom i osećanjem ugroženosti.

Metodi klasičnog obrazovanja u potpunosti su saobrazni opredeljenju za sigurnost. Takav izbor odgovara onome što manje ili više otvoreno traže porodice i svi oblici autoriteta, svetovni ili duhovni. Aparat konkursa i diploma, zahvaljujući kome svako dobija mesto koje mu pripada po »zasluzi«, prema tome koliko se prilagođava uzorima, znanje podeljeno na programe, ocenjivanje, nastava *ex cathedra,* predstavljaju samo niz sredstava za čuvanje temelja poretka zasnovanog na poštovanju hijerarhije, na čistoj savesti pobednika u takmičenju i pomirenosti poraženih.

Ovaj poredak dovode u pitanje oni koji u kreativnosti vide suštinu obrazovnog procesa. Svakako, pojam kreativnosti je tako širok i složen da je nemogućno da svi na isti način shvatamo i zamišljamo njegovu sadržinu. Tu teškoću ne smemo prenebregnuti. Isto tako, biće neizbežno da se izvesne iluzije i mnogobrojne zbrke konačno raščiste.

Pronalaženje i otkrivanje takođe idu putem podražavanja izabranih uzora. Zato ovde nije reč o tome da

se porekne uloga discipline ili da se odbace pravila. Međutim, jedina disciplina i jedina pravila koji su u krajnjoj liniji saglasni sa invencijom, jesu oni koje je pojedinac postavio za vlastitu upotrebu.

3) *Vreme, prilagođavanje promeni*

Duh opaža promenu samo kada je ona brza. To ćemo lako proveriti ako gledamo film koji prikazuje rašćenje biljke. Dok se u prirodnom odvijanju ne mogu uočiti preobražaji, zahvaljujući veštačkom skraćenju perioda rasta na filmu, vidimo razvoj biljke kao da je reč o životinjskom telu u pokretu.

Stručnjaci za istoriju postupaju na istovetan način. Eliminišu bezbrojne detalje i okolnosti i povezuju trenutke koji su katkad znatno vremenski razdvojeni. Na taj način čine pojmljivim trajanje jednog života, odvijanje jednog dana, pojavu neke monarhije, i mogu da sagledaju evoluciju jedne civilizacije.

U životu velikog broja ljudi, promene su zadugo bile teško uočljive. Bile su suviše spore. Životni tok pojedinca odvijao se velikim delom u fizičkim, intelektualnim i moralnim predelima njegovog detinjstva i bile su potrebne krize velikog intenziteta i širine, poput rata ili revolucije, da ga bace u drugačiji svet, kome je morao da se prilagodi, rizikujući pri tom opstanak ili bar ravnotežu.

Mada je ova situacija vekovima predstavljala izuzetak, na putu je da postane pravilo za veliki deo čovečanstva. Obim promena koje se događaju za života jedne generacije, kao i sve brži preobražaj sveta, često se i podrobno opisuju. Danas znamo da su, u sve većem broju društava, iz decenije u decenije, pa čak i iz go-

dine u godinu, pojedinci suočeni sa krupnim promenama koje se odnose na različite oblasti njihovih života i zaokupljaju različite vidove njihovih ličnosti. Zahvaljujući tome, danas ne samo što svaki čovek opaža promene, već su one jedno od osnovnih iskustava za većinu ljudskih bića.

Ipak, brojni su razlozi zbog kojih čovek nastoji da izbegne ovom neumitnom kretanju. Oni su velikim delom afektivne prirode. Jer treba raskinuti sa navikama. Čovek se prirodno vezuje za ono što poznaje i što često čini. Poznati konteksti pružaju mu sigurnost a doživljaji promene često donose muku, žaljenje ili nostalgiju. Na intelektualnom planu, čovek teži da učini apsolutnim i trajnim ono što je relativno i prolazno, bilo da je reč o podacima njegovog znanja ili elementima njegovih verovanja.

Zato se ne treba čuditi što danas sve veći broj pojedinaca živi u stanju more. Počev od detinjstva, porodice, škole, bili su navikli da nalaze sigurnost i postojanost u otkrivanju znanja koje je ukorenjeno u tradiciji i koje podržava autoritet roditelja i učitelja. Budućnost im nije izgledala preteća dogod je u glavnim crtama bila predodređena iskustvom starijih i dogod su putevi njegovog napredovanja kroz život bili unapred trasirani. Sada se odjednom osećaju kao stranci u svetu u kome se više ne prepoznaju i koji im se ne čini prijateljski raspoložen.

Da bi se savremeni čovek spasao ove more, da bi za njega budućnost izgubila ovaj zastrašujući lik, neophodno je da u njegovoj svesti i stavovima prema životu dođe do radikalnih preobražaja i izmena. Mora da se uspostavi jedan novi odnos prema vremenu. Umesto da vreme smatra negativnim činiocem, neprijateljem bića, čije snage može samo da umanji, čovek

treba u njemu da vidi pozitivan elemenat, koji je nosilac ljudskih iskustava i činilac otkrića i napretka. To je cena »amor fati«, ljubavi prema životu. Ovo, naravno, pretpostavlja prihvatanje rizika i ljubav prema svim oblicima pustolovine.

Razvijanje takvog stanja duha i takvog stava prema životu potpuno je u rukama obrazovanja. Ono može da usmeri ljudsku misao prema prošlosti ili budućnosti, prema postojanosti ili razvoju, prema traženju lažne sigurnosti putem opiranja promeni ili prema otkrivanju prave sigurnosti putem prihvatanja promene.

Međutim, obrazovanje *za razvoj* sadrži jedan dodatni elemenat: istorijski duh. Mesto i uloga vremena u različitim oblastima ljudske misli i aktivnosti predstavlja jednu od osnovnih tekovina modernog duha, i po tome se on suštinski razlikuje od klasičnog duha, koji teži istovetnom i stalnom. Tokom poslednjih sto pedeset godina istorijska misao toliko se razvila da se danas svako znanje, bilo u oblasti biologije, umetnosti, ideja ili samog funkcionisanja ljudskog duha, posmatra u trajanju. Ali istorijski duh još nije prodro u nastavu.

Prema sadašnjem stanju školskih programa, vreme se uzima u obzir samo u nastavi posvećenoj istoriji narodâ, a posebno povlašćenog naroda kome pripadaju učenici. Međutim, bilo da je reč o prirodnim naukama, o književnosti, umetnosti i različitim jezičkim disciplinama, svaka od ovih posebnih tema dobija svoje pravo značenje i ima čemu da pouči samo ako je predstavljena i objašnjena u svom razvoju i kroz različite faze svoje evolucije.

U obrazovanju za razvoj osnovni cilj je da se opiše i objasni istovremeno rušilački i stvaralački duh akcije.

4) *Sreća*

Da li je cilj obrazovanja da čoveka učini srećnim? Svakako ne, ako se na sreću gleda kao na nešto što postoji za sebe, što se nalazi van bića, te se moće dostići ili promašiti.

Obrazovanje takođe nema uticaja ako se sreća ili nesreća dovode u zavisnost od posedovanja nekog predmeta, bilo da taj predmet poprima oblik materijalnog dobra: automobil, igračka, bogatstvo, itd... ili moralnog dobra: naklonost voljenog bića ili priznanje javnosti. U tom slučaju, obrazovanje ostaje bez rezultata. Ali, zar se ovi načini dostizanja sreće, kao što je svako od nas iskusio, nisu pokazali neefikasni i lišeni smisla?

Međutim, ako se sreća vezuje za ispoljavanje i osećanje sopstvene snage — razume se, istinske snage, one koja odista zaslužuje to ime, one koja označava čovekovu sposobnost da deluje na samog sebe, a ne iluzorne, otuđene i opasne snage delovanja na druge — tada obrazovanje dobija svoj smisao.

Ova kategorija sreće dostupna je svakom čoveku i svako je za nju kadar, bar onda kada je ostvaren određen broj uslova. Svako je sposoban za napor, u životu svakog čoveka ispoljava se biće u »punoj snazi«. Svako je u stanju da taj napor usmeri na samog sebe i to u neograničenom broju prilika.

Biće, međutim, ovu snagu ne stiče spontano, prirodnim putem. Prepušteno samome sebi, i ako su mu okolnosti naklonjene, ono može da dostigne samo stanje vegetativnog blaženstva koje mnogi brkaju sa srećom, pa čak ima i neke njene spoljne odlike. Tek kroz niz etapa, kroz nazadovanje i napredovanje, pravilno ocenjene uspehe i neuspehe, relativne i konačne pobede, biće

postiže punu originalnost svoje vizije i svežinu pogleda i osećanja. S druge strane, svaki od elemenata ove tvorevine mora da se pronađe, da se u duhu stvori. Ideje ne postoje u obliku predmeta, a to važi i za osećanja, za odnose. Ako ideja, osećanje, odnos, nisu izgrađeni i postavljeni kao pobeda nad sumnjom, kao pobeda nad oklevanjem, kao potiskivanje mraka, ako ne predstavljaju prevagu snage nad slabošću, onda one nestaju, gube se poput magle.

To postepeno sticanje snage, sticanje sreće, predstavlja situaciju u kojoj i tragično ima svoje mesto. Niko se ne može nadati da će upoznati sreću u životu ako prihvati da večito bude preispitivan, ako nije spreman na promene, rastanke, nestanke, ako odlučno ne prihvata neizbežnu potrebu da više puta u samom sebi umre tokom svog životnog puta.

Dok su, dosad, sheme porodičnog i školskog obrazovanja dovodile do stvaranja lažne, krhke i okamenjene slike sreće koje su se oslanjale na iluziju sigurnosti, obrazovanje za razvoj — ili permanentno obrazovanje — ima za cilj da nauči pojedinca da odlučno prihvati rizični pustolovni savez sa vremenom, tim rušiocem svih stvari.

5) *Mir, međunarodno razumevanje*

Ako je tačno da je mir najdragocenije blago svakog društva, da je i sam opstanak ljudske vrste doveden u opasnost sukobima koji mogu da unište život na ogromnim prostranstvima, ako ne i na celoj našoj planeti, prirodno je da se upitamo u kojoj meri je cilj obrazovanja da pripremi ljude da se suprotstave ratu i da ih

usmeri ka traženju mira? Bez sumnje, ovo je jedno od najtežih i najosetljivijih pitanja.

Da li je istina da se rat rađa u ljudskom duhu, kao što je to tvrdio, po završetku drugog svetskog rata, jedan poznati filozof? Izgleda da to nije tako jednostavno. Ako se kaže »u duhu«, treba reći u duhu kojih ljudi? Sigurno ne u duhu učesnika građanskog rata, koji, po pravilu, nikad ranije nije sreo čoveka koga uzima na nišan i prema kome oseća samo ono na šta ga inspirišu politički pritisci, strasti i kolektivni zanosi. Čovek koji je danas moj neprijatelj, koga mrzim i želim da uništim, postaće sutra moj prijatelj ili brat, ukoliko se vetar okrene a zastava promeni boju. Ako se obrazovanje umeša na ovom nivou, to nije zbog toga da bi sprečilo sukob, sem ako ne navodi na neposlušnost ili pobunu, već da odagna niska i nepotrebna osećanja. Ako ubijem ili ranim svoga neprijatelja, to nije razlog da ga mrzim, da ga prezirem ili ponižavam.

Znači da je presudno stanje duha onih koji imaju moć odlučivanja. Koji su razlozi što se jedna vlada odlučuje na pregovore, ponovo na pregovore, i stalno na pregovore, umesto da odmah upotrebi silu? Osnovni razlog sigurno se ogleda u proceni sukobljenih strana. Kakvi su naši izgledi? Koliko ima divizija? Koliko ima municije? Možemo li računati na saveznike, itd. Međutim, obrazovanje nije odsutno iz ovakvog rasuđivanja. Ono pomaže vođama u donošenju tačnih procena, da se ne bi prevarili u pogledu ciljeva i sredstava, kao i njihovog međusobnog odnosa. Ono takođe razvija kod odgovornih lica ljudska osećanja i humanitarne stavove, kojih ta kategorija ljudi nikad nije potpuno lišena.

Ovim dotičemo jedan opšti problem civilizacije, u čijem okviru se nalazi i pitanje ljudskih prava. Dobro je poznato, na primer, da su se u XVIII veku sukobi

vladarâ odvijali u atmosferi prava koje je bilo u skladu sa moralom Prosvećenosti, a u kome nije bilo pojma »istrebljenja neprijatelja«. On se ponovo javlja u nacionalnim i socijalnim odnosima proisteklim iz revolucije XIX i XX veka. S tačke gledišta rata i mira, možemo u tome videti nazadovanje, povratak varvarizmu i fanatizmu starih vremena, čak i ako na drugim planovima imamo razloga za više optimizma.

Način na koji se začinju, odvijaju i rešavaju sukobi među narodima, vrlo jasno zavisi od opšteg nivoa moralnih stavova, od prirode ideja i duhovne orijentacije. Tu obrazovanje ima značajno mesto, jer može da deluje na posredan ali veoma snažan način.

Na ovom nivou, koren ratobornih osećanja leži u agresivnosti, u negaciji drugog, i u nedostatku mašte. Prema tome, sve što u obrazovanju teži tome da pojedinac živi u miru sa samim sobom, da izgrađuje svoj lik, da u njemu izmiri različite elemente svoje ličnosti, da se uključi u opštenje i društveni život, da se otrgne od nesrećne izdvojenosti (od neželjene samoće), doprinosi miru.

Neprijateljstvo prema drugom čoveku, želja i volja za uništavanjem usko su vezani za frustraciju, za pojedinačni i društveni neuspeh, za osećanje ugroženosti i druga osećanja inferiornosti. U egzaltaciji nacionalne svesti, inferiorni pojedinac nalazi priliku da se lako potvrdi, tim pre što ga podržava odobravanje njegovih sugrađana i nepokolebljivo uverenje da je u pravu i da je nadmoćan nad strancem.

Razvijanje miroljubivosti u duhovima vezano je, dakle, za sve ostale stavove, intelektualne, osećajne ili socijalne prirode. Ako duh mira nije prisutan u svim trenucima i na svakom nivou obrazovanja, on će ostati bez korena i neće moći da se odupre ni najmanjoj buri.

Posebnu pažnju trebalo bi pokloniti razvijanju demokratskog duha, naročito u međunarodnim okvirima. U komplikovanim i složenim političkim i demokratskim igrama, narodne mase imaju sve jači uticaj. Tamo gde je veći deo stanovništva »zreo« ili bar neki njegovi delovi svesno deluju, vlasti ne mogu tako lako da manipulišu ljudima kao što mogu kada su mase poslušne, loše obaveštene i prevarene u pogledu svojih pravih interesa. Čak se dešava da svest o nepravdi i apsurdnosti jedne politike promeni tok zbivanja i dovede do mira — obično po cenu revolucije.

Recimo još i to da prosvetni rad usmeren na ekonomski razvoj ima prvorazredan značaj, s obzirom na to da velike razlike u prihodima i uslovima života stvaraju tenzije koje su dovoljne da ugroze mir. Da li to znači da bi mir trebalo da postane poseban predmet nastave?

S obzirom na nepodeljenost duha mira, izgleda da borba protiv psiholoških i moralnih izvora agresivnosti u odnosu na stranca ima svoje mesto u svim obrazovnim programima. Ako predavanja istorije, geografije i filozofije mogu podsticati ratoborni duh, i kočiti razumevanje među narodima, onda, s druge strane, sve ono što ljudima pomaže da u strancu ne vide apstraktnog neprijatelja već konkretno biće sa mnoštvom njegovih odredbi, sa njegovim tugama i radostima, sa njegovim problemima, sve ono što im pomaže da otkriju zajedničku čovečnost u njenim različitim vidovima, doprinosi jačanju miroljubivih osećanja. U tom smislu, širenje istine i znanja podudara se sa najočiglednijim i najpostojanijim interesima sveta naklonjenog čoveku.

6) *Kvalitet života*

A) OBRAZOVANJE ZA ŽIVOTNU SREDINU

Ciljevi obrazovanja odnose se takođe na ono što danas nazivamo »kvalitetom života«. To je, nema sumnje, prilično maglovit pojam. Ima li uopšte nečeg što nije kvalitet života? Sve je tu: vazduh koji udišemo, voda koju pijemo, pejsaž koji nas okružuje, neprijateljska ili bratska sredina, uslovi prevoza, stanovanja, razjedinjena ili tiranska porodica, autoritarna škola bez mašte, itd.

»Ne, kvalitet života ne odnosi se na sve to«, reći će oni koji se plaše da u ime tog pojma ne strpamo u istu vreću sve stanovnike naše planete, žrtve fizičkog i moralnog ugnjetavanja, bogate i siromašne, crne, žute ili bele. Za njih (a naročito za političke i sindikalne aktiviste), ovaj pojam je ili neefikasan ili opasan, utoliko što rađa opasnost da se zaborave društvene i materijalne razlike i može da demobiliše mase u njihovoj klasnoj borbi, u traženju boljih prihoda i boljeg života.

Uprkos tome, probleme životne sredine, zagađenja, itd. nikakav politički stav, ne može da ukloni, a obrazovanje igra značajnu, ako ne i odlučujuću ulogu među faktorima koji utiču na kvalitet života.

Borba protiv buke, na primer, nije samo pitanje zakonâ i administrativnih mera: da bi vozač motocikla prestao da u sred noći budi petsto hiljada građana bukom svog motora, potrebno je da bude vaspitan da poštuje tuđi život, da misli i na druge i da poštuje načela i pravila demokratskog života. To isto važi za one koji nam bezobzirno dosađuju svojim tranzistorima ili televizijskim aparatima. (Oni, štaviše, u tome nalaze lek, drogu protiv dosade, a njen izvor treba tražiti u mnogo-

strukom analfabetizmu čije su oni žrtve: u fizičkom, intelektualnom, moralnom i osećajnom analfabetizmu.)

Naravno, koliko god bilo značajno mesto obrazovanja u ovoj oblasti, treba biti svestan njegovih granica. Ako u ribi koju jedemo ima žive, ako je atmosfera puna radioaktivnih čestica, ako su reke bez života, ako je sasečeno drveće u šumama, to ne znači da zagađivači ne znaju posledice svojih postupaka, pa čak ni to da su neosetljivi, već da je zakon interesa ili politički imperativ nadvladao druge razloge.

B) ŽIVOTNA SREDINA ZA OBRAZOVANJE

Svi oni koji su se prihvatili posla da ljude obrazuju i osposobljavaju u perspektivi permanentnog obrazovanja, svesni su prepreka i protivrečnosti na koje nailaze u društvenim ustanovama, u pravu, privredi. Zašto učiti ljude da opšte, da se otvaraju jedni prema drugima, ako već žive u svetu zidova i ograda? Zašto ih, na primer, upućivati na to da sebe izražavaju, da se ispoljavaju pred sobom i pred drugima, u pozorištu, kroz pevanje, crtanje, sport, ako već nemaju na raspolaganju mesta za sastajanje i sredstva za ove različite manifestacije umetničkog nagona?

Nezamislivo je da se vaspitač sam upušta u istraživanje novih mogućnosti obrazovanja. On može u tome da uspe samo ako je od samog početka čvrsto povezan sa graditeljima kuća i gradova: sa političkim i upravnim vlastima, urbanistima, arhitektama, građevinarima, itd. A to znači da je neophodno da ovi graditelji budu stalno u vezi sa onima koji mogu da ih obaveste o potrebama (stalnim i/ili svojstvenim samo našem dobu) pojedinaca, grupa ili društava? A to takođe znači da upravljanje

poslovima ne bi trebalo da bude smatrano kao cilj za sebe, nezavisan od drugih vidova života društva i pojedinca; da pojedinci zaduženi za upravljanje privatnim ili državnim poslovima, čak iako raspolažu većim stepenom moći i većom odgovornošću, ne treba da zaborave da su građani kao i svi drugi.

7) *Reč i slika*

U oblasti obrazovnih sredstava danas vlada borba između dva osnovna nosioca misli i osećanja: reči i slike. Reč može biti ili usmena, u nekom predavanju, u emisiji na radiju, ili vezana za druga sredstva, kao što je na televiziji. Slika se, sa svoje strane, takođe pojavljuje u veoma raznolikim oblicima, od reklamnog plakata od dokumentarnog filma.

Slika je oduvek imala informativnu ili stimulativnu funkciju. Međutim, nju u obrazovanju postepeno zamenjuje verbalna poruka uglavnom u pisanom obliku, da bi najzad postala dominantna. »Doctus cum libro« — to je bila oznaka pravog znanja. Osnovne tehnike funkcionisanja duha, posebno retorika i logika (logos: reč, razum), bile su vezane za pravilno vladanje rečima i sintaktičkim vezama. Izgledalo je da je jedini mogući pristup istini bio u pravilnom suđenju i mišljenju zasnovanom na koherentnom i sistematskom povezivanju termina. Školska i univerzitetska predavanja oslanjala su se takoreći isključivo na komunikaciju ovog tipa. Danas je premoć reči ozbiljno uzdrmana. Savremeni čovek stiče znanje uglavnom izvan pisanog teksta. Obaveštenja i podaci o materijalnom i nematerijalnom svetu stižu najrazličitijim putevima — preko reči (snimljene ili ne) i, u sve većoj meri, preko slike. Vizu-

elna poruka osvojila je naš svet, svuda gde su prodrli moderni oblici života.

Da li je to dobro ili loše? Sud o ovom pitanju dobrim delom je subjektivan. On zavisi od mišljenja koje imamo o putevima do znanja, o prirodi znanja, o pozitivnoj ili negativnoj ulozi tradicionalnih logičkih pravila.

Pobornici slike ukazuju na slabosti knjiške civilizacije — okrenute prošlosti, vezane za tradicionalne vrednosti, koja teži da poistoveti lepo izražavanje sa intelektualnom strogošću. Ističu nadmoć sredstava koje podstiče intuiciju, čija poruka ima neposredno značenje i može da se protumači bez drugih priprema koje zahteva pismena poruka.

Drugi veruju samo u pismo. Vizuelna poruka izaziva u njima veliko nepoverenje. Smatraju je simbolom, a u izvesnoj meri i sredstvom, onoga što osuđuju (i odbijaju) u izrazima modernog duha, a što bi kratko moglo da se nazove odumiranjem mišljenja. Slika je gruba neposrednost, ona je najezda senzacije ako ne i senzacionalnog. Čini im se da je ljudsko biće u vlasti reklamnih plakata, televizije, filma, ilustrovanih časopisa. Kad se čovek suoči sa ovim sredstvima koja moćno deluju na maštu, u njemu se ruši sve ono što je, da bi ga zaštitila, strpljivo vekovima izgrađivala civilizacija pisma.

I u jednoj i u drugoj tezi ima istine. Izgleda da su verbalno-knjiški i vizuelni pristup jednako opasni za duh koji jasno sagledava kompleksnost sveta i u njoj traži svoj put. I jedan i drugi rađaju iluzije protiv kojih se treba boriti. Međutim, pitanje nije u tome. Umesto da budu suprotstavljene jedna drugoj, bilo bi pravilnije i svrsishodnije povezati ove dve velike kategorije sredstava, videti šta one mogu da pruže sticanju

znanja i obrazovanju i, u svetlosti metodoloških kriterijuma, koji se ne mogu zaobići, proučiti uslove (vreme, način upotrebe, itd.) u kojima njihovo korišćenje pruža željene rezultate.

U tom svetlu, ovde su značajne dve stvari:

a) U većini slučajeva, najbolje rešenje ogleda se u usklađivanju ova dva različita pristupa, tako da se međusobno podupiru, dopunjavaju i ispravljaju: na primer, televizijski program koji nas obaveštava o nekoj novoj zemlji i tom prilikom koristi sliku i tekst, tako da tekst dopunjava sliku, i obrnuto. Progresivni oblici moderne nastave pružaju izvanredne primere ovog kombinovanog pristupa.

b) Zamerke na račun nekog sredstva mogu vremenom postati neosnovane. Takav je slučaj sa televizijom kojoj su upućene zamerke zbog vremenske ograničenosti i neponovljivosti poruke. Nedavni pronalazak magnetoskopa daje televiziji i vremensku fleksibilnost i omogućava ponavljanje poruke.

IV

SREDSTVA I METODI U OBUCI PERMANENTNOG OBRAZOVANJA

Želja za novinom bila je izazvana utiskom da se stari svet ruši i da tradicionalna građevina institucija, struktura, verovanja, motiva i odnosa, nema više čvrstu podlogu, čak ni u duhu i svesti njenih čuvarâ i branilaca. Možda u tome ima mnogo iluzija, ali je bar upola tačno.

1) *Nov metodološki pristup*

Prvi činilac inovacije metoda vezan je za unutrašnji napredak obrazovne misli. Makoliko je nastava ostala zatvorena, vekovima verna tradiciji, dostignuća u oblasti psihologije i sociologije nisu mogla da joj ostanu potpuno strana. Radovi Frojda, Piažea i njihovih manje ili više vernih sledbenika, istraživanja Đuija ili Rodžersa i njihovih takmaca u Sjedinjenim Državama, zatim pavlovljevske škole, počeli su da vrše osetan uticaj na metode obrazovanja i na pojmove koji su u njihovoj osnovi. Nijednom vaspitaču ne može biti strana kompleksnost ljudskog bića sem ako je izuzetno otporan na informacije, ili neprijateljski raspoložen prema promeni.

Moralizam se takođe brzo povlači pred napretkom ljudskog razumevanja.

Još jedan činilac može da se smatra posledicom napretka civilizacije, posledicom koja je, uostalom, para-

doksalne prirode. Dok se u svetu sve manje poštuje odrastao čovek, kako njegova prava tako i njegova ličnost, u isto vreme, dete postaje predmet sve veće pažnje. (Kad je o ovome reč, veoma je uočljiva razlika u odnosu na običaje i ideje od pre samo jednog veka, o čemu svedoče dokumenti, pripovetke i hronike.) Dete postaje dragoceno biće prema kome se ne možemo ophoditi olako i čiji razvoj ne smemo ugroziti.

I ekonomska misao je značajna za razvoj pedagogije. Uverili smo se da je tradicionalni sistem nemilosrdni rasipnik snaga i energije, iako je izvrstan odabirač obdarenih.

Vanškolsko obrazovanje, a naročito obrazovanje odraslih, doprinelo je, bar u nekim zemljama, stvaranju novih ideja i odnosa, koji su se postepeno uključili u celinu prosvetnog rada. U tom sektoru aktivnosti rodili su se metodi grupnog rada, a ličnost animatora postepeno je zamenila ličnost »učitelja«.

Najzad, različiti pokreti u univerzitetskim krugovima, u višim školama i gimnazijama, razni otpori, pobune i, uopšte, oštra kritika nastavne prakse, snažno su uzdrmali tradicionalni red stvari.

Pod dejstvom ovih različitih uticaja, postepeno se ocrtavaju principi nove metodologije obrazovanja. Prvi član novog edukativnog *creda* je, kao što smo rekli: u obrazovanju dati značaj grupi ili pojedincu, mladom ili starom. Cilj svakog obrazovnog čina, bilo da je reč o učenju, vežbi ili praksi, jeste modifikovanje ličnosti u celokupnosti njenih dimenzija. Samo biće postaje, u neku ruku, sadržina svog sopstvenog obrazovanja. Ta sadržina, ta građa, kroz obrazovanje se uobličava u sposobnosti i znanja koji su bili samo potencijalni.

Jedna od posledica ovakve orijentacije u tome je što osnovni činilac obrazovanja prestaje da bude učitelj,

nastavnik ili instruktor, već je to sam pojedinac koji uči. Odista je on taj koji se razvija i menja kroz samo njemu svojstven proces koji ništa ne može da zameni.

Samoobrazovanje predstavlja, dakle, osnovni cilj obrazovanja. Međutim, samoobrazovanje ima patetičnu istoriju. Do sada su samouci bili oni koji su kretali u osvajanje znanja i veština jer nisu dobili školsko obrazovanje, koje je bilo dostupno samo povlašćenima. Lišeni tradicionalnih intelektualnih referenci i instrumenata, preduzimali su na slepo i van zacrtanih puteva, ispitivanje nekog područja književnog, filozofskog i/ili naučnog sveta. Najdarovitiji su uspevali u tome, pa su čak dolazili do otkrića vrednih pažnje, mada su ih često isuviše skupo plaćali. Brojni su oni koji nisu uspeli, bilo zbog toga što su krenuli ćor-sokakom, bilo zato što ih je obeshrabrila veličina potrebnog napora.

Ovde je reč o tome da svako treba da bude opremljen, u školi, na univerzitetu, na svim mestima i u svim okolnostima gde se čovek obrazuje, elementima i sredstvima koja će mu omogućiti da tokom čitavog života sam istražuje, proučava — što je svojstveno autodidaktu — i da napreduje.

Isto tako, obrazovanje — a u obrazovanju nastava — ne može mimoići veliki zakon ljudske aktivnosti — interes. Da bi učenje bilo interesantno, mora da odgovara nekoj želji. Da bi se uložio napor, da bi energija učenika u potpunosti bila iskorišćena, neophodno je da cilj koji treba postići bude jasan i vredan truda.

Znatan broj činilaca podstiču ili, naprotiv, koče motivaciju. Individualizacija tu ima značajnu ulogu; ono što se dopada jednome, što ga privlači, ne odgovara drugome i odbija ga. Sigurno, individualizacija ima svoje granice i nijedan obrazovni poduhvat ne može

da se prilagodi prevelikom rasparčavanju. U vezi sa tim nameće se jedna opaska.

Kada je reč o individualizaciji obrazovnog procesa, treba reći da iz toga ni u kom slučaju ne proizlazi suprotstavljanje kolektivnim ciljevima. Naprotiv, individualni napor daje rezultate samo ako ga uzrokuje i podržava napor drugih, na nivou grupe ili na nivou društva. Najsnažnije motivacije za učenje ne javljaju se slučajno u trenucima društvenih preokreta, u vreme kolektivnog uspona neke grupe ili čitavog naroda.

Funkcionalnost je jedan od bitnih izvora motivacije. Tokom poslednjih pedesetak godina, veliki broj pedagoga je zapazio i teorijski razradio činjenicu da obrazovanje ne može da bude efikasno ako je usmereno na autonomne ciljeve, ako je apstraktno, već mora da bude vezano za snažne interese života: za rad, politiku, poboljšanje životnih uslova, itd.[1])

2) *Sredstva*

Izvesni krugovi prosvetnih radnika pripisuju posebnu vrednost inovacijama u oblasti sredstava, kao i u drugim oblastima obrazovanja. Razmišljaju na sledeći način: nova situacija zahteva nova sredstva; tradicionalna sredstva, njihova priroda i njihove mogućnosti stvaraju prepreke na putu napretka.

([1]) Uneskov program bacio je novu svetlost na ovaj stav. Kao što znamo, Unesko je, na osnovu kritičke analize iskustva mnogih zemalja, dao odlučujući značaj funkcionalnosti u akciji opismenjavanja masa. U ovom konkretnom slučaju, funkcionalnost je ekonomske prirode i vezana je za poboljšanje proizvodnje. Međutim, ona ne isključuje druge činioce na kojima počiva ekonomski razvoj, kao što je izgradnja nacije, formiranje kadrova u zemljama koje se društveno i politički menjaju.

Priznajemo potrebu za povezivanjem materije i forme — svuda gde treba uvesti novine. Ovde, međutim, ne izgleda da novina automatski isključuje ili podrazumeva već utvrđena pravila delanja. Jedini pravi putokaz nalazi se u prilagođavanju sredstava željenom cilju. U mnogim slučajevima, izabrano sredstvo ili tehnika neutralni su i dobijaju svoje značenje i domet tek s obzirom na korisnika i način na koji su upotrebljeni.

Dogod je obrazovanje bilo dostupno malom broju povlašćenih, ocenjivanje sredstava na osnovu kriterijuma njihove masovne upotrebljivosti nije imalo veliki značaj. Od trenutka kada obrazovanje postaje univerzalno pravo i obraća se masama širom sveta, moramo ispitati odnose između čisto pedagoških vrednosti sredstava i mogućnosti njihovog širenja.

S ove tačke gledišta, radio program apriori ima prednost nad takvim sredstvima kao što su grupne diskusije koje organizuje animator, jer može istovremeno da dospe do miliona ljudi. Tehnički i ekonomski razlozi mogu ići u prilog ekstenzivnim obrazovnim programima koji koriste moćna sredstva za širenje opštih i stručnih znanja. Međutim, mogućnost široke difuzije i lakog kontakta ne može, kao merilo za izbor puteva obrazovanja, da se posmatra zasebno, nezavisno od drugih merila. To nas opet vraća suštinskim pitanjima: kome je obrazovanje — uopšte uzev i u njegovim posebnim vidovima — namenjeno? Kakav učinak i koje rezultate želimo da ostvarimo (na primer, brzu difuziju osnovnih znanja ili formiranje sposobnosti za učenje, za razmišljanje i prosuđivanje)? Koje su kratkoročno, dugoročne i srednjoročne etape prosvetne akcije i koja su najbolja sredstva u svakoj od ovih etapa?

Ako obrazovanje posmatramo u njegovim pravim razmerama, uvidećemo da su njegova sredstva bezbrojna

i da se odupiru strogoj klasifikaciji. S druge strane, ako je prosvetni radnik usvojio načela obrazovanja vezanog za sve izvore života i sve oblike iskustva, on će moći, da bi postigao svoj cilj, da koristi sve okolnosti i sva materijalna i tehnička sredstva koja su mu na raspolaganju. On će ih, po potrebi, izumeti ili će na nov način primeniti postojeća.

Tečajevi i predavanja predstavljali su vekovima glavno sredstvo obrazovanja; putevi permanentnog obrazovanja, sasvim prirodno, vode u drugom pravcu. Međutim, u svakoj nastavi ima mesta za živu reč.

S vremena na vreme, zavisno od predmeta i uzrasta polaznika, javlja se potreba da se jedan deo nauke ili jedan skup saznanja izloži u vidu zaokruženog predavanja koje otvara perspektive i podstiče interesovanje za pojedinačna isktraživanja. Međutim, u datoj grupi učenika i studenata, ova vrsta intelektualne i umetničke vežbe ne bi trebalo da bude stvar samo jedne ličnosti...

3) *Povodom grupnih tehnika*

Pošto cilj više nije izbor najboljih već stvaranje jednakih šansi za sve, naglasak se pomera na uključivanje darova, sposobnosti i znanja svakog pojedinca u kolektivno istraživanje. Normalno je, dakle, da ovo metodološko načelo razmene i komunikacije nađe svoj izraz u organizaciji grupnog rada.

Grupa, njene funkcije, njen rad, njeni pedagoški rezultati, različiti oblici grupnog rada, predmet su brojnih izučavanja i eksperimenata tokom poslednjih tridesetak godina. Svakako, nije dovoljno okupiti izvestan broj pojedinaca da bi se sam od sebe pokrenuo obra-

zovni proces; slabo usklađena i organizovana grupa može imati štetne posledice — razvoj pojedinaca se otežava, jer se neke tehnike koriste nezgrapno ili preuranjeno, što posebno može da pogodi pojedince ranjive prirode. To su teškoće svojstvene svakom metodu, kojih treba da smo svesni. Međutim, sve to ne pobija činjenicu da je grupni rad, naročito u vanškolskom obrazovanju, potvrdio svoju nezamenljivu vrednost. Upravo u dobro vođenom grupnom radu pojedinac postaje svestan svog identiteta u odnosu na druge, razvija značajnu dimenziju svoje ličnosti koju čini njegov odnos prema drugima. U takvoj grupi takmičenje sve više gubi značaj i ustupa mesto uzajamnom obogaćivanju mogućnom upravo zahvaljujući razlikama.

Međutim, ne može se sve očekivati od grupe niti joj se može sve poveriti. Pored grupnog rada, postoji i pojedinačni rad, koji je isto toliko važan, isto toliko neophodan, ako ni zbog čega drugog, ono zbog toga što je pojedinac sam i izdvojen tokom velikog dela svog života i što bitni momenti intelektualne aktivnosti — kao što je, na primer, prosuđivanje — zahtevaju samoću svesti.

4) *Odlike vaspitača*

Poznato je da permanentno obrazovanje briše čitav niz monopola. Obrazovni proces ne vezuje se više isključivo za specijalizovane institucije kakve su škola i univerzitet, već se odvija u neograničenom broju mesta, situacija i okolnosti. Isto tako, vaspitač nije više samo učitelj, nastavnik ili profesionalni animator, već je to svako ko je u položaju da pomogne drugima da se razviju i ovladaju svojim sposobnostima: otac ili

majka u odnosu na dete, supružnici, poslovođa na gradilištu, poljoprivredni instruktor, policajac, lekar ili televizijski spiker. Učiti ljude bezbednosti, zdravom životu, intelektualnoj i osećajnoj komunikaciji, znanjima i umećima, zajedničko je delo koje zahteva mnoštvo učesnika i raznovrsne aktivnosti.

Ali, koje su urođene ili stečene osobine koje čoveka čine idealnim vaspitačem? Odgovor je jednostavan — one pomoću kojih se ostvaruje obrazovni proces.

Prvu odliku vaspitača čini to što se on i sam obrazuje, odnosno ima smisla za promene, spreman je da ih prihvati. Susret sa onim kome želi da pomogne, utiče i na njega. Sigurno je da postoje situacije u kojima je superioran. Sem saobrazovanja, gde je čovek istovremeno vaspitač i vaspitanik, informator i informisani, u obrazovnom procesu učestvuju partneri koji, istovremeno ili naizmenično, izazivaju promene u jednom ili u više sektora ličnosti. U tradicionalnom tipu obrazovanja, cilj je jednostrano menjanje. Znalac obrazuje neznalicu. U odnosu na onoga koji poznaje tehniku i praksu, drugi je samo učenik. Ovaj tip odnosa neizbežan je u izvesnim trenucima. Bilo da je reč o skijanju, klaviru, lekciji engleskog ili matematike, o strugarskom stolu, ne može se izbeći da jedan bude profesor a drugi đak. To su situacije koje zahteva specifična priroda prenošenja znanja.

Ali prenošenje znanja i umeća je sekundaran cilj, uvek podređen glavnom: podstaći aktivan odnos, navesti drugog da zaposli svoju imaginaciju, da menja, obogaćuje ili ispravlja vlastito znanje, polazeći od sveta ideja i činjenica. Vaspitač koji i sam time nije zahvaćen, koji ne preispituje svoje znanje, remeti obrazovni proces, obeshrabruje čoveka u njegovoj želji da upozna svu složenost i dinamičnost stvarnosti.

Ostale odlike vaspitača prirodno proističu iz ove osnovne. Da bi se ta funkcija vršila kako treba, neophodno je da vaspitač pokloni punu pažnju drugome. Da bi čovek napredovao, da bi se bavio svojom ličnošću, da bi prihvatio promene i napor, potrebna mu je podrška, priznanje i ohrabrenje. Obrazovanje, po tome što povezuje dva bića, liči na pravu ljubav. Zasniva se na pažljivosti i veri u sposobnosti drugog čoveka. U tom smislu slušanje postaje u istoj meri značajno — ako ne i značajnije — kao govorenje. Najzad, vaspitač mora da bude strpljiv. Vreme je osnovni elemenat razvoja ličnosti, tako da vaspitač mora da zna da čeka. On mora da poštuje posebni ritam svakog pojedinca. Uspeh njegovog poduhvata u velikoj meri zavisi od njegove sposobnosti da uoči različite faze i prilike.

SADRŽAJ

Pol Langran
UVOD U PERMANENTNO OBRAZOVANJE

Izdavač: Beogradski izdavačko-grafički zavod,
Bulevar vojvode Mišića 17, Beograd

Za izdavača: Dušan Popović, generalni direktor

Tiraž: 3.000 primeraka

Štampa: Beogradski izdavačko-grafički zavod

xx vek

obrazovanje

DŽON LAJONS
lingvistička revolucija noama čomskog

BOGDAN SUHODOLSKI
tri pedagogije

VLADETA JEROTIĆ
psihoanaliza i kultura

EDVARD SAPIR
ogledi iz kulturne antropologije

PJER GIRO
semiologija

L. N. LANDA
kibernetika i pedagogija

RANKO BUGARSKI
lingvistika o čoveku

EDVARD HOL
nemi jezik

DUŠAN SAVIĆEVIĆ
povratno obrazovanje

. . .

naučna fantastika

POL LANGRAN
uvod u permanentno obrazovanje

k u l t u r a

bigz

beogradski izdavačko-grafički zavod